

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 6 (214)

Одеса – 2014

Науковий вісник • Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2014. – № 6 (214). – 228 с. – Мови: укр., рос., англ.

Редакційна колегія

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського національного економічного університету. Протокол № 4 від 24 грудня 2013 р.

Головний редактор: Балджи Марина Дмитрівна – д.е.н., професор кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету

Заступник головного редактора – Рябіка Володимир Леонідович

Відповідальний секретар – Довиденко Олександра Олександрівна

I. Економічні науки: Звєряков М.І. – д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України, Ковальов А.І. – д.е.н., професор, Уперенко М.О. – д.е.н., професор, Осипов В.І. – д.е.н., професор, Максимова В.Ф. – д.е.н., професор, Харічков С.К. – д.е.н., професор, Карпов В.А. – к.е.н., доцент

II. Політичні науки: Василенко С.Д. – д.політ.н., професор, Кармазіна М.С. – д.політ.н., професор, Коваль І.М. – д.політ.н., професор, Мілова М.І. – д.політ.н., професор, Пахарєв А.Д. – д.політ.н., професор, Пойченко А.М. – д.політ.н., професор

III. Історичні науки: Демін О.Б. – д.істор.н., професор, Панчук М.І. – д.істор.н., професор, Солдатенко В.Ф. – д.істор.н., професор, Стьопін А.О. – д.істор.н., професор, Хмарський В.М. – д.істор.н., професор, Щербіна Н.Ф. – к.е.н., доцент

Свідцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія ОД, № 881 від 12 вересня 2003 року.

Збірник наукових праць «Науковий вісник» зареєстрований президією ВАК України від 26 січня 2011 р. № 1-05/1 як наукове видання з економічних наук, від 23 лютого 2011 р. №1-05/2 як наукове видання з політичних наук.

Засновник і видавець збірника наукових праць – Одеський національний економічний університет.

Адреса редакційної колегії: Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Преображенська, 8, ОНЕУ
тел.: (0487) 32-77-95
E-mail: n.visnik.oneu@ukr.net

© Одеський національний економічний університет

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

<i>Баранова Вікторія</i> Фінансова надійність страховика.....	5
<i>Бондаренко Олена, Заборська Наталія</i> Реінжиніринг бізнес-процесів.....	11
<i>Бутирська Ірина</i> Влада і бізнес: порівняльний аналіз корупційної взаємодії.....	22
<i>Гончаренко Олена, Світлична Ольга</i> Страхування кредитних ризиків в Україні.....	37
<i>Добриніна Людмила</i> Фондовий ринок України: сучасні тенденції.....	49
<i>Короленко Олена</i> Аналіз структури капіталу в системі управління вартістю компанії.....	59
<i>Криштопа Ірина</i> Модель стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства.....	74
<i>Мироненко Кристина, Коваленко Александр, Станиславик Елена</i> Ключевые аспекты внедрения ERP-систем на инновационно-активных промышленных предприятиях.....	83
<i>Михайлюк Олена</i> Оцінка інвестиційних проектів для приморських регіонів України.....	94
<i>Ненно Ірина</i> Управление рисками страховой компании в условиях экономического кризиса.....	106
<i>Сташкевич Наталья</i> Стратегия развития страхового рынка Украины.....	116
<i>Сташкевич Олександра</i> Сучасні підходи до організації ризик-менеджменту пайових інвестиційних фондів.....	127
<i>Тарасова Ольга</i> Моделювання грошових потоків при оцінці інвестиційної вартості компанії на ринку M&A.....	136
<i>Хома Ірина, Хамітова Ірина</i> Фінансові ризики: принципи управління та механізми нейтралізації.....	146

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Бурдяк Віра</i> Теоретичні підходи до вирішення етнічних конфліктів.....	159
<i>Докаш Оксана</i> Політико-правовий аналіз характеру й механізмів взаємодії органів влади й управління Закарпатської України з державними та партійними структурами радянської України й Чехословацької республіки (1944-1945 рр.).....	175
<i>Палагнюк Володимир</i> Місце молоді в українському законодавстві.....	186

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

<i>Дзинглюк Оксана</i> Соціально-економічний стан мешканців Одеси в період окупації 1941-1944 років.....	201
<i>Стрілець Василь</i> Питання політичного статусу України в ідеології української партії соціалістів-федералістів за доби Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.).....	214

<i>НАШІ АВТОРИ</i>	226
--------------------------	-----

ФІНАНСОВА НАДІЙНІСТЬ СТРАХОВИКА

У статті проаналізовано існуючу ситуацію щодо функціонування страхових компаній на ринку України з виділенням позитивних та негативних тенденцій розвитку. Запропоновано тлумачення поняття «фінансова надійність суб'єкта страхового бізнесу». Обґрунтовано кількісні показники оцінювання фінансової надійності страхових компаній з метою розробки низки дій для підвищення фінансової безпеки як окремого господарюючого суб'єкта, так й страхового ринку в цілому. Проведена розробка відповідних дій, яка спирається на аналітичні розрахунки та отримані результати, що дозволяють визначити вади ефективності управління. Виявлена фінансова надійність страховика, що проявляється у ступені довіри як з боку споживачів страхових послуг, так і з боку держави й підкріплена впевненістю у веденні добросовісного бізнесу, сумлінності страховика як платника податків і активного учасника вітчизняного фінансового ринку.

Ключові слова: фінансова надійність, фінансова надійність суб'єкта страхового бізнесу, суб'єкт страхового бізнесу, кількісні показники, фінансові ресурси страховика.

Баранова Вікторія

ФИНАНСОВАЯ НАДЕЖНОСТЬ СТРАХОВЩИКА

В статье проанализирована существующая ситуация относительно функционирования страховых компаний на рынке Украины с выделением положительных и отрицательных тенденций развития. Предложено толкование понятия «финансовая надежность субъекта страхового бизнеса». Обоснованы количественные показатели оценки финансовой надежности страховых компаний с целью разработки ряда мероприятий для повышения финансовой безопасности как отдельного хозяйствующего субъекта, так и страхового рынка в целом. Проведена разработка соответствующих действий, которая опирается на аналитические расчеты и полученные результаты, позволяющие определить недостатки эффективности управления. Обнаружена финансовая надежность страховщика, которая проявляется в степени доверия, как со стороны потребителей страховых услуг, так и со стороны государства и подкреплена уверенностью в ведении добросовестного бизнеса, порядочности страховщика как налогоплательщика и активного участника отечественного финансового рынка.

Ключевые слова: финансовая надежность, финансовая надежность субъекта страхового бизнеса, субъект страхового бизнеса, количественные показатели, финансовые ресурсы страховщика.

Baranova Victoria

FINANCIAL RELIABLE INSURER

The article analyzes the current situation regarding the functioning of the insurance companies on the Ukrainian market. Highlighted the positive and negative development trends. Proposed interpretation of the term "financial reliability of the subject of the insurance business." Justified quantitative assessment of financial reliability of insurance companies. They aim to develop a series of activities to improve the financial security of a separate business entity, and the insurance market. Undertaken the development of appropriate action, which is based on analytical calculations and results. The latter allows to identify the shortcomings of management efficiency. Found financial security of the insurer. It manifests itself in the degree of confidence on the part of insurance consumers and the state. Underpinned by confidence in the conduct of good business, decency insurer as a taxpayer and an active participant in the domestic financial market.

Keywords: financial security, financial security of the subject of the insurance business, the subject of the insurance business, quantitative indicators, the financial resources of the insurer.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, що охопили весь світовий простір, мають особливий прояв у фінансовій сфері: підвищується інтенсивність руху фінансових капіталів, фінансові корпорації більш активно входять на фінансові ринки, які розвиваються, посилюється конкуренція та ін. Страховий ринок України відчуває значний тиск міжнародних страхових корпорацій як країн з розвинутою ринковою економікою, так і країн пострадянського простору (У якості прикладу наведемо страхові компанії, такі як Інґосстрах (Росія), ПЗУ Україна (Польща), АХА (Франція) та ін., які успішно працюють на українському ринку.) За таких умов перед

державою та страховиками постає питання, з одного боку, забезпечення умов інтеграції у світовий економічний простір, з іншого, забезпечення власної фінансової безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових колах та у практичній сфері приділяється значна увага проблематиці конкурентоспроможності страховиків, напрямам розвитку страхового ринку України, фінансовій безпеці. Серед авторів найбільш вагомих праць відмітимо Базилевича В.Д., Барановського А.І., Гаманкову О.О., Ткаченко Н.В., Тринчука В.В. та ін. Певної уваги заслуговує інформація, яку надає Ліга страхових організацій України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, незважаючи на розвиток аналітичного інструментарію оцінювання діяльності страховиків, сучасні фахівці не надають практично значимих рекомендацій щодо підвищення ефективності страхування.

Результати аналізу функціонування найбільш потужних страхових компаній України, дозволяють зробити висновки, що більшість українських страховиків має добрі фінансові показники свого розвитку: відбувається постійне зростання надходжень страхових премій; страхові виплати зростають меншими темпами, що дозволяє накопичувати фінансові ресурси для подальшого розвитку; відбувається зростання кількості філій страховиків, що свідчить про розширення просторової складової страхового бізнесу; страхова діяльність є прибутковою, що забезпечує необхідний рівень фінансової стійкості; спостерігається позитивна тенденція щодо підвищення рівня капіталізації страховиків, що позитивно впливає на рівень їх платоспроможності. Але спостерігаються й негативні тенденції, які відбуваються на рівні страхової компанії. До них ми відносимо: незначний рівень інвестиційної доходності, що не дозволяє активно провадити політику накопичення фінансових ресурсів; значний рівень перестраховування (особливо по регіональним страховикам), який свідчить про незначний рівень фінансової надійності та платоспроможності; слабкий рівень управління фінансовими ресурсами на рівні страхової компанії, що призводить до зниження фінансового потенціалу страховика та до зниження його конкурентоспроможності, особливо при виході на міжнародний страховий ринок.

Ціль статті. Негативні чинники на сучасному етапі суттєво впливають на функціонування страхового ринку, створюючи загрози до його фінансової безпеки. Тому виникає необхідність розробки низки дій з підвищення фінансової безпеки як окремого господарюючого суб'єкта, так й страхового ринку в цілому. Розробка таких дій спирається на аналітичні розрахунки та отримані результати, що дозволяють визначити вади ефективності управління.

Основний матеріал дослідження. Для оцінки ефективності управління фінансовими ресурсами страховика пропонується використання наступних показників:

1. Коефіцієнт ступеню власного фінансового забезпечення. Коефіцієнт вказує, наскільки страхова компанія може гарантувати виконання страхових зобов'язань коштами, які є вільними. Тобто, відбувається оцінка достатності власного капіталу (вільного від страхових зобов'язань) у випадку, коли на сплату страхового відшкодування не вистачає сформованих страхових резервів, у тому числі й резервів, що сформовані у перестраховиків за переданими ризиками. Чим більше цей показник наближується до 1, тим краще.

$$K_{вз} = (\text{Власний капітал}) : (\text{Страховий капітал}) \quad (1)$$

2. Коефіцієнт виконання гарантійних страхових зобов'язань. Коефіцієнт вказує частку коштів страховика, що вільні від зобов'язань, але можуть бути враховані при сплаті страхового відшкодування.

$$K_{зз} = (\text{Власний капітал}) : (\text{Страхові резерви, з урахуванням частки резервів, переданих у перестраховування}) \quad (2)$$

3. Частка інвестицій, що припадає на валюту балансу. Вказує на ступінь управління активами.

$$K_i = (\text{Активи, визначені ст. 31 Закону «Про страхування»}) : (\text{Валюта балансу}) \quad (3)$$

4. Коефіцієнт накопичення. Вказує частку коштів, що вільні від зобов'язань (як страхових, так і з виплат власникам) і спрямовані на підтримку фінансової стійкості.

$$K_n = (\text{Гарантійний фонд}) : (\text{Власний капітал}) \quad (4)$$

5. Рівень фінансової активності. Вказує, наскільки страхова компанія самостійно займається управлінням фінансовими потоками, тобто вказує на рівень фінансової активності з таких напрямків діяльності, як інвестування. Чим цей показник ближчий до 1, тим рівень фінансової активності вище.

$$K_{фа} = ((\text{Власний капітал}) : (\text{Валюта балансу})) : ((\text{Власний капітал}) : (\text{Валюта балансу, скоригована на суму, що передана у перестраховання})) \quad (5)$$

До власного капіталу страхової компанії входить, крім статутного капіталу, гарантійний фонд, який включає додатковий капітал, резервний капітал та нерозподілений прибуток. Управління цими складовими є важливим завданням, яке виконує фінансовий менеджмент страховика.

Наявність вагомого гарантійного фонду впливає на фінансову стійкість та надійність страховика.

Окремо постає питання щодо визначення поняття фінансової надійності страховика та методичних підходів до його розрахунку. Слід зазначити, що у сучасній науковій та інструктивно-методичній літературі широке застосування знайшов показник фінансової стійкості, за допомогою якого проводиться оцінка достатності ресурсів (за показниками коефіцієнта фінансової стійкості ($K_{фс}$), коефіцієнта Коньшина (K_k), за тестами раннього попередження) [1,2,3]. Проведені нами розрахунки за цими показниками на прикладі низки страхових компаній доводять, що отримані оцінки відрізняються одна від одної та свідчать про неможливість зробити однозначні висновки. Вважаємо, що застосоване поняття фінансової стійкості та методики його розрахунку є дещо спрощеними.

Якщо розглядати фінансову стійкість як рівновагу системи та її спроможність зберігати рух за наміченою траєкторією (підтримуючи намічений режим функціонування), незважаючи на збудження, що впливають на неї, то кількісна стійкість системи передбачає, що стійкішою відносно зовнішнього середовища є така система, яка має більшу кількість елементів, тобто володіє більшою кількістю активностей-спротивів, які протидіють цьому середовищу. Позитивний підбір спричиняє до зростання цієї «кількості стійкостей», а негативний – до її зменшення. Практична стійкість системи залежить не тільки від кількостей, але й від способу їх поєднання.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку. Аналіз методики розрахунку наведених коефіцієнтів стійкості показує, що для оцінювання фінансової стійкості використовується незначний набір активностей-спротивів. Вважаємо, що до активності-спротиву належить й платоспроможність, і фінансова надійність. Фінансова надійність виявляється у ступеню довіри як з боку споживачів страхових послуг (надання відповідної послуги та її кваліфікованого супроводу, своєчасна виплата та відсутність прихованих умов і т.д.), так й з боку держави (впевненість у веденні добросовісного бізнесу, сумлінність страховика як платника податків і активного учасника вітчизняного фінансового ринку). Під фінансовою надійністю суб'єкта страхового бізнесу ми розуміємо такий його стан, який характеризується:

- достатнім рівнем фінансового потенціалу, який забезпечує розвиток страхового бізнесу;
- збалансованим страховим портфелем;
- доброю репутацією серед страхувальників та страховиків;
- інформаційною відкритістю;
- певним рівнем корпоративного управління.

Наведені характеристики можуть мати кількісне оцінювання. Фінансовий потенціал рекомендується вираховувати за запропонованою Ненно І.М. методикою [4]. Значення показника «Збалансований страховий портфель» змінюється від 0 – повне розбалансування до 1 – ідеально збалансований портфель (під страховим портфелем розуміємо набір ризиків, які приймає на страхування страховик). Наступний показник може бути визначений за допомогою анкетування та відповідних методів обробки соціальних досліджень. Опосередковано цей показник може бути визначений за кількістю укладених страхових угод у загальній кількості угод по страховому ринку. Також існують методики до визначення рівня інформаційної відкритості та корпоративного управління. Перемножуючи наведені показники можливим є отримання інтегральної оцінки фінансової надійності страховика.

Література

1. Осадец С.С. Страхування: підручник / С.С. Осадец. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. КНЕУ, 2002. – 599 с.
 2. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: монографія / О.О. Гаманкова. – К.: КНЕУ, 2009. – 283 с.
 3. Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків. Розпорядження Держфінпослуг №3755 від 17.03.2005. [Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.
 4. Ненно І.М. Фінансове забезпечення розвитку страховика: дис. ... к.е.н.: 08.00.08 / І.М. Ненно. – О., 2009. – 200 с.
-
1. Osadecz S.S. Straxuvannya: pidruchny`k / S.S. Osadecz`. – Vy`d. 2-ge, pererob. i dop. – K. KNEU, 2002. – 599 s.
 2. Gamankova O.O. Ry`nok straxovy`x poslug Ukrainy`: teoriya, metodologiya, prakty`ka: monografiya / O.O. Gamankova. – K.: KNEU, 2009. – 283 s.
 3. Rekomendaciyi shhodo analizu diyal`nosti straxovy`kiv. Rozporyadzhennya Derzhfinposlug #3755 vid 17.03.2005. [Elektrony`j resurs / Rezhym dostupu: <http://www.dfp.gov.ua>.
 4. Nyenno I. M. Finansove zabezpechennya rozvy`tku straxovy`ka: dy`s. ... k.e.n.: 08.00.08 / I.M. Nyenno. – O., 2009. – 200 s.

Рецензент: Балджи М.Д., д.е.н., професор кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету.

23.04. 2014

УДК 005.591.4

Бондаренко Олена, Заборська Наталія

РЕІНЖИНІРИНГ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

У статті розглядається поняття «реінжиніринг бізнес-процесів», головні принципи та наслідки реінжинірингу. Аналізуються наслідки невдало проведеного реінжинірингу та фактори, що його ускладнюють. Підкреслюється, що реінжиніринг є необхідним українському підприємству, оскільки поліпшення його стану неможливо без суттєвих змін. Причому, для більшості компаній необхідний кризовий реінжиніринг. В сучасних умовах несформованих бізнес-процесів реінжиніринг часто плутають з іншими підходами, такими як, реінжиніринг програмного забезпечення, реструктурування (restructuring), реорганізація (reorganizing) або поліпшення якості (quality improvement – QI). Однак ці підходи не в змозі повною мірою виконати цілі та завдання реінжинірингу бізнес-процесів. В результаті компанія отримує не кардинальне підвищення ефективності бізнес-процесів в десятки разів, а лише часткове поліпшення. Також наслідком неуспішних спроб реінжинірингу можуть стати неефективно витрачені кошти і час, втрачені можливості і зруйнована структура організації.

Ключові слова: реінжиніринг, бізнес-процес, реінжиніринг бізнес-процесів, принципи реінжинірингу, етапи реінжинірингу.

Бондаренко Елена, Заборская Наталья

РЕИНЖИНИРИНГ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

В статье рассматривается понятие «реинжиниринг бизнес-процессов», основные принципы и последствия реинжиниринга. Анализируются последствия неудачно проведенного реинжиниринга и факторы, которые его усложняют. Подчеркивается, что реинжиниринг необходим украинскому предпринимательству, поскольку улучшение его состояния невозможно без существенных изменений. Причем, для большинства компаний необходим кризисный реинжиниринг. В современных условиях несформировавшихся бизнес-процессов реинжиниринг часто путают с другими подходами, такими как, реинжиниринг программного обеспечения, реструктуризация, реорганизация или улучшение качества. Однако эти подходы не в состоянии в полной мере выполнить цели и задачи реинжиниринга бизнес-процессов. В результате, компания приобретает не кардинальное повышение эффективности бизнес-процессов в десятки раз, а лишь частичное улучшение. Также следствием неудачных попыток реинжиниринга могут стать неэффективно потраченные средства и время, упущенные возможности и разрушенная структура организации.

Ключевые слова: реинжиниринг, бизнес-процесс, реинжиниринг бизнес-процессов, принципы реинжиниринга, этапы реинжиниринга.

Bondarenko Elena, Zaborskaya Natalia

REENGINEERING OF BUSINESS PROCESSES

The concept "reengineering of business processes", the basic principles, the purposes and reengineering stages are considered in the article. Consequences of unsuccessfully performed reengineering and its complicating factors are analyzed. Reengineering is emphasized to be necessary for the Ukrainian business as improvement of its state is impossible without essential changes. And, crisis reengineering is necessary for the majority of the companies. Under current conditions of not created business processes the reengineering is confused often with other approaches such as: reengineering of the software, restructuring, reorganizing or quality improvement (QI). However these approaches aren't able to execute fully the purpose and tasks as reengineering of business processes. Therefore, as a result the company receives only fractional improvement instead of cardinal enhancement of efficiency of business processes in tens of times. Also inefficiently spent funds and time, the lost opportunities and the destroyed structure of the organization can turn out to be a consequence of unsuccessful attempts of reengineering.

Keywords: reengineering, reengineering of business processes, principles of reengineering, reengineering stages.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли Україна прагне увійти до числа економічно розвинених країн європейської спільноти, багато підприємств потребують кардинальної зміни існуючих методів роботи підприємств, бо саме ефективна робота підприємств чинить значний вплив на темпи розвитку економіки України. Враховуючи пряму залежність загальної ефективності підприємства від його структури, змінити негативні тенденції та поліпшити ситуацію можливо, зробивши підприємство більш гнучким і мобільним, оперативно й адекватно реагуючим на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища організації, тобто процесно-орієнтованим [1].

Вирішення зазначеної проблеми у процесі впровадження сучасних технологій передбачає інтеграцію різних методів, заснованих на процесному управлінні, спрямованих на підвищення ефективності підприємства в цілому, на великі і середні підприємства будь-якої форми власності.

Основа управлінських інновацій підприємства складають сучасні методи управління, до яких можна віднести:

- впровадження системи менеджменту якості;
- розробку збалансованої системи показників;
- процесне і проектне управління, бюджетування;
- оптимізацію організаційної структури;
- впровадження корпоративних інформаційних систем.

Для впровадження цих нововведень доцільно використання реінжинірингу бізнес-процесів (РБП) [2, с. 47].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Реінжиніринг є відносно новим управлінським підходом і являє собою один із сучасних напрямів у теорії і практиці управління бізнес-процесами.

Автором терміна «реінжиніринг» є М. Хаммер, який ще 200 років потому запропонував його як революцію в бізнесі, яка позначила відхід від базових принципів побудови підприємства. Перша велика робота М. Хаммера про реінжиніринг – «Реінжиніринг корпорації: маніфест революції в бізнесі», написана у співавторстві з Джеймсом Чампі і видана у квітні 1993 р. Вона поклала початок цілому руху і зробила помітний внесок у популярність процесної філософії в управлінні. Вони дали таке визначення реінжинірингу, що стало класичним: реінжиніринг – це «фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів з метою досягнення суттєвого поліпшення» [5, с. 32]. При цьому мова йде не про невеликі удосконалення бізнес-процесів, а про кардинальне підвищення їх ефективності в десятки разів. Так, реінжиніринг розглядається як засіб виживання сучасної компанії в умовах жорсткої конкурентної боротьби на світовому ринку.

Управління бізнес-процесами в сучасних організаціях розглядаються в працях Максимовцова М.М., Еліферова В.Г., Рєпіна В.В. Особливості методології реінжинірингу бізнес-процесів докладно висвітлено в працях Тельнова Ю.Ф., Обсона М., Уллаха Ф. Деякі автори, такі як С. Ільдемедов, Л. Попова, С.Лобов розглядають реінжиніринг, як радикальне перетворення

бізнес-процесів для суттєвого покращення показників підприємства. Е.В. Попова та М.Д. Шапота вважають, що суть реінжинірингу в побудові системи раціонального управління підприємством.

Визначення реінжинірингу включає чотири ключові поняття:

1. Фундаментальне переосмислення. Застосовуючи реінжиніринг, менеджери повинні задаватися основоположними питаннями відносно своїх компаній та їх функціонування: чому ми робимо те, що робимо та чому ми робимо це саме так, як робимо, а не інакше? Постановка цих фундаментальних питань змушує звернути увагу на приховані правила, уявлення і допущення, що лежать в основі того, як вони ведуть свою справу. Часто подібні правила виявляються застарілими, помилковими або невідповідними. Компанії, які звертаються до реінжинірингу, повинні ставитися критично до всіх тих допущень, на яких засновані існуючі процеси, тому що програма реінжинірингу починається без будь-яких вихідних установок або засновок [5, с. 32-33].

2. Радикальне перепроєктування в реінжинірингу означає нехтування всіма існуючими структурами і процедурами та створення абсолютно нових шляхів виконання роботи. Реінжиніринг передбачає саме фундаментальне оновлення бізнесу, а не удосконалення, модернізацію або модифікацію [5, с. 33].

3. Суттєве поліпшення: реінжиніринг ставить на меті не часткове або поетапне поліпшення, а досягнення різкого поліпшення продуктивності. Часткове поліпшення вимагає тонкої настройки, суттєве - заміну застарілого на нове [5, с. 33-34].

4. Процес, або бізнес-процес, визначається як «організована група взаємопов'язаних відрізків діяльності, які спільно створюють споживчу вартість. Процес акцентує увагу не на окремих одиницях роботи, які самі по собі нічого не означають для клієнтів, а, навпаки, на цілій низці відрізків роботи, які будучи ефективно об'єднаними, виробляють результат у вигляді споживчої вартості» [3].

Ціль статті. Розглянути основні принципи та наслідки реінжинірингу бізнес-процесів на підприємствах України у сучасних умовах.

Основний матеріал дослідження.

Різні визначення бізнес-процесу, як правило, включають такі спільні елементи [4]:

1. Визначуваність (definability): бізнес-процес повинен мати чітко окреслені межі, початок і кінець, конкретні введення і виведення.

2. Впорядкованість (ordering): бізнес-процес включає низку дій, впорядкованих згідно з їх позицією в просторі організації і часу.

3. Клієнт (customer): повинен існувати кінцевий отримувач результату процесу - його клієнт.

4. Створення цінності (value-adding): трансформація, в процесі якої піддається його введення, повинна створювати цінність для клієнта цього процесу, інакше кажучи, у кожного процесу повинен бути своро певний результат.

5. Належність (embeddedness): бізнес-процес не може існувати сам по собі, він входить в існуючу структуру організації.

6. Міжфункціональність (cross-functionality): як правило, один бізнес-процес зачіпає відразу кілька функцій в організації і проходить крізь внутрішньоорганізаційні кордони; інакше кажучи, бізнес-процеси незалежні від функціональної організаційної структури.

Завдання, які доводиться вирішувати в ході реінжинірингу, зазвичай характеризуються високим ступенем складності і великою відповідальністю. Досвід невдач перших років розвитку цього напрямку показав, що успішний реінжиніринг не може бути здійснений без твердої методологічної основи. Сьогодні пропонується кілька методологій проведення реінжинірингу бізнес-процесів, розроблених провідними консалтинговими фірмами світу.

Проте у проведенні реінжинірингу беруть участь фахівці двох типів: професіонали в галузі реконструкції бізнесу і розробники інформаційних систем. Досвід реінжинірингу показує, що посправжньому успішне і новаторське впровадження інформаційних технологій є унікальним творчим процесом: керуючі компаній і фахівці-технологи, знайомлячись з методами ІТ, самі роблять відкриття щодо можливостей їх використання у своєму конкретному бізнесі. Водночас, створення високоякісних інформаційних систем вимагає участі професіоналів в галузі ІТ.

Реінжиніринг передбачає заміну застарілих методів управління на нові, більш сучасні та на цій основі значне покращення основних показників діяльності підприємств (підвищення якості, зниження вартості, підвищення ефективності). При реінжинірингу спочатку визначається, що повинно робити підприємство, а потім, як воно повинно це робити. За своєю суттю реінжиніринг спрямований не на довершення та покращення, а на створення нових способів виконання роботи.

При цьому робиться наголос на різке збільшення показників підприємства. При реінжинірингу використовується підхід, що охоплює весь процес в цілому. Реінжиніринг потребує від менеджерів і спеціалістів використання індуктивного мислення. Індуктивне мислення означає, що спочатку знаходиться потужне нестандартне рішення (нова ідея), а потім – відповідні проблеми, які воно може ефективно подолати, тоді як дедуктивне мислення означає, що спочатку визначаються проблеми, потім знаходяться рішення. Керівництво підприємства не зможе досягти успіху при проведенні реінжинірингу, якщо не буде вкладати ресурси в цей процес.

Реінжиніринг бізнес-процесів впорядковується певним принципам проведення:

- кілька робіт поєднуються в одну;
- виконавці самостійно приймають рішення;
- роботи з процесу виконуються в їхньому природному порядку;
- робота виконується там, де це доцільніше;
- процеси мають різні варіанти виконання;
- необхідно зменшувати кількість входів у процеси;
- зниження частки робіт з перевірки і контролю;
- зниження частки узгодження;
- відповідальний менеджер є єдиною контактною особою з процесу;
- поєднання централізованих і децентралізованих операцій.

Наслідки реінжинірингу бізнес-процесів:

- перехід від функціональних підрозділів до етапів процесів;
- робота виконавця змінюється від простої до багатопланової;
- вимоги до працівників змінюються: від контрольованого виконавця запропонованих завдань до співробітника, здатного до прийняття самостійних рішень;
- змінюються вимоги до підготовки співробітників;
- змінюється оцінка ефективності роботи й оплати праці: від оцінки діяльності до оцінки результату;
- критерій просування за посадою змінюється: від ефективності виконання роботи до здатності виконувати роботу;
- змінюється мета виконавця: від задоволення потреб начальника до задоволення потреб клієнтів;
- функції менеджерів змінюються від контролюючих до тренерських;
- організаційна структура змінюється від ієрархічної до більш «плоскої»;
- адміністративні функції змінюються від секретарських до лідируючих.

Головним при проведенні реінжинірингу бізнес-процесів повинні бути не можливості організації чи вже існуюча структура, а глибоке розуміння потреб клієнтів. Такий підхід потребує впровадження в організації цілковито нових процесів та нової структури.

Можна виділити низку цілей та завдань реінжинірингу бізнес-процесів. У зоні високого пріоритету для реінжинірингу знаходяться, як правило, наступні бізнес-процеси:

- навчання і підготовка співробітників;
- ефективне матеріально-технічне постачання;
- зменшення кількості процесів та їх вартості;
- контроль і поліпшення якості продукції.

Ці цілі та завдання слід вибирати для реінжинірингу, оскільки вони стратегічно найбільш важливі і при цьому знаходяться, як правило, в досить поганому функціонуючому стані на багатьох підприємствах.

У зоні середнього пріоритету знаходяться:

- робота над якістю продукції;
- визначення вимог нових продуктів;
- задоволення потреби в кваліфікованих працівниках;
- дослідження ринку;
- наявність власної мережі збуту.

На жаль, через велику популярність реінжинірингу часто відбувається плутанина його з іншими відомими підходами, які не є реінжинірингом, а саме:

1. Процес автоматизації. Незважаючи на важливу роль, яку інформаційні технології відіграють в реінжинірингу бізнес-процесів, автоматизацію бізнес-процесів не можна прямо ототожнювати з реінжинірингом. Автоматизуючи старий бізнес-процес з усіма його недоліками ми не виконуємо основну задачу реінжинірингу і покращуємо ефективність лише частково.

2. Реінжиніринг бізнес-процесів не треба плутати з реінжинірингом програмного забезпечення, яке не змінює сам бізнес-процес.

3. Реінжиніринг не є реструктуруванням (restructuring), яке здебільшого проводять за наявності падіння попиту для зменшення обсягів виробництва. На відміну від цього реінжиніринг, здебільшого, передбачає збільшення виробництва товару чи надання послуги.

4. Реінжиніринг – це не реорганізація (reorganizing), хоча вона може виявитися результатом проведення реінжинірингу. На відміну від реорганізації, яка має на меті перебудову організаційних структур, реінжиніринг має справу з процесами.

5. Реінжиніринг ні в якому разі не поліпшення якості (quality improvement – QI) Реінжиніринг і тотальне управління якістю мають збіжні точки зору. Відмінність полягає в тому, що управління якістю за основу бере існуючі процеси, які вимагають поліпшення (суттєвого перетворення), а реінжиніринг замінює існуючі на нові, тобто реінжиніринг та управління якістю потрібно застосовувати як взаємопов'язані елементи. Так, до впровадження системи менеджменту якості за стандартом ISO 9001 бажано проводити аналіз і за необхідності реінжиніринг бізнес-процесів компанії, бо, якщо система якості створюється на базі існуючої системи підприємства, то працює з помилками.

Цикл сучасної компанії нерідко починається з реінжинірингу – кардинальної революційної перебудови бізнес-процесів компанії, що супроводжується переходом на нові принципи побудови організації. Цей вид діяльності вимагає виконання спеціального проекту та створення команди з реінжинірингу, включає як співробітників компанії, так і запрошених консультантів. Після досягнення поставленої мети, роботи за проектом завершуються, і компанія переходить до еволюційного періоду свого розвитку, названому удосконаленням бізнесу: постійні невеликі модернізації виконуються в ході поточної роботи. В міру того як можливості еволюційного розвитку вичерпуються, компанія знову проводить реінжиніринг, як правило, проект охоплює вже не всю компанію, а кілька функціональних підрозділів. Таким чином, зміни організації робіт в компанії стають частиною її повсякденного життя – як реакція на постійні зміни у зовнішньому оточенні: ринок, рівень технологій, потреби клієнтів, конкуренція. Проте, реінжиніринг потрібен компанії не завжди і не завжди буває успішним.

Так, наслідком неуспішних спроб реінжинірингу можуть стати неефективно витрачені кошти і час, втрачені можливості і зруйнована структура організації. До причин невдач проектів з реінжинірингу бізнес-процесів слід віднести:

- поліпшення існуючих процесів замість перепроєктування та поступові перетворення замість радикальних;
- концентрація лише на перепроєктуванні процесів, ігноруючи все інше;
- повна відсутність концентрації на бізнес-процесах;
- повернення до традиційного способу ведення бізнесу до закінчення реінжинірингу;
- неготовність менеджерів усіх рівнів та персоналу організації до сприйняття та активного впровадження реінжинірингу;
- виділення недостатньої кількості ресурсів на проведення реінжинірингу;
- одночасне здійснення реінжинірингу занадто значної кількості бізнес-процесів.

Оскільки управління бізнес-процесами є досить складним інструментом, що вимагає перебудови всієї системи управління підприємством, ломка стереотипів, що роками склалися, управління і зміни корпоративної культури, впровадження такого інструмента не може бути проведене без ретельно розробленого плану організаційних змін. При цьому, якщо локальні зміни в роботі окремих підрозділів підприємства можуть бути проведені в досить короткий термін (від 3 до 6 місяців), то повномасштабні його зміни без чіткої організації і координації всіх дій можуть затягнутися на роки.

Висновки. Реінжиніринг необхідний українському підприємству, оскільки йому необхідні суттєві зміни. Причому для більшості компаній необхідний кризовий реінжиніринг. У вітчизняних умовах несформованих бізнес-процесів, реінжиніринг бізнес-процесів в оригінальному розумінні цього терміна практично неможливий, бо його немає де проводити. Мова йде про інжиніринг бізнес-процедур і управлінської практики.

Не можна недооцінювати впливу реінжинірингу на всю бізнес-систему в цілому, обмежуючись лише перепроєктуванням бізнес-процесів. Проектування бізнес-процесів визначає кваліфікацію працівників, що будуть виконувати цей процес. Це веде до зміни організаційної структури і системи управління для оцінки, найму, навчання і розвитку працівників. Ця система, у свою чергу, створює новий набір цінностей компанії (переконань, правил поведінки, норм), що

підтримує виконання процесу. Реінжиніринг починається з перепроєктування бізнес-процесу, проте змінює всю організацію.

На сучасному етапі розвитку багато підприємств усвідомили, що успішний реінжиніринг бізнес-процесів включає більше, ніж нове проектування процесів і наступне їх застосування. Успішний реінжиніринг потребує:

- єдності виконавців та лідерів, що проводять зміни;
- якісного управління персоналом і персоналу, залученого до енергійних дій по внесенню змін;
- бізнес-процесів, що мають виходи, відповідні цілям клієнтів і цілям бізнесу;
- інформаційних технологій як умови радикальних змін, що йдуть назустріч потребам реалізації реінжиніринг-ініціативи.

Література

1. Управление бизнес-процессами современных организаций: монография / М.М.Максимцова. – М.: МГСУ, 2009. – 311 с.
2. Угрюмова Н.В. Реинжиниринг бизнес-процессов в условиях внедрения современных методов управления предприятием / Н.В. Угрюмова // Транспортное дело России. – 2010. – № 6. – С. 47-49.
3. Основы логистики: учебник / В.А. Гудков. – М.: Горячая линия – Телеком, 2004. – 351 с.
4. Business Process [Электронный ресурс] // Wikipedia. – 2010. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Business_process
5. Хаммер М., Чампі Д. Реінжиніринг корпорації: маніфест революції в бізнесі / М.Хаммер, Д. Чампі // СПб., 2000. – 332 с.
6. Реінжиніринг бізнес-процесів: зміст та основна характеристика [Електронний ресурс].– Режим доступу – <http://library.if.ua/book/28/1898.html>.

1. Upravlenye byznes-protsessamy sovremennkh orhanyzatsyy: monohrafiyya; pod obshch. red. M.M. Maksymtsova. – М.: МНСУ, 2009. – 311 р.

2. Uhryumova N.V. Reinzhyryrnh byznes-protsessov v uslovyyakh vnedrenyya sovremennykh metodov upravlenyya predpnyatyem / N.V. Uhryumova // Transportnoe delo Rossyy. – 2010. – № 6. – S. 47-49.

3. Osnovy lohystyky: uchenyk dlya vuzov / [V.A. Hudkov, L.B. Myrotyn, S.A. Shyryaev, D.V. Hudkov]; pod. red. V.A. Hudkova. – М.: Horyachaya lynyya – Telekom, 2004. – 351 p.

4. Business Process [Elektronnyy resurs] // Wikipedia. – 2010. – Rezhym dostupa : http://en.wikipedia.org/wiki/Business_process.

5. Khammer M. Ryeyinzhinirinh korporatsiyi: manifest revolyutsiyi v biznesi / M. Khammer, D.Champi // SPb., 2000. – 332 p.

6. Reinzhyrnyrnh biznes-protsesiv: zmist ta osnovna kharakterystyka [Elektronnyy resurs].– Rezhym dostupu – <http://library.if.ua/book/28/1898.html>.

Рецензент: Стрій Л.О., д.е.н., професор кафедри менеджменту та маркетингу Навчально-наукового інституту економіки та менеджменту Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.

24.06.2014

УДК 328.185

Бутирська Ірина

ВЛАДА І БІЗНЕС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОРУПЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті проведено аналіз корупційної взаємодії влади та бізнесу, визначено певні причини цієї взаємодії, наголошено на необхідності боротьби з нею. Вказано, що боротьба з корупцією ведеться надто мляво, а в деяких пострадянських країнах можна констатувати і рух назад. На це вказують заборона чи обмеження діяльності дійсно опозиційних партій, скорочення числа виборних державних посад, жорстке адміністрування виборчого процесу, тиск на ЗМІ і загальнодержавні організації. Попри різноманітність практик державного будівництва, соціальних і економічних умов, що діють на пострадянському просторі, схожі політичні процеси в більшості країн відтворюють єдину інституційну матрицю, яка не передбачає конкуренції політичних альтернатив і зводиться до боротьби елітних політико-економічних груп за завоювання позицій контролю над розподілом ресурсів.

Ключові слова: влада, бізнес, корупційна взаємодія, демократія, країни пострадянського простору, демократичні країни світу.

Бутырская Ирина

ВЛАСТЬ И БИЗНЕС: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОРРУПЦИОННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В статье проведен анализ коррупционного взаимодействия власти и бизнеса, определены некоторые причины этого взаимодействия, отмечена необходимость борьбы с ним. Указано, что борьба с коррупцией ведется слишком вяло, а в некоторых постсоветских странах можно констатировать и движение назад. На это указывают запрет или ограничение деятельности действительно оппозиционных партий, сокращение числа выборных государственных должностей, жесткое администрирование избирательного процесса, давление на СМИ и общегосударственные организации. Несмотря на разнообразие практик государственного строительства, социальных и экономических условий, которые действуют на постсоветском пространстве, схожие политические процессы в большинстве стран воссоздают единую институциональную матрицу, которая не предусматривает конкуренции политических альтернатив и сводится к борьбе элитных политико-экономических групп за завоевание позиций контроля над распределением ресурсов.

Ключевые слова: власть, бизнес, коррупционное взаимодействие, демократия, страны постсоветского пространства, демократические страны мира.

Butyrskaya Irina

GOVERNMENT AND BUSINESS: A COMPARATIVE ANALYSIS CORRUPT INTERACTION

This article analyzes the interaction between the government of corruption and business; identified some of the causes of this interaction; the need to deal with it. Stated that the fight against corruption being too sluggish and in some post-Soviet countries can be stated and backward movement. This is indicated by the prohibition or restriction of the activities of the opposition parties did, reducing the number of elective public office, strict administration of the electoral process, the pressure on the media and the general state of the organization. Diversity of practice of state-building, social and economic conditions that act on the post-Soviet space, similar political processes in most countries recreate a single institutional matrix. It does not provide for competition policy alternatives and is struggling to elite political and economic groups to win positions overseeing distribution of resources.

Keywords: government, business, corruption cooperation, democracy, post-soviet countries, democratic countries.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших показників соціально відповідальної / соціально безвідповідальної поведінки бізнесу в усьому світі є його участь / неучасть у корупційній взаємодії з представниками влади і громадянами. Не випадково неучасть у корупції названа серед показників корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), необхідних для приєднання будь-якої компанії до Глобального договору ООН. Цей показник особливо важливий для нових демократичних країн ЦСЄ і СНД, в багатьох з яких корупція досягла величезних масштабів і повсюдно пронизує і державу, і бізнес, і суспільство.

Про корупційні умови, в яких функціонує бізнес, про масштаби корупції та динаміку її розвитку в посткомуністичних країнах свідчать, зокрема, індекси сприйняття корупції (ІСК), які щорічно публікує Міжнародний рух з протидії корупції TransparencyInternational і Центр антикорупційних досліджень та ініціатив. Їх дослідження відображають рівень корупції в державному секторі різних країн. ІСК розподіляє 180 країн світу за шкалою від 0 до 10 балів, при чому 0 означає найвищий рівень сприйняття корупції, а 10 – найнижчий. Індекси складають на підставі даних експертних опитувань та аналітичних праць про корупцію, підготовлених різними незалежними організаціями, відображають думки підприємців та експертів з різних країн світу, що проживають в країні, в якій проводилося дослідження. Вони також ґрунтуються на документах, опублікованих різними міжнародними організаціями: звітах Світового банку про рівень хабарництва та антикорупційні заходи в окремих державах, доповідях Economist Intelligence Unit про зловживання службовими повноваженнями з метою особистого збагачення, дослідженнях Всесвітнього економічного форуму про масштаби «чорних» платежів і хабарів у бізнесі. Аналіз цих індексів, що стосуються посткомуністичних країн, в їх динаміці у період 2001-2010 рр. свідчить про те, що корупційна взаємодія влади і бізнесу ще не у всіх країнах подолана і створює серйозну загрозу цивілізаційному розвитку демократії в цих країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема корупційної взаємодії влади і бізнесу представляє інтерес для багатьох зарубіжних науковців і знайшла відображення в ряді праць Ф.А. Буарі [2], Ж. Будуана [3], У. Оучі [10], Е. Райє, Д. Траута [11], Дж. Рігса [12], К. Еклунда [18], М. Амштуца [20], Д. Калтвела [21], М. Ханкока [23] та ін. Плідно досліджують проблеми, пов'язані з соціальною відповідальністю бізнесу науковці Росії, зокрема Л.Б. Москвін [9], В.І. Сперанський [14], М.І. Ліборакіна [8], А.Г. Здравомислов [6], Ю.Є. Благов [1], С.Є. Літовченко, М.І. Корсаков [13], І.Н. Гаврилова [4]. В Україні цими питаннями більше займаються економісти (на відміну від політологів). Втім, сучасна політична наука містить суттєвий потенціал, що дозволяє вивчати взаємодію різних сфер політики, соціології й економіки – основи державної політики і взаємовідносини у системі «влада – бізнес – суспільство», в т.ч. проблеми корупційної взаємодії влади і бізнесу.

Мета дослідження полягає в аналізі проблеми корупційної взаємодії влади і бізнесу в нових посткомуністичних демократичних державах в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваній період (2001-2010 рр.) серед нових демократичних країн найменш корумпованою з усіх колишніх радянських республік стабільно залишалася Естонія. У 2001 р. ця країна з 5,6 балами займала в ІСК 28 місце за рівнем корупції серед країн світу, які взяли участь у дослідженні, у 2005 р. – 27 місце (6,4 бала), в 2007 – 28 (6, 5 бала), в 2009 – 27 (6,6 бала), в 2010 р. – 26 місце (6,5 бала). Тож в ці роки Естонія підвищила антикорупційну оцінку з 5,6 до 6,5 і стійко займає гідне місце в ІСК. Друге місце серед пострадянських країн в ІСК займала Литва. У 2001, 2005, 2007 рр. це були відповідно 38, 44, 51 місця і 4,8 бали, у 2009 р. – 52 місце і 4,9 бали, а в 2010 р. – 46 місце і 5 балів. Дані свідчать, що Литва втратила в індексі 8 позицій, хоч і здобула 0,2 бали. На третьому місці серед країн колишнього СРСР в цьому індексі – Латвія. У 2001 р. вона мала 3,4 бали та займала 59 місце, в 2005 р. – 51 місце (4,2), в 2007 – 51 місце (4,8), в 2009 р. – 56 місце (4,5), а в 2010 р. – 59 місце і 4,3 бали. У підсумку Латвія з 2001 по 2010 р. зберегла свою 59 позицію в індексі і придбала 0,9 бали. На четвертому місці в ІСК була Грузія. Ця країна в 2005 р. (у дослідженні 2001 р. участі не брала) з 2,3 балами займала 130 місце, в 2007 р. – 79 (3,4), в 2009 р. – 66 (4,1), а в 2010 р. – 68 місце з 3,8 балами і, відповідно, піднялася в індексі на 62 позиції та здобула 1,5 бали.

Згідно з дослідженням, в Україні ситуація з рівнем сприйняття корупції складається таким чином: у 2001 р. вона з 2,1 бала займала в індексі 83 місце, у 2005 – 107 (2,6), в 2007 – 118 (2,7), в 2009 – 146 (2,2), в 2010 р. – 134 місце (2,4 бали) і, відповідно, опустилася в індексі на 51 пункт, хоча її бал з 2001 р. підвищився на 0,3. Така ситуація з найменш корумпованими країнами на пострадянському просторі, що не входять до СНД [7].

Слід зауважити, що попри високий рівень корупції в країнах СНД, варто наголосити, що феномен корупції можна спостерігати в усіх країнах світу. Так, в 2010 р. США в ІСК з 7,1 балами були на 22 місці, Франція з 6,8 балами – на 25 місці, Ізраїль з 6,1 балами – на 30 місці, Польща з 5,3 балами – на 41 місці, Італія з 3,9 балами – на 67, Китай з 3,5 балами – на 78 місці [18]. Традиційно високий рівень корупції на Близькому Сході і в Північній Африці. А в десятку найменш корумпованих країн в 2010 р. ввійшли Данія (9,3 бали), Нова Зеландія (9,3), Сінгапур (9,3), Фінляндія (9,2), Швеція (9,2), Канада (8,9), Австралія (8,7), Норвегія (8,6), Ісландія (8,5) [22].

Вважаємо, що серйозне погіршення позицій країн СНД в ІСК пов'язане насамперед з тим, що корупція в цих країнах набула за роки їх самостійного розвитку системного характеру, проникла у всі гілки і рівні влади, ЗМІ, бізнес, громадські організації і соціум в цілому. Погіршення стану справ з корупцією детерміноване й тим, що поряд з владною вертикаллю в країнах СНД виникла чи була побудована певна корупційна вертикаль. Ці дві вертикалі тісно переплелися між собою, а в ряді країн це – єдине ціле. У них виникли клептократичні утворення, що тиражують корупцію і гальмують розвиток цих країн.

Учасники соціологічних опитувань серед найбільш корумпованих інститутів в одних країнах називають політичні партії, парламенти, президентські структури й уряди, в інших – правоохоронні органи, суди і митниці, в третіх – органи охорони здоров'я та освіти, в четвертих – органи місцевого самоврядування. При цьому слід усвідомлювати, що місце, на яке ставлять респонденти ті чи інші державні та суспільні інститути в корупційній піраміді, залежить від соціального статусу учасників опитувань. Так, людина, що немає авто, знає про корупцію в автоінспекції лише з чуток, пенсіонер практично немає відносин з податковими органами і, відповідно, може лише здогадуватися про корупцію в них тощо.

Загальнонаціональне опитування громадської думки «Стан корупції в Україні», здійснене на початку 2008 р. Київським міжнародним інститутом соціології, охопило 10580 респондентів. На їх

думку, найбільш корумпованими в Україні є Верховна Рада і Кабмін. У державному секторі найвищий рівень корупції відзначено в таких інститутах, як ДАІ, міліція (без ДАІ), медицина, суди, університети, прокуратура, митна і податкова служби. Рівень виправдання корупції в українському суспільстві досить високий – 52% населення вважають її мало не нормою. 61% громадян вважають, що боротьба з корупцією – це прерогатива президента, проте лише 21% віддає належне його політичній волі в цій боротьбі [16].

Майже 67% респондентів, що мали справу з державними чиновниками впродовж року, відзначали, що вони були втягнуті в корупційні дії. Від третини до половини респондентів стверджували, що державні посадовці вимагали у них хабарі. Найчастіше це відбувалося в університетах, медичних установах, в міліції, органах, що регламентують підприємницьку діяльність, структурах, які надають державне житло, в комунальних службах, на митниці, в органах дозвільної системи, на призовних пунктах у збройні сили, під час прийняття на роботу в державні установи і в судах [16].

Соціологічні дослідження також показують, що в найбільшій мірі від корупції страждає малий і середній бізнес. Так, за даними по Україні 41% опитаних в 2010 р. малих і середніх підприємців вважали корупцію поширеним явищем, незаконні виплати оцінювали в 9,6% від виручки, 66% визнали наявність свавілля з боку контролюючих органів і лише 25% заявили, що нічого не витрачали на підкуп посадових осіб. За даними Інтернет-опитування в тому ж році, представники малого бізнесу вважали, що основні ризики ведення бізнесу в Україні пов'язані: з адміністративними бар'єрами – 38% респондентів, з вимаганням – 18%, з погіршенням загальної економічної ситуації – 15%, з незаконними спробами відібрати чи ліквідувати бізнес – 6%. Тож майже 80% ризиків (загроз своєму бізнесу) підприємці пов'язували безпосередньо з діяльністю держави та її корумпованих чиновників.

За останні роки ситуація з корупційною взаємодією малого і середнього бізнесу та представників органів державного управління не лише не покращилася, але й погіршилася. Так, згідно з нашим дослідженням дві третини малих і середніх підприємств в Києві і майже всі українські підприємства поза столицею час від часу чи систематично стикалися в останні роки з фактами тиску на них з боку виконавчих органів влади, з незаконними чи завищеними вимогами, з зачіпками, з фактами відвертого чи завуальованого здирицтва. На думку 80% експертів-бізнесменів, найбільш корумпованими в Україні є саме органи виконавчої влади, насамперед на регіональному рівні (РДА, мерії тощо), а також правоохоронні органи та податкові структури.

Експерти вважають, що корупційна взаємодія бізнесу і представників регіональної виконавчої влади найчастіше відбувається у наступних випадках: при розподілі бюджетних коштів і пільгових кредитів, розподілі держзамовлень, державних закупівлях, зовнішньоторговельних операціях, визначенні суб'єктів різних податкових пільг, здачі об'єктів державної власності в оренду підприємцям, купівлі землі під будівельні об'єкти, підключенні до джерел енергії тощо.

Стосовно корупційної взаємодії бізнесу з обласними державними адміністраціями, то на цьому рівні зазвичай з виконавчою владою спілкуються лише обрані представники олігархічного бізнесу і про корупційну взаємодію найбільших бізнесменів та, зокрема представників ОДА, як і уряду, через зрозумілі причини, вкрай мало якоїсь інформації.

Одним з найбільш одіозних напрямів корупційної взаємодії представників бізнесу та виконавчої влади і джерелом корупційних доходів у ряді країн СНД є продаж бізнесменам державних посад (з цим явищем стикаються представники бізнесу, які прагнуть перейти на роботу в державні структури). Так, за даними місцевих експертів та опозиції, в Киргизстані, Узбекистані, Таджикистані, Туркменістані продаються всі посади, починаючи від директора школи і закінчуючи найвищими державними посадами.

Втім, не слід кивати лише на середньоазійські країни, що публікують розцінки на купівлю державних посад (роблять це відкрито, що стає надбанням широкої громадськості). Такі факти є і в Україні. Про корупцію у Верховній Раді знає весь світ. «Державний організм уражений тотальною корупцією і стурбованість цим висловлює не лише наша політична сила, а й міжнародне співтовариство», – сказав в ефірі каналу INTV 17 лютого 2012 р. заступник голови фракції «БЮТ – Батьківщина» Р. Забзалюк. На прес-конференції він заявив, що його вихід з БЮТ був спецоперацією, необхідною для викриття партії В. Януковича. Р. Забзалюк уточнив, що після заяви про вихід з БЮТ 20 січня 2012 р. йому надійшла пропозиція приєднатися до числа перебіжчиків, лояльних до В. Януковича. На доказ Р. Забзалюк продемонстрував аудіо запис своєї розмови з депутатом І. Рибаківим, очільника групи «Реформи за майбутнє», що об'єднує в

парламенті депутатів-перебіжчиків. 17 лютого Р. Забзалюк передав 3 млн. 600 тис. гривень, отриманих від «регіоналів», клініці Охматдит [5].

Водночас у Росії факти продажу посад і їх вартість лише іноді стають надбанням гласності. Згідно з даними ЗМІ і оцінками експертів, посада федерального міністра в Росії «коштує» \$ 10 млн., члена Ради Федерації – до \$ 8 млн., депутата Держдуми – \$ 4-5 млн., районного судді – від \$ 500 тис., високого чину в УВС – від \$ 100 тис., інспектора ППС – 40 тис. євро (\$ 51,5 тис.) і т. д. Ситуація з продажем посад в Росії набула таких масштабів, що змусила висловитися з цього приводу Д. Медведева, який, зокрема визнав, що в Росії «рішення про заміщення посади деколи приймаються по знайомству, за принципом особистої відданості або, що найбільш огидно, за гроші, тобто посади продаються» [17].

На друге місце в корупційній піраміді за ступенем корумпованості потрапили органи судової влади. Це вказали 72% опитаних. У ряді країн респонденти ставлять суди на останні місця за корумпованістю, але не тому, що суди в цих країнах найменш корумповані, а тому, що вони не довіряють судам, намагаються з ними не стикатися, а вирішувати свої питання нерідко за допомогою корупційних схем в досудовому порядку. При цьому також очевидно, що бізнесмени країн СНД, на відміну від бізнесменів розвинених країн, ще не володіють достатньою правовою культурою і відносно рідко використовують суди як механізм захисту своїх прав. Тож саме з цієї причини в ході соціопитування в Молдавії лише 6,6% респондентів відзначили факт наявності корупція в судах і поставили суди за рівнем корумпованості на десяте місце з десяти можливих [15].

Обгрунтовуючи, чому судову гілку влади в корупційній піраміді поставили на друге місце, респонденти говорили про те, що нині саме від судових органів виходить основна загроза, власне, існуванню бізнесу, що суди є знаряддям переділу власності та механізмом тиску на бізнес. Респонденти вказували, що корумповані суди нині широко застосовують проти бізнесу. За допомогою судів підприємця можуть розорити непосильними і несправедливими штрафами; його бізнес можуть позбавити виробничих приміщень, фінансових, енергетичних ресурсів і, зрештою, взагалі можуть відняти успішний бізнес; можуть провести рейдерські захоплення власності бізнесменів; можуть вижити з країни підприємців, де вони ведуть бізнес, і навіть посадити у тюрми на багато років за сфабрикованими справами. Таких прикладів є доволі багато і в Україні, і в Росії, і в інших молодих незалежних країнах.

Зазначимо, що судді в країнах СНД знаходяться під потужним пресом владних політиків і олігархів, і якщо вони відмовляються виконувати їхні накази, то з ними швидко розправляються. «Правильні» ж судді і «слухняні суди» активно використовуються для розгляду чутливих для влади і олігархічного бізнесу справ. Варто відзначити, що ерозія судової системи гостро стоїть не лише в СНД, але і в окремих країнах ЄС (Греція, Італія, Польща). Досвід Данії, Швеції чи Норвегії, які традиційно є зразком якості судових послуг, все ще дуже слабо інтегрований у законодавчу систему нових країн.

На третій сходинці за ступенем корумпованості стоять органи законодавчої влади. Так, вважають 58% російських респондентів. При цьому вони, обгрутовуючи високий ступінь корумпованості органів законодавчої влади на федеральному і регіональних рівнях, вказували на продаж депутатських місць у парламентах представникам бізнесу і криміналу, на переманювання за гроші депутатів з однієї фракції в іншу, на купівлю голосів депутатів з метою прийняття тих чи інших законів в інтересах бізнес-еліт, на лобіювання депутатами інтересів окремих підприємців з використанням телефонного права, депутатських запитів і т.д. Подібна картина знайома й українському населенню, про що часто інформували нас ЗМІ.

Після лютневих кривавих подій 2014 р. на Майдані у Києві і втечі президента та його поплічників з країни, цілком зрозумілим стає той факт, що навіть у разі «висвітлення» корупційних угод опозицією чи представниками преси, з одного боку, прокуратура, як правило, не вела розслідувань і не порушувала кримінальних справ щодо фактів, які отримали розголос, а з іншого боку, вкрай рідкісні були судові позови про захист честі і гідності обвинувачених у корупції депутатів. Ця ситуація – ще одне підтвердження того, що органи суду й прокуратури є однією з корупційних складових державної машини, а факти корупції, які «висвітлюють» ЗМІ, правдиві.

Не обійшла стороною корупція в молодих демократіях і «четверту владу» – ЗМІ. У кожній з цих країн є ціла армія вигодуваних корумпованою владою та соціально безвідповідальним бізнесом продажних журналістів, які підкуплені владою і бізнесом з метою оспівування їх заслуг і приховування промахів та злочинів шляхом замовчування, прикрашання чи фальсифікації

інформації. Втім, на нашу думку, все ж «четверта влада» в сучасних умовах найменш корумпована. І підтвердженням цьому є загибель десятків журналістів у пострадянських країнах, які чесно виконували свій професійний обов'язок. Соціологічні дослідження в Грузії, Казахстані, Молдавії, Росії, Україні показали, що респонденти в цих країнах відносять ЗМІ до найменш корумпованих інститутів.

Корупція, крім названих інститутів в молодих демократіях, міцно прижилася та знаходить свої прояви і в багатьох інших інституціях, з чим постійно стикається суспільство. Втім, щоб її викоринити, як це зробили, скажімо, в Грузії, чи переважній більшості країн ЄС, варто вказати на її причини. Вважаємо, найперше, що корупція на пострадянському просторі пов'язана з історичною імперською спадщиною. Іншою головною причиною збереження, відтворення і зростання корупції в ряді пострадянських країн є надмірна роль держави, що спостерігається у більшості країн СНД у всіх сферах суспільного життя, і насамперед у сфері економіки. Світова практика свідчить про те, що держава, навіть демократична і цивілізована, вже не кажучи про державу з неповним набором чи відсутністю цих атрибутів, привносить в економічне життя зниження ефективності менеджменту і зростання корупції.

В умовах економічних криз зазвичай відбувається посилення ролі держави, що можна спостерігати в багатьох країнах світу, і, напевно, як тимчасовий захід це – виправдано. Однак, в пострадянських країнах, що мають приблизно ідентичну соціально-економічну та політичну структури, можна очікувати консервації величезної ролі держави і в результаті, подальшої бюрократизації державного апарату та зростання корупції. Водночас посилення ролі держави в цих країнах не поширюється на боротьбу з корупцією. Можна констатувати, що найважливішою причиною зростання корупції в ряді пострадянських країн є відсутність у влади політичної волі і цілеспрямованої довготривалої політики у сфері боротьби з нею. Складається враження, що з корупцією просто нікому боротися, адже всі структури влади, включаючи правоохоронні органи, суди, прокуратуру, самі настільки корумповані, що не в змозі виконувати рішення вищого керівництва, спрямовані на боротьбу з корупцією. У зв'язку з цим громадськість нерідко бачить не боротьбу з корупцією, а її імітацію.

Наступним чинником, що зумовлює зростання корупції в молодих демократіях, є відсутність чи згортання в них реальної політичної конкуренції та рух до авторитарних форм правління, прикритий атрибутами формальної демократії і формально існуючих демократичних інститутів. На жаль, про наявність справжньої політичної конкуренції як атрибуту, іманентно притаманного демократичній державі, і як найважливішої умови боротьби з корупцією по суті не йдеться ні в антикорупційних законодавствах, прийнятих в останні роки в цих країнах, ні в посланнях президентів парламентам, ні у виступах та інтерв'ю керівництва країн.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тож, крім аналізу корупційної взаємодії влади та бізнесу, визначення деяких причин цієї взаємодії, розуміння необхідності боротьби з нею, слід також вказати, що далі слів справа в цьому напрямку поки не рухається. Більше того, в ряді питань у пострадянських країнах можна констатувати і рух назад, а саме заборону чи обмеження діяльності дійсно опозиційних партій, скорочення числа виборних державних посад, жорстке адміністрування виборчого процесу, тиск на ЗМІ і загальнодержавні організації. Попри різноманітність практик державного будівництва, соціальних і економічних умов, яке спостерігається на пострадянському просторі, можна помітити, що політичні процеси в більшості країн відтворюють єдину інституційну матрицю, яка не передбачає конкуренції політичних альтернатив і зводиться до боротьби елітних політико-економічних груп за завоювання позицій контролю над розподілом ресурсів.

Водночас світова практика свідчить про те, що реальна політична конкуренція є важливішим знаряддям у боротьбі з корупцією. Опозиційні партії слідкують за правлячими партіями і бізнесменами, що їх підтримують, і при перших симптомах корупції починають кампанію по її викриттю в своїх ЗМІ, широко оповіщають громадськість про факти корупції, прагнучи таким чином дискредитувати владу і зайняти її місце на найближчих виборах.

У свою чергу, правлячі партії стежать за опозиційними партіями і «представляють» виборцям факти корупції в їхніх рядах. Зазвичай влада пильно стежить за своїми чиновниками, бореться з корупцією з метою не допустити появи корупційних скандалів, які дозволяють опозиції її дискредитувати.

Література

1. Благоев Ю.Е. Концепция корпоративной социальной ответственности и стратегическое управление / Ю.Е. Благоев // Российский журнал менеджмента. – 2004. – №3. – С. 17-34.

2. Буари Ф.А. Паблiкрилейшнз или стратегия доверия / Ф.А. Буари [Пер. с фр.]. – М.: КГ «Имидж Контакт»: ИНФРА-М., 2001. – 178 с.
3. Будуан Ж.-П. Управление имиджем компании. Паблiкрилейшнз: предмет и мастерство / Жан-ПьерБудуан [Перевод с фр.]. – М.: КГ «Имидж Контакт»: ИНФРА-М., 2001. – 233 с.
4. Гаврилова И.Н. Социально ответственный бизнес в России? / И.Н. Гаврилова // Социально ответственный бизнес и проблемы межсекторного взаимодействия. – М.: ИС РАН, 2005. – С. 3-28.
5. Забзалюк Р. Во всем мире теперь хорошо информированы о коррупции в Верховной Раде / Р. Забзалюк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uainfo.org/news/11166-vo-vsem-mire-terep-horosho-informirovany-o-korrupcii-v-verhovnoy-rade-zabzalyuk.html>
6. Здравомыслов А.Г. Ответственность экономической элиты: мнение россиян / А.Г.Здравомыслов // Общественные науки и современность. – 2005. – №1. – С. 45-58.
7. Индекс восприятия коррупции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.transparency.org.ru/CENTER/cpi_02.asp; http://www.transparency.org.ru/.../cpi_04.asp; http://www.transparency.org.ru/doc/CPI_2005_russ_0;1000_144.pdf; http://www.transparency.org.ru/CENTER/cpi_07.asp; www.intelros.ru/.../4312-opublikovan-indeks-vospriyatiya-korrupcii-cpi-za.html; <http://www.taxationinfonews.ru/>; http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010
8. Либоракина М.И. Социально ответственный бизнес: глобальные тенденции и опыт стран СНГ / М.И. Либоракина. – М.: Фонд «Институт экономики города», 2001. – 72 с.
9. Москвин Л.Б. Социальная ответственность в реформируемом обществе (на примере России) / Л.Б. Москвин // Социум и власть. – М., 2003. – С. 149-162.
10. Оучи У.Г. Методы организации производства: японский и американский подходы / У.Г. Оучи. – М.: Экономика, 1984. – 184 с.
11. Райе Э., Траут Д. Позиционирование: битва за узнаваемость / Э. Райе, Д. Траут // Перевод с англ. Под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб: Питер, 2001. – 256 с.
12. Риггс Дж. Производственные системы: планирование, анализ, контроль / Дж.Риггс. – М.: Прогресс, 1972. – 340 с.
13. Социальная ответственность бизнеса: актуальная повестка / Под ред. С.Е.Литовченко, М.И. Корсакова. – М., 2003. – 152 с.
14. Сперанский В.И. Социальная ответственность личности: сущность и особенности формирования. – М.: Изд. МГУ, 1987. – 150 с.
15. Треть жителей Молдовы, чтобы «решить проблему», предпочитает дать взятку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.salvgardare.flyboard.ru/topic7.html>
16. Украина: коррупция как способ выживания? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cripo.com.ua/?sect_id=7&aid=47648
17. Управленцы: по благу или по призванию? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.BBCRussian.com>, 23.07.2008
18. Эклунд К. Эффективная экономика – шведская модель / К. Эклунд / [Пер. с швед.]. – М.: Экономика, 1991. – 349 с.
19. 2010-Transparency International [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010
20. Amstutz M. R. International Conflict and Cooperation / M.R. Amstutz. – Boston, 1999. – 162 p.
21. Caldwell D. Word Politics and You / D. Caldwell. – N.J., 2000. – 274 p.
22. Corruption Perceptions Index - Transparency International [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010
23. Hancock M. D. Politics in Europe: An Introduction to Politics in the U.K., France, Germany, Italy, Sweden and the EU / M.D. Hancock (3 rd Edition). – New York, NY, USA: Chatham House Publishers, Incorporated, 2003. – P. 315-319.

1. Blagov Yu.E. Konceptsy`ya korporaty`vnoj socy`al`noj otvetstvennosty` y` strategy`cheskoe upravleny`e / Yu.E. Blagov // Rossy`jsky`j zhurnal menedzhmenta. – 2004. – #3. – S. 17-34.

2. Buary` F.A. Pably`kry`lejshnz y`ly` strategy`ya dovery`ya / F.A. Buary` [Per. s fr.]. – М.: КГ «Y`my`dzh Kontakt»: Y`NFRA-М., 2001. – 178 s.

3. Buduan Zh.-P. Upravleny`e y`my`dzhem kompany`y`. Pably`kry`lejshnz: predmet y` masterstvo / Zhan-P`erBuduan [Perevod s fr.]. – М.: КГ «Y`my`dzh Kontakt»: Y`NFRA-М., 2001. – 233 s.

4. Gavrylova Y.N. Socy'al'no otvetstvennyj by'znes v Rossy'y'? / Y.N. Gavrylova // Socy'al'no otvetstvennyj by'znes y' problemy mezhsektornogo vzay'modejstv'ya. – M.: Y'S RAN, 2005. – S. 3-28.
5. Zablyuk R. Vo vsem my're teper` xorosho y'nformirovany o korrupcy'y` v Verhovnoj Rade / R. Zablyuk [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://uainfo.org/news/11166-vo-vsem-mire-teper-horosho-informirovany-o-korrupcii-v-verhovnoy-rade-zablyuk.html>
6. Zdravomylov A.G. Otvetstvennost' ekonomy`cheskoj zly`ty: mneny'e rossy`yan / A.G.Zdravomylov // Obshhestvennye nauky` y` sovremennost`. – 2005. – #1. – S. 45-58.
7. Y`ndeks vospry`yaty`ya korrupcy'y` [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.transparency.org.ru/CENTER/cpi_02.asp; http://www.transparency.org.ru/.../cpi_04.asp; http://www.transparency.org.ru/doc/CPI_2005_russ_0;1000_144.pdf; http://www.transparency.org.ru/CENTER/cpi_07.asp; www.intelros.ru/.../4312-opublikovan-indeks-vospriyatiya-korrupcii-cpi-za.html <http://www.taxationinfonews.ru/>; http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010
8. Ly`boraky`na M.Y`. Socy'al'no otvetstvennyj by'znes: global`nye tendency`y` y` opyt stran SNG / M.Y`. Ly`boraky`na. – M.: Fond «Y`nstytut ekonomy`ky` goroda», 2001. – 72 s.
9. Moskvyn L.B. Socy'al'naya otvetstvennost' v reformy`ruemom obshhestve (na pry`mere Rossy`y`) / L.B. Moskvyn // Socy`um y` vlast`. – M., 2003. – S. 149-162.
10. Ouchy` U.G. Metody organy`zacy`y` proy`zvodstva: yaponsky`j y` amery`kansky`j podxody / U.G. Ouchy`. – M.: Ekonomy`ka, 1984. – 184 s.
11. Raje Э., Traut D. Pozy`cy`ony`rovany`e: by`tva za uznavaemost` / Э. Raje, D.Traut // Perevod s angl. Pod red. Yu.N. Kapturevskogo. – SPB: Py`ter, 2001. – 256 s.
12. Ry`ggs Dzh. Proy`zvodstvennye sy`stemy: plany`rovany`e, analy`z, kontrol` / Dzh.Ry`ggs. – M.: Progress, 1972. – 340 s.
13. Socy'al'naya otvetstvennost' by`znesa: aktual'naya povestka / Pod red. S.E.Ly`tovchenko, M.Y`. Korsakova. – M., 2003. – 152 s.
14. Speransky`j V.Y`. Socy'al'naya otvetstvennost' ly`chnosty`: sushhnost` y` osobennosty` formy`rovany`ya – M.: Y`zd. MGU, 1987. – 150 s.
15. Tret` zhy`telej Moldovy, chtoby «reshy`t` problemu», predpochy`taet dat` vzyatku [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.salvgardare.flyboard.ru/topic7.html>
16. Ukraj`na: korrupcy`ya kak sposob vyzy`vany`ya? [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.cripo.com.ua/?sect_id=7&aid=47648
17. Upravlenczy: po blatu y`ly` po pry`zvany`yu? [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.BBCRussian.com>, 23.07.2008
18. Эklund K. Эffekty`vnaya ekonomy`ka – shvedskaya model` / K. Эklund / [Per. s shved.]. – M.: Ekonomy`ka, 1991. – 349 s.

Рецензент: Балджи М.Д., д.е.н., професор кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету.

18.04.2014

УДК 336.77:368.025.61(477)

Гончаренко Олена, Світлична Ольга

СТРАХУВАННЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ

В статті розглянуто необхідність та методи страхування кредитного ризику комерційних банків, зокрема страховими компаніями, в Україні. Досліджено систему страхування кредитних ризиків комерційних банків страховими компаніями в Україні. Визначено, що ефективним методом управління кредитним ризиком комерційних банків є зовнішнє страхування. Доведено, що на сьогодні ефективному впровадженню страхування кредитів перешкоджають низька капіталізація страховиків, високі тарифні ставки і при цьому недостатній рівень виплат, непрозорість страхового ринку тощо. Результати дослідження дозволили запропонувати шляхи вдосконалення страхування кредитного ризику страховими компаніями, зокрема: нарощення капіталізації страхових компаній, підвищення прозорості та відкритості страхового ринку, перегляд розміру страхових тарифів за деякими видами страхування кредитних ризиків; пропонування страховими компаніями своїм клієнтам поряд із класичними послугами з покриття кредитного ризику додаткових послуг.

Ключові слова: страхування кредитних ризиків, прострочена заборгованість за кредитами.

Гончаренко Елена, Светличная Ольга

СТРАХОВАНИЕ КРЕДИТНЫХ РИСКОВ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрена необходимость и методы страхования кредитного риска коммерческих банков, в частности страховыми компаниями, в Украине. Исследована система страхования кредитных рисков коммерческих банков страховыми компаниями в Украине. Определено, что эффективным методом управления кредитным риском коммерческих банков является внешнее страхование. Доказано, что на сегодня эффективному внедрению страхования кредитов препятствуют низкая капитализация страховщиков, высокие тарифные ставки и при этом недостаточный уровень выплат, непрозрачность страхового рынка и т.д. Результаты исследования позволили предложить пути совершенствования страхования кредитного риска страховыми компаниями, в частности: наращивание капитализации страховых компаний, повышение прозрачности и открытости страхового рынка, пересмотр размера страховых тарифов по некоторым видам страхования кредитных рисков, предложение страховыми компаниями своим клиентам наряду с классическими услугами по покрытию кредитного риска дополнительных услуг.

Ключевые слова: страхование кредитных рисков, просроченная задолженность по кредитам.

Goncharenko Elena, Svetlichnaya Olga

CREDIT RISKS INSURANCE IN UKRAINE

The article deals with the necessity and methods of commercial banks credit risk insurance, in particular by insurance companies, in Ukraine. Commercial banks credit risk insurance by insurance companies in Ukraine are explored. Determined that an external insurance is an effective method of commercial banks credit risk management. Proved that today low capitalization of insurers, high tariffs and thus insufficient payments, the opacity of the insurance market and so on prevent the effective implementation of credit insurance. Results of the study suggest the ways to improve credit risk insurance by insurance companies, in particular: accretion of insurance companies capitalization, increase of transparency and openness of the insurance market, revisions of insurance rates for some types of credit risk insurance, insurance companies offer their clients along with classic services to cover credit risk of additional services.

Keywords: credit insurance, overdue debt on loans.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В сучасних умовах в Україні обсяги кредитування збільшуються, а це означає і постійне нараження як кредиторів, так і позичальників, на ризики, пов'язані з такими операціями. Різноманітність видів кредитних операцій зумовлює особливості та причини виникнення кредитного ризику, який виникає, зазвичай, через: недобросовісність позичальника кредиту; погіршення його фінансового стану; несприятливу економічну кон'юнктуру; некомпетентність керівництва фірми тощо. Він може виникнути в усіх видах кредитних операцій як усередині країни, так і в міжнародному кредитуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми страхування кредитних ризиків розглядаються в працях таких науковців як Базилевич В.Д., Вовчак О.Д., Долгошея Н.О., Зубарев В., Гришин П. А., Демченко В. Н., Фурман В., Кучеренко В., Приказюк Н.В., Сабодаш Р, Тичина В., Дрозд О. А., Яворська Т.В., Осадець С.С. тощо.

Страхування кредитного ризику комерційного банку може відбуватися за рахунок методів зовнішнього страхування та самострахування, а саме: забезпечення зобов'язань; резервування коштів на покриття можливих збитків, резерви на відшкодування втрат по активних операціях; лімітування, причому йому підлягають як обсяги активних операцій, так і конкретні клієнти; сек'ютеризація боргових зобов'язань; хеджування за допомогою кредитних похідних інструментів (опціонів, свопів та ін.); страхування кредитного ризику за допомогою страхової організації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з тим, що більшість кредитних ресурсів концентрується в банках, саме вони найбільше наражаються на кредитні ризики, рівень яких залежить від особи позичальника, його фінансового стану, форми кредиту і загальної економічної ситуації в країні.

За даними НБУ, обсяги кредитування економіки України поступово зростають. Так, обсяг кредитів, наданих в економіку, зріс за 2012 рік майже на 30 млрд. грн. Крім того майже на 16 млрд. грн. збільшились обсяги кредитування населення в національній валюті. При цьому поліпшується якість кредитних портфелів банків, зменшується прострочена заборгованість за

наданими кредитами. За звітний рік прострочена заборгованість за наданими кредитами зменшилася на 8,5%.

Оскільки надання кредиту пов'язане з великою кількістю ризиків, з настанням яких банк може втратити не тільки дохід, а й видані кошти., то для сталого розвитку банківського сектора економіки необхідна побудова ефективної системи страхового захисту від кредитних ризиків.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження системи страхування кредитних ризиків комерційних банків страховими компаніями в Україні та визначення основних напрямків її поліпшення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після світової фінансової кризи, послуги вітчизняних банків з надання кредитів поступово збільшуються. Це відбувається за рахунок їх надання суб'єктам господарювання, при цьому частка кредитів, що надаються фізичним особам зменшується. Стрімкий розвиток кредитного ринку в Україні супроводжується ростом неповернення кредитів (простроченої заборгованості), що, у свою чергу, може призвести до масового банкрутства кредитних установ і стагнації всього банківського ринку (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз обсягу наданих та частки простроченої заборгованості за кредитами, наданими банками України за період 2006-2012 рр. (млн. грн.) [1]

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1. Обсяг наданих кредитів	485368	792244	747348	755030	825320	815327
2. Прострочена заборгованість за кредитами	6 357	18 015	69 935	84 851	79 292	72520
2.1. У % до наданих кредитів	1,31	2,27	9,36	11,24	9,61	8,89
3. Резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями	18 477	44 502	99 238	112 965	118941	-

Найбільш поширеним методом захисту від кредитного ризику в сучасних комерційних банках України є метод самострахування. Проте, застосування цього методу пов'язане із можливістю значних втрат банку, якщо він зосереджує свою діяльність на здійсненні однотипних кредитних операцій, а також при погіршенні фінансового стану позичальників.

Постановою Правління НБУ від 25.01.2012 р. № 23 затверджено Положення “Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями”. Згідно з його вимогами банки за станом на 01.01.2013 р. мають розрахувати та сформувати у повному обсязі резерви для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями. Цей нормативно-правовий акт визначає порядок та методичні підходи до формування банками резервів за всіма активними операціями, зокрема за кредитними операціями. Основна мета нововведень – зменшення частки проблемних активів, які є у портфелях банків [2].

Кредитний ризик властивий операціям НБУ з коштами міжнародних резервів унаслідок розміщення відповідних коштів на кореспондентських рахунках і депозитах в іноземних банках, а також у цінні папери емітентів-нерезидентів, номіновані в іноземній валюті, у цінні папери України і надання кредитів банкам та іншим позичальникам [3].

Виходячи із зарубіжного досвіду, та з огляду на розширення різноманітних банківських операцій (факторинг, лізинг, форфейтинг) ефективним методом управління кредитним ризиком комерційних банків є зовнішнє страхування.

Активне банківське кредитування, яке сприяло збільшенню купівельної спроможності людей, зростанню економіки, формуванню страхової культури й рівня довіри до страхових компаній, дало можливість страховикам упроваджувати перспективні та довгострокові проекти, створювати й реалізовувати досить широку лінійку страхових продуктів, швидко розвиватися в регіональному аспекті, налагодити систему навчання персоналу, сформувати агентську мережу тощо. Розвиток споживчого та іпотечного кредитування українськими банками був одним із факторів, що обумовили динамічний розвиток роздрібного страхування.

Страхування кредитних ризиків є пріоритетним напрямком співробітництва комерційних банків та страхових компаній. Впровадження і застосування даного виду страхування в системі надання банківських послуг має певні переваги та недоліки як для комерційних банків, так і для страхових компаній.

Ризик кредитного договору дещо відрізняється від типових ризиків, які є основою майнового страхування і тому суть страхування кредитів також дещо відрізняється від інших видів страхування і виявляється у двох формах: делькредерна та заставна (гарантійна). Принципова

відмінність між формами організації страхування кредитів полягає у тому, хто виконує роль страхувальника. Зауважимо, що при делькредній формі страхування банк виступає страхувальником, а при заставній — страховим агентом. Спільною рисою двох форм організації страхового захисту банківських кредитів є покриття негативного результату, який банки отримують через неплатоспроможність своїх позичальників [4].

Але варто враховувати, що не кожна страхова компанія готова застрахувати банк на всю суму кредиту, так як страхові компанії не отримують інформації про кредитоспроможність того чи іншого позичальника. У зв'язку з цим банки при видачі значних сум за кредитом зобов'язують своїх клієнтів страхувати заставне майно на випадок його часткового або повного знищення, а також страхувати життя позичальника.

Нині банки більшою мірою надають перевагу заставному страхуванню. Це пов'язано перш за все з тим, що при використанні делькредного страхування банку доводиться залишати частину ризику неповернення кредиту на своєму утриманні відповідно до загальноприйнятих умов договору страхування (тобто застосовується франшиза). Крім того, банк сплачує значні страхові платежі, що знижує прибутковість кредитних операцій.

Залежно від цільового призначення кредиту пропонуються різні страхові послуги. Так, отримання кредиту на купівлю нерухомості може передбачати страхування нерухомості за класичними ризиками майнового страхування, страхування життя і здоров'я позичальника, страхування ризику втрати права власності на майно.

У зв'язку з нестабільністю фінансового ринку дуже небагато страхові компанії беруться за страхування кредитних ризиків банку при кредитуванні споживчих потреб, так як останнім часом зросла кількість випадків неповернення боргу по кредиту. Однак великі страхові компанії як і раніше здійснюють страхування кредитних ризиків і можуть виплатити частину коштів, втрачених банком при настанні страхового випадку. Але все ж таки більш охоче страхові компанії беруться за страхування кредитів для промислових підприємств і представників середнього та великого бізнесу, так як в цих випадках ризики неповернення позики мінімальні за рахунок наявності у компаній достатнього заставного майна, яке здатне покрити більшу частину витрат банку.

Страхування кредитного ризику дозволяє банку позбутися неякісної заборгованості, очистивши баланс і знизивши розмір потрібного резервування під проблемні кредити відповідно до вимог НБУ. У цьому випадку банк страхує свій кредитний портфель (або його частку), що дає йому можливість за умови настання прострочення по кредиту отримати страхову виплату від страхової компанії (як правило, пов'язаної з банком) і, зрештою, списати проблемну заборгованість зі свого балансу. Далі з боржниками працює страхова компанія, яка, згідно з більшістю страхових договорів, може стягнути з позичальника погашену за нього частку кредиту. Такий вид страхування не можна віднести до класичних видів страхового бізнесу, особливо якщо банк страхує не позику конкретного позичальника, а цілий кредитний портфель. Тобто, поки кредитне страхування в Україні є схемним видом бізнесу й займаються ним в основному афілійовані з банками страховики (яких у нашій країні більше половини) [5].

Видаючи кредити, банки обов'язково страхують заставу (окрім побутової техніки), часто — самого позичальника від нещасного випадку або його життя; у випадку іпотеки страхується титул (покриття ризику, пов'язаного з утратою права власності або його обмеженням стосовно володіння майном). Проте не виключено, що в майбутньому до розряду якщо не обов'язкових, то хоч би рекомендаційних увійде страхування позичальників від втрати роботи, що особливо актуально в умовах кризи і зростання безробіття.

Як свідчать дані таблиці 2 кількість страхових випадків за страхуванням кредитів, починаючи з 2008 року, значно зменшилась. При цьому страхові компанії забезпечують рівень покриття на рівні 10-30% від загальної суми страхових платежів.

Таблиця 2

Динаміка основних показників діяльності страхових компаній України зі страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту) за 2007-2012 рр. [6]

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Валові страхові платежі, тис. грн.	815011,2	1693483,3	1805947,4	510992,8	483414,1	545309,8
Валові страхові виплати, тис. грн.	223440,9	655055,2	362934,6	153154,7	49669,3	163904,9
Рівень виплат, %	27,4	38,7	20,1	30,0	10,3	30,1
Кількість страхових випадків, за якими прийнято рішення	-	66707	25435	4879	5066	3304

про здійснення страхових виплат/відшкодувань						
Максимальна страхова виплата/відшкодування за окремим страховим випадком, тис. грн.	-	10812,0	24090,5	40229,9	2649,4	33334,3

Відмітимо також, що одним з факторів, який стримує розвиток співпраці банків та страхових компаній за страхуванням кредитів є порівняно незначна капіталізація страховиків. У таблиці 3 наведено дані щодо активів та розміру страхових резервів страховиків і для порівняння – обсяги прострочених кредитів.

Таблиця 3

Активи та страхові резерви страхових компаній України за період 2007- 2012 рр. [6]

Найменування показника	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Величина сформованих страхових резервів, млн. грн.	8423,3	10904,1	10141,3	11371,8	11179,3	12 065,1
Загальні активи страховиків, млн. грн.	32213,0	41930,5	41970,1	45234,6	48122,7	56224,7
Статутний капітал страховиків, млн. грн.	10633,6	13206,4	14876,0	14429,2	14091,8	14654,0
Прострочена заборгованість за кредитами	6357	18015	69935	84 851	79292	72520

З даних таблиці 3, можна зробити висновок, що у випадку передачі комерційними банками всієї суми кредитного ризику страховим компаніям, вони будуть не в змозі виконати взяті зобов'язання – прострочена заборгованість за кредитами перевищує загальний розмір страхових резервів страховика приблизно в 7 разів.

Сумнів щодо платоспроможності страховика виникає також через нерозвиненість страхового аудиту, недостатнє висвітлення в економічній пресі балансів, фінансових звітів страхових компаній. З іншого боку, страхові компанії встановлюють досить високі страхові тарифи за видами страхування кредитних ризиків, які не завжди є виправданими. Наприклад, тариф за схемою страхування життя позичальника кредиту становить 1% від суми кредиту (як мінімум), який забезпечує існування як страхової компанії, так і банку. При цьому реальний тариф нижче 0,01%. Тому банки використовують альтернативні страхуванню форми забезпечення кредитів, адже вважають, що не отримають відшкодування від страхової компанії [7].

Також, зважаючи на збитковість страхування кредитних ризиків (співвідношення виплат та платежів) в Україні, страхові компанії здійснюють жорсткий відбір страхувальників. У середньому у страхуванні кредитних ризиків задовольняється лише одне з п'яти звернень, адже проводиться детальний аналіз фінансово-економічних показників діяльності клієнта, його кредитної історії та контрагентів, їх позицій на ринку. Уважно вивчається контракт, коректність та відповідність законодавству його положень (страхова компанія може навіть давати рекомендації клієнту для мінімізації його ризиків).

На наш погляд, в контексті страхування кредитних ризиків для банків проблемою є складність процедури оформлення договору страхування, адже вони мають здійснювати крім звичайної операційної діяльності ще й відповідальну аналітичну роботу з приводу узгодження страхових тарифів і наданні страховику документів для відкриття регресійного позову до боржника [8].

Окрім того, банки, які не страхують кредитний ризик через страховиків, мають захищатися, зокрема встановлення більш високих ставок за кредитами, а це негативно може позначитися на їх конкурентоспроможності.

Слід зазначити, що 12 квітня 2011 року в Антимонопольному комітеті України відбулося підписання Правил співробітництва банків та страховиків, пов'язаного з кредитуванням, між основними учасниками ринків банківських та страхових послуг, які сприятимуть формуванню чесних звичаїв у конкуренції під час здійснення кредитування позичальників та укладання договорів страхування та є вагомою подією на ринках банківських та страхових послуг. Учасниками узгоджених дій строком на 5 років є ПАТ КБ «Приватбанк», ПАТ «АЛЬФА-БАНК»,

НАСК «ОРАНТА», ПАТ «Банк «Фінанси та кредит», ЗАТ «ОТП Банк», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «УкрСиббанк», ЗАТ «Страхова компанія Інгосстрах», ПАТ СК «Універсальна», ПАТ «СК «АХА Страхування», ВАТ СК «Дженералі Гарант», ВАТ «Українська пожежно-страхова компанія» та ПрАТ «СК «УНІКА» [9].

Окрім того, з метою зменшення взаємних ризиків банків і страховиків, протидії операціям квазістрахування, а також підвищення рівня ліквідності та платоспроможності фінансових установ доцільно створити в структурі НБУ і Нацфінпослуг інтегровану систему нагляду за діяльністю банків на страховому ринку, яка забезпечувала надійність і ефективність банкострахування, а також активного впровадження в практику страхування іпотечних зобов'язань [10].

Слід зауважити, що в Україні існує також система страхування депозитів, яка покликана вирішити два головних завдання: захистити насамперед дрібних вкладників від фінансових втрат і запобігти масовому вилученню вкладів, коли банк перебуває у тяжкому фінансовому становищі.

Цей вид страхування в Україні здійснюється Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. На 01.01.2013 р. кількість банків у фонді нараховувала 174. При цьому фінансові ресурси Фонду станом на 01.01.2013 року становлять 6092,1 млн. грн. (у порівнянні - на 01.01.2009 р. фінансові ресурси Фонду становили 2987,3 млн. грн.). Сума відшкодувань, сплачених Фондом 14930 особам протягом 2012 року, становить 532,1 млн. грн., а протягом січня-червня 2013 року відшкодовано 1139,6 млн. грн. 18 194 особам [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для того, щоб страхування кредитних ризиків комерційних банків страховими компаніями широко застосовувалося у практичній діяльності зокрема необхідно:

- нарощення капіталізації страхових компаній;
- завоювання довіри громадян до страхових компаній;
- покращення прозорості та відкритості страхового ринку, підвищувати обсяги розкриття інформації у звітних даних страховиків;
- перегляд розміру страхових тарифів за деякими видами страхування кредитних ризиків;
- вдосконалення якості страхових та банківських послуг;
- пропонування страховими компаніями своїм клієнтам поряд із класичними послугами з покриття кредитного ризику додаткових: покриття витрат страхувальника на юридичний супровід проблемної заборгованості, страхування торгових кредитів, страхування експортних кредитів тощо;
- побудови ефективної системи оцінки фінансового стану позичальника;
- підвищення ефективності роботи Українського бюро кредитних історій.

Перспективою подальшого розвитку розглянутого в статті питання є вивчення та вдосконалення механізму прийняття кредитного ризику на відповідальність страхової компанії, його оцінка та контроль з боку страховика.

Література

1. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
2. Терещенко О. Оцінка кредитних ризиків: відповідність новацій НБУ міжнародній практиці. // Вісник НБУ. – Вересень, 2012. – С.4-8.
3. Річний звіт НБУ за 2012 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=36453>.
4. Яворська Т.В. Страхові послуги: навч. посіб. /За заг. ред. С.К. Реверчука. – К.: Знання, 2008. – 350с.
5. Косова Т. Д., Деева Н. Е. Корпоративні чинники інтеграції банків і страхових компаній. // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/index.php/ekonom/60/8065-korporativni-chinniki-integraci%D1%97-bankiv-i-straxovix-kompanij.html>
6. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/>
7. Схема страхування життя заемщика (bancassurance). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/scheme-bank>.
8. Самсонова К. В. Страхування кредитних ризиків в Україні. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/samsonova-k-v-strahuvannya-kreditnih-rizikiv-v-ukrayini/>

9. Вступили в силу чесні правила взаємодії між банками та страховиками. / Офіційний веб-сайт Антимонопольного комітету України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua>.
10. Страховики забезпечують 51% сукупних активів банків – ЛСОУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uainsur.com/our-news/20039>.
11. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua>.
1. Ofitsiyne internet-predstavnytstvo Natsional'noho banku Ukrayiny. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua>.
2. Tereshchenko O. Otsinka kredytnykh ryzykiv: vidpovidnist' novatsiy NBU mizhnarodniy praktytsi. // Visnyk NBU. – Veresen', 2012. – S.4-8.
3. Richnyy zvit NBU za 2012 rik. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=36453>.
4. Yavors'ka T.V. Strakhovi posluhy: Navch. posib. /Za zah. red. Reverchuka S.K. – K.:Znannya, 2008. – 350s.
5. Kosova T. D., Dyeyeva N. E. Korporatyvni chynnyky intehratsiyi bankiv i strakhovykh kompaniy. // Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu ekonomiky i torhivli imeni Mykhayla Tuhan-Baranovs'koho. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.stattionline.org.ua/index.php/ekonom/60/8065-korporativni-chinniki-integraci%D1%97-bankiv-i-straxovix-kompanij.html>
6. Informatsiya pro stan i rozvytok strakhovoho rynku Ukrayiny. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dfp.gov.ua/>
7. Ckhema strakhovanyya zhyzny zaemshchyka (bancassurance). [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://forinsurer.com/scheme-bank>.
8. Samsonova K. V. Strakhuvannya kredytnykh ryzykiv v Ukrayini. // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://intkonf.org/samsonova-k-v-strakhuvannya-kreditnih-rizikiv-v-ukrayini/>
9. Vstupyly v sylu chesni pravyla vzayemodiyi mizh bankamy ta strakhovykamy. / Ofitsiynyy veb-sayt Antymonopol'noho komitetu Ukrayiny [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.amc.gov.ua>.
10. Strakhovyky zabezpechuyut' 51% sukupnykh aktyviv bankiv – LSOU. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uainsur.com/our-news/20039>.
11. Fond harantuvannya vkladiv fizychnykh osib. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.fg.gov.ua>.

Рецензент: Ковальов А.І., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету.

23.04.2014

УДК 336.76 (477)

Добриніна Людмила

ФОНДОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті досліджено особливості та сучасні тенденції функціонування фондового ринку України, який характеризується постійно зростаючими масштабами, безпрецедентною динамікою, ускладненням структури внаслідок появи нових фінансових інструментів. Виявлено, що фондовий ринок України характеризується низькою капіталізацією та ліквідністю, недостатнім захистом прав інвесторів, відсутністю прозорості, високою волатильністю в порівнянні з розвинутими фондовими ринками. Для вітчизняного фондового ринку є типовими незначна кількість емітентів та вузьке коло фінансових інструментів. Крім того, національному фондовому ринку властиві слабкий зв'язок із фондовими операціями індивідуальних інвесторів, недостатня зацікавленість і відсутність досвіду та механізмів виходу на відкритий ринок капіталів, орієнтація учасників ринку на одержання спекулятивного доходу та слабкий інтерес до довгострокових інвестицій. Тобто, вітчизняний фондовий ринок потребує подальшого реформування та удосконалення механізмів функціонування. Незважаючи на позитивну динаміку функціонування, фондовий ринок як ефективний механізм реалізації інвестиційних програм держави та суб'єктів підприємницької діяльності досі знаходиться на стадії становлення. Водночас, Україна має достатній економічний

потенціал для розбудови національного фондового ринку, темпи розвитку якого випереджають динаміку зростання валового внутрішнього продукту.

Ключові слова: фондовий ринок України, капіталізація, об'єми торгів, акції, облігації, залучення інвестицій, проблеми розвитку фондового ринку.

Добрынина Людмила

ФОНДОВЫЙ РЫНОК УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

В статье исследованы особенности и современные тенденции функционирования фондового рынка Украины, который характеризуется постоянно растущими масштабами, беспрецедентной динамикой, усложнением структуры вследствие появления новых финансовых инструментов. Выявлено, что фондовый рынок Украины характеризуется низкой капитализацией и ликвидностью, недостаточной защитой прав инвесторов, отсутствием прозрачности, высокой волатильностью по сравнению с развитыми фондовыми рынками. Для отечественного фондового рынка являются типичными незначительное количество эмитентов и узкий круг финансовых инструментов. Кроме того, национальному фондовому рынку присущи слабая связь с фондовыми операциями индивидуальных инвесторов, недостаточная заинтересованность и отсутствие опыта и механизмов выхода на открытый рынок капиталов, ориентация участников рынка на получение спекулятивного дохода и слабый интерес к долгосрочным инвестициям. Кроме того отечественный фондовый рынок требует дальнейшего реформирования и усовершенствования механизмов функционирования. Несмотря на положительную динамику функционирования, фондовый рынок как эффективный механизм реализации инвестиционных программ государства и субъектов предпринимательской деятельности до сих пор находится на стадии становления. Одновременно Украина имеет достаточный экономический потенциал для развития национального фондового рынка, темпы развития которого опережают динамику роста валового внутреннего продукта.

Ключевые слова: фондовый рынок Украины, капитализация, объемы торгов, акции, облигации, привлечения инвестиций, проблемы развития фондового рынка.

Dobrynina Ludmila

STOCK MARKET UKRAINE: CURRENT TRENDS

The article studies the characteristics and current trends of the stock market of Ukraine, which is characterized by ever-increasing scale, unprecedented dynamics, complexity of the structure due to the emergence of new financial instruments. We found that the stock market in Ukraine is characterized by low capitalization and liquidity, insufficient protection of investors' rights, lack of transparency, high volatility compared to developed equity markets. For the domestic stock market is typically a small number of issuers and a narrow range of financial instruments. In addition, the national stock market inherent weak link of the stock transactions individual investors, lack of interest and lack of experience and mechanisms of entering the open capital market, market participants focus on a speculative interest income and moderate long-term investment. That is, the domestic stock market calls for further reform and improve the mechanisms of functioning. Despite positive performance, the stock market is an effective mechanism for the implementation of the investment programs of the state and businesses still in its infancy. However, Ukraine has the economic potential for the development of the national stock market, whose growth rates are ahead of the dynamics of growth of gross domestic product.

Keywords: Ukraine stock market capitalization, trading volumes, shares, bonds, attracting investments, development of the stock market.

Постановка проблеми. Характерною ознакою сучасного етапу розвитку національної економіки України є нестабільність фінансового сектору внаслідок світових фінансових проблем, які все більше загострюються і впливають самим негативним чином на різні сектори національного господарства, особливо на фінансовий ринок та його окремі складові, зокрема фондовий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку фондового ринку досліджувалось різними українськими вченими, зокрема: Бондар О.П., Брітченко І., Перепелиця Р., Ватаманюк З.Г., Баула О.В., Версаль Н.І., Сирій В.П., Довга С., Міньков В.І., Назарчук М.І. та інші. В дослідженнях наведених авторів розглядалися різні питання стану та розвитку вітчизняного фондового ринку, участь в ньому банківських інститутів, його вплив на реальний сектор економіки. Практично всі автори зазначали, що вітчизняний фондовий ринок функціонує недостатньо ефективно і тенденції його розвитку не відповідають потребам як фінансового так і реального секторів економіки.

Невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак незважаючи на наявність відповідних досліджень щодо розвитку фондового ринку ситуація в ньому залишається нестабільною, що вимагає подальших досліджень, виявлення причин та обґрунтування необхідних заходів щодо покращення ситуації.

Метою статті є визначення сучасних тенденцій розвитку вітчизняного фондового ринку в умовах подальшої світової фінансової нестабільності.

Виклад основного матеріалу. За останні роки фінансова нестабільність у світі продовжувала нарощуватися, що негативно позначалося практично на всіх країнах, де превалює експортне виробництво, яке пов'язане з виробництвом сировинної продукції. До таких країн належить Україна, яка є перш за все постачальником на зовнішні ринки продукції чорної металургії та хімічної промисловості та імпортує енергетичні ресурси.

Проте необхідно зазначити, що фінансова нестабільність перш за все впливає не на реальний сектор економіки, а на фінансовий сектор, зокрема на фондовий ринок, як один з найбільш чутливих складових фінансового ринку.

Зупинимось на показниках розвитку фондового ринку на 2012 рік. Залучення інвестицій у цінні папери відбувається шляхом придбання цінних паперів в процесі їх емісії. Акції та облігації є найефективнішим джерелом отримання додаткових фінансових ресурсів для фінансування поточної господарської діяльності, довгострокових проектів підприємств і держави.

Однак, показник обсягу залучених інвестицій в економіку України через інструменти фондового ринку, який за результатами 2012 року становив 67,23 млрд. грн., нижчий за показник обсягу залучених довгострокових кредитів (100,97 млрд. грн.). Разом з тим, можна відмітити стабільність цього показника протягом останніх років.

Варто розглянути такий показник, як обсяг випусків емісійних цінних паперів, що відображає наміри підприємств щодо збільшення своєї капіталізації та їх зацікавленість у залученні інвестицій за допомогою цінних паперів. Станом на 31.12.2012 року, загальний обсяг усіх зареєстрованих регулятором випусків цінних паперів становив 1 122,51 млрд. грн..

Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів у 2012 році зменшився на 39,87% порівняно з 2011 роком, разом з тим, обсяг емісії цінних паперів у 2012 році майже на 13 % перевищив обсяг емісії цінних паперів у 2010 році.

За офіційними даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, у 2012 році український ринок цінних паперів демонстрував суперечливу динаміку свого розвитку. З одного боку, спостерігалось зростання загальних обсягів торгівлі цінними паперами та збільшення видів фінансових інструментів, що використовуються на фондовому ринку. З іншого боку, згорталася емісійна діяльність, зокрема, щодо випуску акцій та облігацій підприємств, а також інвестиційних сертифікатів ПФФів.

Ринок акцій посідає особливе місце на ринку капіталів. Стійкий, стабільно функціонуючий, ринок акцій є одним із чинників, що визначає інвестиційний клімат в країні, сприяє залученню й перерозподілу інвестиційного капіталу у перспективні сфери економіки.

Більш докладну інформацію розглянемо у таблиці 1.

Таблиця 1

Розвиток фондового ринку України у 2003-2012 рр., млрд. грн.

Показник	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Обсяг зареєстрованих цінних паперів	24,8	64,35	86,64	110,26	145,02	207,01	291,08	424,33	577,38	740,06
Обсяг зареєстрованих випусків акцій	31,68	47,29	69,69	86,79	127,59	152,40	195,94	245,94	393,15	473,44
Кількість професійних учасників ФР	—	1290	321	346	401	394	488	576	703	733
Відношення загального обсягу ФР до ВВП, %	21,40	29,01	45,20	6,82	90,63	96,50	91,70	106,30	142,4	165,0
Обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств	0,07	0,69	4,27	4,24	4,11	12,75	22,07	44,48	31,35	35,91

За даними на кінець 2012 року, усього Комісією зареєстровано випусків акцій на загальну

суму 507,74 млрд. грн. Протягом 2012 року регулятор зареєстрував 247 випусків акцій на суму 15,84 млрд. грн., що майже у три рази менше порівняно з 2011 роком. Основним фактором зменшення обсягів емісії є згорання участі іноземних банківських інституцій у капіталі банків України, наслідком чого стало зменшення статутних капіталів кількох банків з іноземним капіталом. За підсумками 2012 року обсяг торгів акціями на біржовому ринку становив 21,54 млрд. грн., що складало 3,64 % сукупного обсягу торгів акціями на ринку цінних паперів. У 2012 році на біржовому ринку майже 90 % обсягу торгів акціями належала фондовим біржам «Перспектива», «Українська біржа» та «ПФТС». На це є причини, а саме: запровадження нових інструментів на фондовому ринку, зосередження торгів цінних паперів на фондовій біржі, консолідація біржової системи, централізація депозитарної системи.

Ринок корпоративних облігацій є повноцінним елементом вітчизняного фондового ринку та безпосередньо впливає на його функціонування і розвиток. Особливістю даного ринку є стрімкі темпи його розвитку в порівнянні з іншими сегментами, оскільки саме випуск корпоративних облігацій є одним із найнадійніших способів залучення великих обсягів довгострокового позикового фінансування.

Емісійна діяльність на ринку облігацій у 2012 році демонструє значне збільшення обсягів зареєстрованих Комісією облігаційних випусків, що свідчить про зростання у компаній зацікавленості до цього фінансового інструменту та можливості залучення додаткових коштів шляхом емісії облігацій.

Протягом 2012 року Комісією було зареєстровано 332 випуски облігацій підприємств на суму 51,39 млрд. грн. (діаграма 22). У порівнянні з 2011 роком обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств збільшився на 15,48 млрд. грн. або на 43,11 %.

У 2012 році найбільші обсяги випусків облігацій підприємств, зареєстрованих Комісією, належали емітентам, основними видами економічної діяльності яких були:

- надання послуг, діяльність у сфері культури та спорту (27,83 %, або 14,30 млрд. грн.);
- фінансова діяльність (26,70 %, або 13,72 млрд. грн.);
- діяльність у сфері транспорту та зв'язку (12,45 %, 6,40 млрд. грн.)

Щодо частки обсягу торгів облігаціями підприємств на ринку цінних паперів у 2012 році, то вона зберегла тенденцію останніх років та становила 4,93 % від загального обсягу торгів на ринку цінних паперів.

При цьому частка обсягу торгів облігаціями підприємств на біржовому ринку у загальному обсязі торгів облігаціями підприємств на ринку цінних паперів збільшилась – з 20,66 % у 2011 році до 21,10 % у 2012 році.

Варто зауважити, що лідерами за обсягом торгів облігаціями підприємств серед біржових майданчиків у 2012 році стала ПАТ ФБ «ПФТС» з часткою 48,32 % від загального обсягу торгів на біржовому ринку, друге місце посіла ПАТ ФБ «Перспектива» – 40,18 %, на інші фондові біржі припадає 11,80 %.

Наведені дані, хоча й відображають позитивну тенденцію розвитку фондового ринку України, про що свідчить зростання співвідношення капіталізації до ВВП та об'єми торгів цінними паперами, однак фондовий ринок залишається одним з найслабших елементів вітчизняної фінансової системи.

Визначною рисою розвитку фондового ринку України є переважання неорганізованого фондового ринку над організованим за межами регульованого ринку. В так званому приватному режимі відбувається торгівля майже 80-90% акцій, при цьому на неорганізованому ринку зазвичай укладаються угоди зі «смітними акціями» – акціями неіснуючих або збанкрутілих підприємств, які не мають жодної цінності, через брак впорядкованої системи ресурсу залишаються в обігу та використовуються у нелегальних фінансових системах. Натомість регульовані ринки в Україні становлять мізерну частину національного ринку цінних паперів, є інституційно розпороченими і значною мірою віртуальними, на них відбувається здебільшого формальна реєстрація угод з цінними паперами, а не їх реальне виконання.

У той же час, відповідно до світового досвіду, частка організованого ринку у загальному обсязі торгів має становити не менше 25-30%. У розвинутих країнах цей показник ще вищий: у США співвідношення обсягів біржової та позабіржової торгівлі становить від 3 до 1%, в Японії обсяг позабіржових угод з акціями становить 1% від загального, в Австрії місткість позабіржового ринку становить до 30%, в Канаді та у Франції – до 3-4%. У зв'язку з цим, для подальшого поступового розвитку ринку необхідний комплексний підхід до вирішення проблем.

Сьогодні для фондового ринку України такими проблемами є:

- 1) невеликий обсяг і невисока ліквідність;
- 2) рівень капіталізації є доволі низьким;
- 3) високий ступінь ризиків;
- 4) недостатня кількість кваліфікованого персоналу;
- 5) відсутність відкритого доступу до інформації;
- 6) порушення прав інвесторів;
- 7) недосконалість нормативно-правової бази функціонування фондового ринку.

Враховуючи досвід зарубіжних країн і накопичений вітчизняний досвід, проблеми розвитку фондового ринку України можуть вирішуватися шляхом реалізації наступних напрямків розвитку:

1. Рівень ліквідності фондового ринку може бути підвищений шляхом розвитку, як Інтернет-трейдингу, так і активної участю держави. Розвиток Інтернет-трейдингу – це важіль залучення дрібних і середніх інвесторів на ринок і популяризація торгівлі на ринку як доходного, цікавого і модного виду діяльності.

2. Концентрація торгівлі фінансовими інструментами в Україні на організованому сегменті. Насамперед це сприятиме ефективному ціноутворенню на цінні папери, окрім того, запобігатиме ціновим маніпулюванням з боку недобросовісних учасників ринку, а також стимулюватиме ліквідність цінних паперів.

3. Роз'яснення потенційних можливостей, налагодження тісного співробітництва в рамках міжнародних організацій з метою створення позитивного іміджу українського фондового ринку серед зарубіжних та вітчизняних інвесторів.

4. Погодження нормативної бази та регулювання ринку фінансових послуг відповідно до світових стандартів. Правова система кожної країни формувалась з урахуванням притаманних лише їй особливостей, а тому здійснювати рецепцію зарубіжних правових норм потрібно з попередньою адаптацією до українського законодавства.

Виконати поставлені вимоги можна застосувавши такий інструмент міжнародної технічної допомоги Європейського Союзу, як «твінінг», сутність якого полягає у запровадженні європейського досвіду при реформуванні законодавчого поля, а також усього процесу функціонування системи правового та організаційного регулювання фондового ринку.

5. Удосконалення механізмів захисту прав інвесторів; розвиток інструментів ринку цінних паперів; удосконалення законодавства про цінні папери та фондовий ринок; удосконалення системи розкриття інформації на ринку цінних паперів; розвиток інвестиційної інфраструктури.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, слід зазначити, що фондовий ринок є складною системою, яка знаходиться під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Основними факторами, що впливають на функціонування фондового ринку є: політична та соціальна стабільність суспільства; структура власності; рівень економічної грамотності населення та довіри до фінансових інститутів; фінансова глибина та фінансова структура макроекономіки; належність до розвинутого ринку чи до ринку, що формується; регіональна належність ринку; світові ціни на енергоносії; економічна та фінансова політика держави. Важливим показником розвитку фондового ринку є обсяг зареєстрованих випусків цінних паперів. Поступове зростання загального обсягу випусків цінних паперів є відображенням намірів вітчизняних підприємств щодо збільшення своєї капіталізації та зростання їх зацікавленості у залученні інвестицій за допомогою цінних паперів.

Слід відзначити, що фондовий ринок в Україні відрізняється незначною різноманітністю цінних паперів. Найбільш розповсюдженими є акції та облігації підприємств. Починаючи з 2003р., з'являються облігації місцевих позик, але їх обсяг є несуттєвим і значно коливається протягом 2003-2012рр. то збільшуючись, то суттєво зменшуючись. Структура цінних паперів, які випускаються в Україні, поступово ускладнюється, а отже, створюються певні умови диверсифікації розміщення тимчасово вільних фінансових ресурсів. Важливим показником розвитку фондового ринку є обсяг торгів цінними паперами. Слід зазначити, що загальний обсяг торгів цінними паперами має стійку тенденцію до зростання.

Диспропорції вітчизняного фондового ринку, що потребують «коригування», є такими: істотне переважання неорганізованого фондового ринку над організованим і зовнішніх інвесторів над внутрішніми; домінування міркувань дотримання корпоративного контролю на ринку акцій та інвестиційна обмеженість його вторинного сегмента; висока питома вага підприємств базових галузей економіки у загальній капіталізації та у пулі вітчизняних «голубих фішок»; значна концентрація ринку як за обсягами торгівлі, так і за показниками капіталізації; недооцінка ринком

багатьох компаній-емітентів внаслідок неповного розкриття інформації про результати їх діяльності та інвестиційні наміри. Держава повинна створити довгострокову концепцію щодо розвитку ринку цінних паперів, має знайти шляхи до поєднання ресурсів держави і приватного сектору з метою його формування, а також впорядкувати низку найважливіших нормативно-правових актів.

Одним з основних елементів державного регулювання ринку цінних паперів є контроль за діяльністю емітентів, професійних учасників ринку, фондових бірж та самоврядних організацій, спрямованих на виявлення і своєчасне запобігання порушенню законодавства на ринку цінних паперів. Держава повинна створити довготермінову концепцію щодо розвитку Ринку цінних паперів, має знайти шляхи поєднання ресурсів держави і приватного сектору з метою його формування, а також впорядкувати низку нормативно-правових актів. Так, створення єдиної біржової фондової системи на сучасному етапі розвитку вітчизняного ринку цінних паперів стане потужним чинником підвищення його ефективності.

Література

1. Ватаманюк З.Г. Перспективи розвитку ринку цінних паперів в Україні / З.Г.Ватаманюк // Фінанси України. – 2007. – №5. – С. 75-85.
2. Васюткіна Н.В. Сучасний стан розвитку фондового ринку в Україні / Н.В.Васюткіна // Сталий розвиток економіки. – 2012. – №6. – С. 18-23.
3. Міньков В.І. Деякі особливості розвитку фондового ринку України / В.І. Міньков // Фінанси України. – 2007. – №12. – С. 104-114.
4. Назарчук М.І. Аналіз стану та перспективи розвитку фондового ринку України / М.І. Назарчук // Фінанси України. – 2007. – №12. – С. 83-95.
5. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.nssmc.gov.ua/user files/content/58/1370875350.pdf](http://www.nssmc.gov.ua/user files/content/58/1370875350.pdf)

1. Vatamanyuk Z.G. Perspektyvy rozvytku rynku cinnykh paperiv v Ukrayini / Z.G.Vatamanyuk // Finansy` Ukrayiny`. – 2007. – #5. – S. 75-85.
2. Vasyutkina N.V. Suchasnyj stan rozvytku fondovogo rynku v Ukrayini / N.V.Vasyutkina // Stalyj rozvytok ekonomiky`. – 2012. – #6. – S. 18-23.
3. Min`kov V.I. Deyaki osoblyvosti rozvytku fondovogo rynku Ukrayiny` / V.I. Min`kov // Finansy` Ukrayiny`. – 2007. – #12. – S. 104-114.
4. Nazarchuk M.I. Analiz stanu ta perspektyvy rozvytku fondovogo rynku Ukrayiny` / M.I. Nazarchuk // Finansy` Ukrayiny`. – 2007. – #12. – S. 83-95.
5. Nacional`na komisiya z cinny`x paperiv ta fondogo rynku. [Elektronnyj resurs]. – Rezhy`m dostupu: [http:// www.nssmc.gov.ua/user files/content/58/1370875350.pdf](http://www.nssmc.gov.ua/user files/content/58/1370875350.pdf)

Рецензент: Величко Г.О., д.е.н., професор Одеського національного економічного університету.

23.04.2014

УДК 330.14.01:001.8

Короленко Олена

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ВАРТІСТЮ КОМПАНІЇ

У статті проведено аналіз фінансової структури капіталу українських компаній у галузевому розрізі, що підтвердив положення про її залежність від виду економічної діяльності. Швидко зростаючі компанії повинні активно вибудовувати свою фінансову структуру капіталу згідно з цільовими установками, які спираються на чітке уявлення про те, який оптимальний рівень позикового капіталу щодо власного. Це дозволить таким компаніям в більшій мірі реалізувати закладений потенціал збільшення ринкової вартості.

Компанії галузі важкого машинобудування в цілому мають позитивну динаміку власного капіталу, однак у швидко зростаючих компаніях, що збільшують свою заборгованість, спостерігається тенденція до зниження темпів його зростання. При незмінній величині статутного капіталу, а також при зниженні величини додаткового капіталу зростання загальної суми власного капіталу компаній досягається за рахунок збільшення нерозподіленого прибутку. Важливу роль у структурі капіталу відіграють позикові кошти, перш всього, кредити банків та облігаційні позики.

Виявлені тенденції продовжують діяти і в 2011-2013 роках, разом з тим на політику формування структури капіталу досліджуваних компаній певний вплив продовжує відігравати фінансова криза. Тому, політика управління формуванням фінансової структури капіталу має бути виваженою і забезпечувати найбільш ефективні форми і умови мобілізації капіталу відповідно до потреб розвитку компанії.

Ключові слова: структура капіталу, власний капітал, позиковий капітал, важке машинобудування, боргове навантаження.

Короленко Елена

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ СТОИМОСТЬЮ КОМПАНИИ

В статье проведен анализ финансовой структуры капитала украинских компаний в отраслевом разрезе, который подтвердил положение о ее зависимости от вида экономической деятельности. Быстро растущие компании должны активно выстраивать свою финансовую структуру капитала в соответствии с целевыми установками, которые опираются на четкое представление о том, какой оптимальный уровень заемного капитала относительно собственного. Это позволит таким компаниям в большей мере реализовать заложенный потенциал увеличения рыночной стоимости.

Компании отрасли тяжелого машиностроения в целом имеют положительную динамику собственного капитала, однако в быстро растущих компаниях, которые увеличивают свою задолженность, наблюдается тенденция к снижению темпов его роста. При неизменной величине уставного капитала, а также при снижении величины дополнительного капитала рост общей суммы собственного капитала компаний достигается за счет увеличения нераспределенной прибыли. Важную роль в структуре капитала играют заемные средства, прежде всего, кредиты банков и облигационные займы.

Проанализированные тенденции продолжают действовать и в 2011-2013 годах, вместе с тем на политику формирования структуры капитала исследуемых компаний определенное влияние продолжает играть финансовый кризис. Поэтому, политика управления формированием финансовой структуры капитала должна быть взвешенной и обеспечивать наиболее эффективные формы и условия мобилизации капитала в соответствии с потребностями развития компании.

Ключевые слова: структура капитала, собственный капитал, заемный капитал, тяжелое машиностроение, долговая нагрузка.

Korolenko Elena

ANALYSIS OF CAPITAL MANAGEMENT SYSTEM OF VALUE

The article analyzes the financial capital structure of Ukrainian companies by industry confirmed its position depending on the type of economic activity. Rapidly growing companies must actively build its financial capital structure in line with the target plants relied on a clear understanding what the optimal level of debt capital relative to own. This will allow these companies increasingly realize the inherent potential to increase the market value.

Companies heavy engineering industry in general have a positive trend in equity, but in fast-growing companies that increase their debt, there has been a downward trend in the rate of growth. At a constant value of the share capital, as well as reducing the value of the additional capital increase total equity companies achieved by increasing retained earnings. Important role in the capital structure play borrowings, primarily bank loans and bond issues.

Analyzed trends continued in 2011-2013, however the policy formation the companies capital structure researched some influence continues to play a financial crisis. Therefore the policy managing the formation of financial capital structure should be balanced and provide the most effective modalities for mobilizing capital in accordance with the needs of the company.

Keywords: capital structure, equity, debt capital, heavy machinery, the debt burden.

Постановка проблеми. Особливості формування капіталу українських компаній в умовах ринкової перебудови вітчизняної економіки визначили процес зміни його структури. По мірі розвитку ринкових відносин відбувалося збільшення об'ємів та розширення спектра джерел фінансування господарської діяльності компаній, модифікувалися способи мобілізації капіталу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам аналізу структури капіталу підприємств присвячено багато наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. У працях Дж.К. Шима, Дж.Г. Сигела, О.О. Терещенка, В.В. Ковальова [4] рекомендовано в якості мети оптимізації структури капіталу обирати максимізацію вартості підприємства. Вчені Є.Ф. Брігхем

[3], Е. Нікбахт [6], О.С. Стоянова [9], М.Н. Крейніна [5] основною метою оптимізації капіталу підприємства вважають максимізацію ціни його акцій. Вітчизняні вчені І.В. Бланк [2], О.В. Павловська [8], Н.М. Притуляк найважливішою метою оптимізації вважають максимізацію ринкової вартості підприємства.

Незважаючи на теоретичну і практичну значущість проблеми фінансової структури капіталу і інтенсифікацію пошуку методик, адекватних новим завданням, в економічній літературі досі відсутні концептуальні і прикладні розробки, що відбивають специфіку формування оптимальної фінансової структури капіталу з позицій вартісного підходу. Вказані обставини вимагають поглиблення теоретичних досліджень і обґрунтування ефективних методичних підходів, що дозволяють забезпечити аналіз фінансової структури капіталу в системі управління вартістю компанії.

Метою статті є аналіз фінансової структури капіталу вітчизняних підприємств, як найважливіша передумова для пошуку найоптимальнішого методу оптимізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У початковий період ринкового реформування недостатній розвиток ринків капіталу, прогалини у професійній підготовці фінансових менеджерів у багатьох компаніях стали причиною слабкої уваги вітчизняних фірм до структури капіталу. У діловому середовищі була поширеною помилка про безоплатність власного капіталу, при цьому ігнорувалася той факт, що платою за власний капітал є дивіденди, в силу чого фінансування за рахунок власних коштів є, як правило, найдорожчим. Зі зміною макроекономічної ситуації українські компанії, зуміли забезпечити стійке зростання, стали враховувати потенціал вкладу рішень про фінансування у досягнення зростання вартості бізнесу, що зумовило необхідність активного впровадження в економічне життя країни сучасних моделей формування структури капіталу. Оптимальне співвідношення позикового і власного капіталів залежить від багатьох факторів, насамперед, від напрямку діяльності компанії. У галузях важкої промисловості, що потребують великих капіталовкладень, компанія може мати консервативне співвідношення капіталів; в сферах, де існують регулярні і передбачувані притоки грошових коштів (торгівля, послуги), можливе агресивне співвідношення, що передбачає підвищення частки позикового капіталу.

Аналіз структури капіталу найбільш великих ліквідних надійних українських компаній зі стабільними показниками одержуваних доходів і виплачуваних дивідендів («блакитних фішок») в галузевому розрізі підтверджує положення про залежність фінансової структури капіталу від виду економічної діяльності (таблиця 1). Згідно з таблицею, коефіцієнт автономії, що характеризує долю власного капіталу в загальному капіталі компанії, є вищим в таких видах діяльності, як хімічна промисловість, енергетика, телекомунікації, машинобудування та нафтопереробна промисловість. У структурі переважає капітал, оплачений звичайними акціями.

Таблиця 1

Коефіцієнт автономії компаній за видами економічної діяльності, % (за даними [1, 20.11.13])

Види економічної діяльності	2007	2008	2009	2010
Всього за галузями	65,7	49,0	44,8	39,0
ХІМІЯ	66,1	69,2	61,9	47,8
Концерн "Стирол"	62,0	79,3	73,1	50,5
Авдіївський коксохімічний завод	56,2	48,6	46,0	46,6
Ясиновський коксохімічний завод	80,1	79,7	66,6	46,4
МЕТАЛУРГІЯ	49,5	34,9	26,1	17,1
Алчевський металургійний комбінат	40,2	29,0	20,0	7,9
Єнакіївський металургійний завод	35,4	23,4	9,5	1,2
Азовсталь	72,9	52,2	48,7	42,2
БАНК	10,0	10,9	11,9	13,8
Райффайзен Банк Аваль	10,0	11,4	9,8	11,7
Укрсоцбанк	10,0	10,4	13,9	15,8
МАШИНОБУДУВАННЯ	53,4	51,7	55,5	53,0
Мотор січ	61,4	51,0	60,5	61,7
Крюківський вагонобудівний завод	80,6	78,4	76,8	72,7
Стахановський вагонобудівний завод	18,3	25,6	29,1	24,6
ЕНЕРГЕТИКА	37,0	41,2	43,2	34,3
Центренерго	50,3	47,9	56,4	42,5
Донбасенерго	23,6	34,5	29,9	26,0
ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЇ	69,2	54,37	57,9	62,3
Укртелеком	69,2	54,7	57,9	62,3
НАФТОПЕРЕРОБНА	84,7	80,2	57,0	44,6
Укрнафта	84,7	80,2	57,0	44,6

Це пояснюється високою рентабельністю цих галузей. Значний прибуток дає змогу фінансувати випадення в основний та оборотний капітал за рахунок внутрішніх джерел, переважно з нерозподіленого прибутку. Окрім того, виробництво в цих галузях характеризується деякою невизначеністю, оскільки воно залежить від успіхів у НДДКР кожної з корпорацій. Найнижчим коефіцієнт є в банківській та металургійній сфері.

З наведених оцінок стає очевидним, що для подальшого промислового розвитку України простого шляху не існує і потрібна багаторічна наполеглива державна політика структурних перетворень. У той же час є необхідним випереджаюче зростання обсягу машинобудування, тому що саме воно визначає виробничий потенціал країни, забезпечує стійке функціонування провідних галузей економіки (ПЕК, транспорт і зв'язок, АПК, оборонні галузі, будівництво), а також наповнення споживчого ринку і, що не менш важливо, забезпечує зайнятість населення, підвищуючи його кваліфікаційний рівень.

Вони можуть самостійно здійснювати капіталовкладення, не вдаючись до зовнішніх джерелами фінансування. Високі темпи розвитку обумовлюють швидке зростання вартості власного капіталу таких компаній і зміна структури їх капіталу за рахунок випереджального росту власного капіталу по відношенню до позикового. Проте фінансування за рахунок виключно власних джерел, визначальне зменшення боргового навантаження, призводить до ослаблення так званої дисциплінуючої функції боргу, той час як саме тягар обслуговування боргу зазвичай змушує приймати оптимальні рішення в області фінансової структури капіталу. При невисокому борговому навантаженні менеджери знижуються стимули до пошуку найбільш ефективних можливостей фінансового забезпечення та інвестування. Швидко зростаючі компанії повинні активно вибудовувати свою структуру капіталу згідно з цільовими установками, які спираються на чітке уявлення про те, який оптимальний рівень позикового капіталу щодо власного. Це дозволяє таким компаніям в більшій мірі реалізувати закладений потенціал збільшення ринкової вартості. Як показують данні таблиці 2, в цілому досліджувані компанії характеризуються позитивною динамікою зростання капіталу, хоча характер динаміки різноманітний.

Разом з тим за період з 2007 по 2010 рік капітал ПАТ «Мотор січ» зріс в 2,11 рази та склав 6153,76 млн. грн. В ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» за період з 2007 по 2010 рік після періоду швидкого зростання відбулося помітне уповільнення приросту. Ситуація, що виходить з даних таблиці, пов'язана зі зменшенням боргового навантаження та некомпенсуючим зростанням власного капіталу. В ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод» темп приросту капіталу в досліджуваній період характеризувався нерівномірністю та у цілому зріс в 3 рази та склав 2629,58 млн. грн.

Таблиця 2

Динаміка та склад капіталу підприємств важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 роки
(за даними [1, 20.11.13])

Показники	2007		2008		2009		2010	
	млн. грн.	у % до 2006 р.	млн. грн.	у % до 2007 р.	млн. грн.	у % до 2009 р.	млн. грн.	у % до 2010 р.
ПАТ "Мотор січ"								
Капітал всього	2915,43	128,49	3539,24	121,40	4210,66	118,97	6153,76	146,15
Власний капітал	1789,92	128,29	1804,56	100,82	2546,26	141,10	3799,73	149,23
Позиковий капітал	1125,51	128,81	1734,68	154,12	1664,41	95,95	2354,03	141,43
ПАТ "Крюковський вагонобудівний завод"								
Капітал всього	992,55	132,95	1515,27	152,66	1566,12	103,36	2064,32	131,81
Власний капітал	799,84	71,53	1188,17	148,55	1202,51	101,21	1501,13	124,83
Позиковий капітал	192,71	113,95	327,10	169,73	363,61	111,16	563,20	154,89
ПАТ "Стахановський вагонобудівний завод"								
Капітал всього	883,23	219,67	1116,48	126,41	1331,31	119,24	2629,58	197,52
Власний капітал	162,03	219,43	285,90	176,45	387,01	135,37	646,26	166,99
Позиковий капітал	721,20	219,72	830,58	115,17	944,30	113,69	1983,32	210,03

Згідно даних таблиці 2 компанії на певному етапі свого розвитку віддавали перевагу нарощуванню власного капіталу або збільшенню боргового зобов'язання. В той же час як по відношенню до залученого капіталу спостерігались зворотні тенденції. В ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод», що характеризується високим рівнем боргового навантаження, власний капітал в досліджуваній період зростав прискорюючими темпами. В ПАТ «Крюковський

вагонобудівний завод», навпаки, темп зростання власного капіталу, як і позикового змінювався нерівномірно.

Що ж стосується позикового капіталу, то він змінювався діаметрально протилежно. Відмічені процеси відобразились на зміні фінансової структури капіталу компанії (рис. 1).

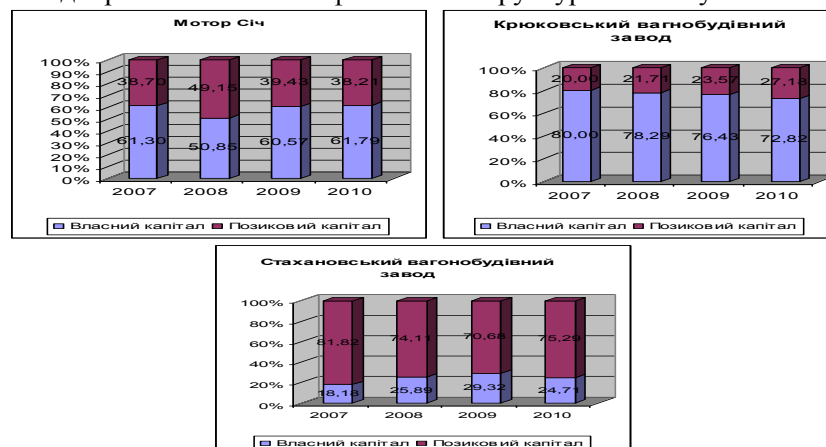

Рис. 1. Фінансова структура капіталу підприємств важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 рік, у %
(складено автором за даними [1, 20.11.13])

Таким чином з наведених вище даних слідує, що фінансова структура ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» характеризується високим ступенем стійкості; частка власного капіталу в загальній величині капіталу є домінуючою протягом усього досліджуваного періоду. В ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод», навпаки, в фінансовій структурі капіталу переважає позиковий капітал, разом з тим, протягом 2007-2010 років зусилля компанії по оптимізації структури капіталу призвели до деякого зниження частки боргового навантаження. В ПАТ «Мотор січ» джерелом фінансування розвитку виступають переважно власні засоби; хоча рівень боргового навантаження мав тенденцію до нерівномірного збільшення протягом 2007-2010 років.

Динаміка власного капіталу досліджуваних компаній зображена на рисунку 2. Згідно з даними величина статутного капіталу підприємств важкого машинобудування в досліджуваний період в ПАТ «Мотор січ» та «Крюківський вагонобудівний завод» на змінювалась, а в ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод» в структурі статутного капіталу відбулись суттєві зміни. Статутний капітал представлений звичайними та привілейованими акціями. Акції компаній розміщуються на основних українських торгових майданчиках (ПАТ «Українська біржа», ПрАТ «Фондова біржа ПФТС»).

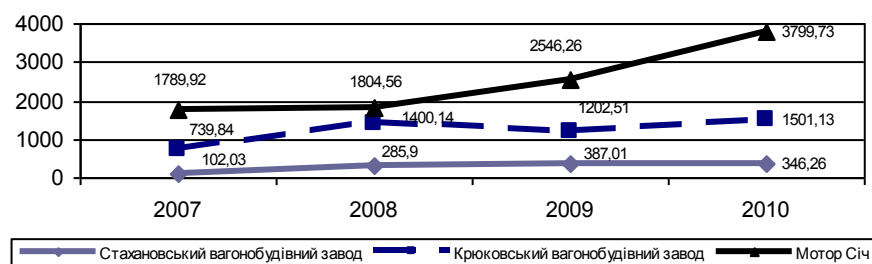

Рис. 2. Динаміка власного капіталу підприємств важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 роки, млн. грн.
(складено автором за даними [1, 20.11.13])

Доля статутного капіталу в загальній величині власного капіталу в ПАТ «Мотор січ» та «Крюківський вагонобудівний завод» за період з 2007 по 2010 рік знижувалась, що пояснюється зростанням власного капіталу компаній при незмінній величині статутного капіталу. В ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод» в 2009 році частка статутного капіталу в загальній сумі власного капіталу була найбільшою за весь досліджуваний період – 61,42%. Це було пов'язано зі структурними змінами власного капіталу в результаті конвертації акцій. В 2010 році доля статутного капіталу знизилась до 36,78%.

При постійній величині статутного капіталу, а також при зниженні величини додаткового капіталу зростання загальної суми власного капіталу компаній досягався за рахунок збільшення нерозподіленого прибутку. Динаміка нерозподіленого прибутку компаній важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 роки зображена на рисунку 3.

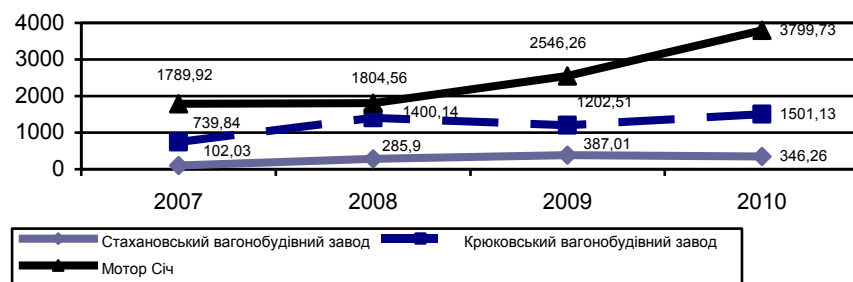

Рис. 3. Динаміка нерозподіленого прибутку підприємств важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 роки, млн. грн.

(складено автором за даними [1, 20.11.13])

В ПАТ «Мотор січ» темп зростання прибутку в досліджуваному періоді стабільно зростали. В ПАТ «Крюковський вагонубудівний завод» та ПАТ «Стахановський вагонубудівний завод» нерозподілений прибуток змінювався нерівномірно з перепадами зростання та спаду в досліджуваному періоді. В результаті даних процесів частка нерозподіленого прибутку в складі власного капіталу компанії за період з 2007 по 2010 роки суттєво збільшилась (рис. 4).

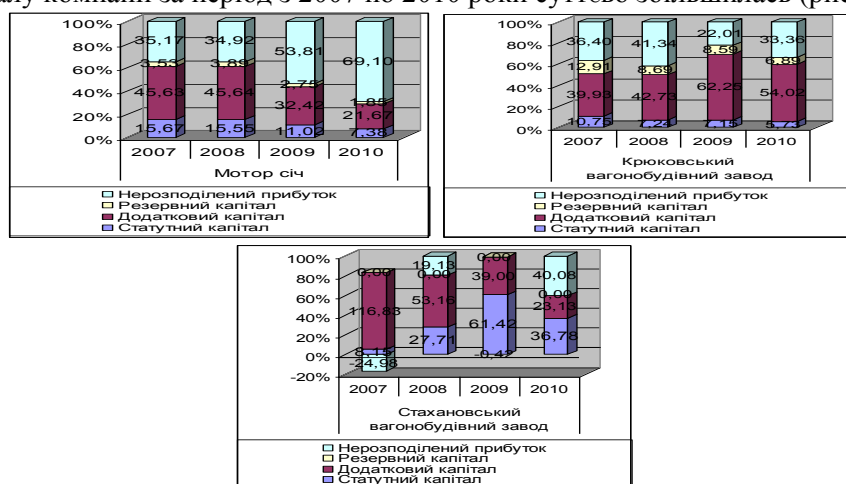

Рис.4. Склад власного капіталу підприємств галузі важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 роки, у % (складено автором за даними [1, 20.11.13])

Таким чином, показники складу та структурних змін власного капіталу підприємств важкого машинобудування вказують на важливу роль прибутку в його формуванні. Найбільш суттєву роль прибуток відіграє в формуванні власного капіталу ПАТ «Мотор січ». В ПАТ «Крюковський вагонубудівний завод» частка прибутку в загальній величині власного капіталу мала тенденцію зростання, окрім кризового 2009 року. В ПАТ «Стахановський вагонубудівний завод» прибуток відіграє менш значну роль в формуванні власного капіталу компанії, хоча в 2010 році ця частка суттєво зросла та становить 40,08%.

Для здійснення своєї господарської діяльності підприємства галузі важкого машинобудування активно використовували залучення позикового капіталу. Згідно з наявними даними, ПАТ «Крюковський вагонубудівний завод» використовує для фінансування своєї діяльності переважно короткострокові банківські кредити. ПАТ «Мотор січ» для фінансування свого розвитку залучає позикові кошти, як на короткостроковій, так і на довгостроковій основі. Фінансування відбувається в формі банківських кредитів та вексельних займів. Так у 2010 році ПАТ «Мотор січ» уклало 2 договори на отримання кредитів банку на суму 505304 тис. грн. За користування кредитами компанія сплачує банкам відсотки по ставкам від 10 до 13% річних. Забезпечення по даним кредитам є частиною майна компанії, переданого під заставу. ПАТ «Стахановський вагонубудівний завод» в більшій мірі використовує банківські кредити на довгостроковій основі. З боргових цінних паперів компанія використовує векселі. Загалом за

2007-2010 роки позикові засоби ПАТ «Мотор січ» зросли в 2,1 рази, ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» та «Стахановський вагонобудівний завод» 2,75 рази. Зазначені тенденції пояснюються суттєвими відмінностями в рівнях боргового навантаження.

Структура залученого капіталу в розрізі довгострокових та поточних зобов'язань представлена на рисунку 5. Згідно з наведеними даними в ПАТ «Мотор січ» частка довгострокових зобов'язань за період з 2007 по 2008 рік знизилась з 9,13% до 7,27%, а в 2009 році зросла до 14,20%, а потім у 2010 знизилась до 11,33%. В ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод» підприємство почало використовувати довгострокові позикові кошти лише у 2009 році, але вже в 2010 частка позикових коштів знизилась з 42,06% до 15,12%. Найбільш високою в досліджуваній період була доля короткострокових зобов'язань в структурі залученого капіталу ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод», що не дозволяє компанії зменшити фінансову напругу, пов'язане з високою часткою боргового навантаження.

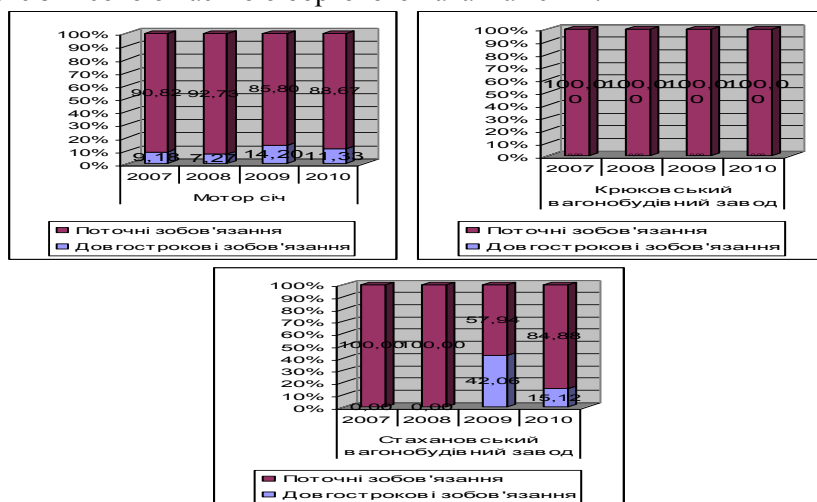

Рис. 5. Структура залученого капіталу підприємств важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 року, у %
(складено автором за даними [1, 20.11.13])

Аналіз показує, що короткострокові позикові ресурси відіграють суттєву роль в формуванні капіталу компаній в галузі важкого машинобудування, однак в фінансовій структурі їх капіталу переважає довгостроковий (перманентний) капітал (рис. 6), що являється стабілізуючим фактором.

Перманентний капітал – це передусім сума засобів за двома розділами пасиву балансу – джерелами власних засобів та довгострокових зобов'язань підприємства. Як видно з рисунка 6 висока частка перманентного капіталу характерна для ПАТ «Мотор січ». Ця компанія веде консервативну політику в галузі формування капіталу, що виражається в значущій ролі, яку тут відіграє власний капітал, незначному борговому навантаженні та переважанні ресурсів, мобілізованих на довгостроковій основі.

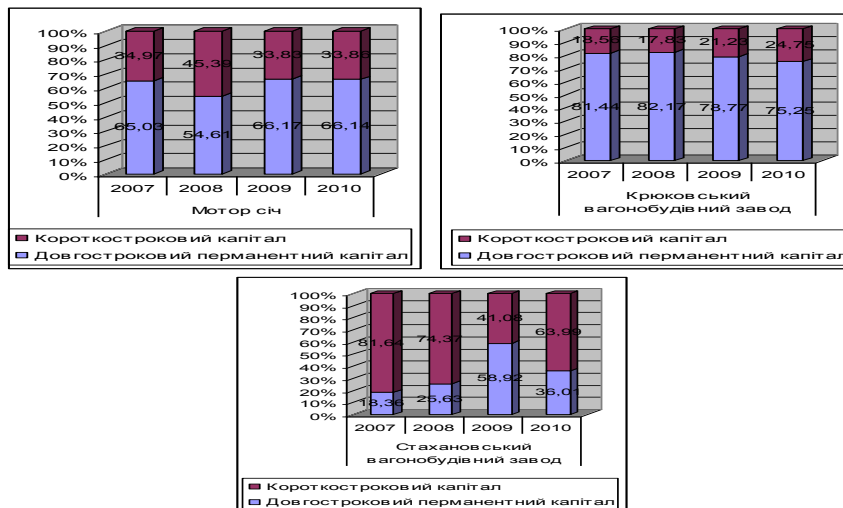

Рис. 6. Частка довгострокового (перманентного) та короткострокового капіталу в загальній структурі капіталу підприємств галузі важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 роки, у % (складено автором за даними [1, 20.11.13])

Компанія ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод» відрізняється більш агресивною фінансовою політикою. Про відмінності в політиці запозичень досліджуваних компаній свідчить аналіз співвідношення власного та залученого капіталу (табл. 3). В даному розрахунку використовуються відношення показників сум власного та позикового капіталу.

Таблиця 3

Співвідношення позикового та власного капіталу підприємств галузі важкого машинобудування за період з 2007 по 2010 роки, у % (складено автором за [1, 20.11.13])

Підприємства	2007	2008	2009	2010
ПАТ «Мотор січ»	62,88	96,13	65,37	61,95
ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод»	24,09	27,53	30,24	37,52
ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод»	445,10	290,52	244,00	306,89

В ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» співвідношення власного та позикового капіталу послідовно зростало, однак все ж не досягло нормативного значення в 100%. В ПАТ «Мотор січ» співвідношення протягом досліджуваного періоду змінювалося непослідовно з піковим значенням у 2008 році 96,13% та послідовним зниженням до 61,95% у 2010 році. В ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод», де проводилась політика активних запозичень, співвідношення позикового та власного капіталу в досліджуваній період, після значного зниження у 2009 році з 445,10% до 244,00%, у 2010 році зросло до 306,89%. Аналіз фінансової структури капіталу компаній в ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод» дозволяє зробити висновок про наявність високих фінансових ризиків у цих компаніях.

Висновки досліджень. Проведений у статті аналіз фінансової структури капіталу українських компаній у галузевому розрізі підтвердив положення про залежність фінансової структури капіталу від виду економічної діяльності. Швидко зростаючі компанії повинні активно вибудовувати свою фінансову структуру капіталу згідно з цільовими установками, які спираються на чітке уявлення про те, який оптимальний рівень позикового капіталу щодо власного. Це дозволить таким компаніям в більшій мірі реалізувати закладений потенціал збільшення ринкової вартості.

Компанії галузі важкого машинобудування в цілому мають позитивну динаміку власного капіталу, однак у швидко зростаючих компаніях, збільшують заборгованість, спостерігається тенденція до зниження темпів його зростання. При незмінній величині статутного капіталу, а також при зниженні величини додаткового капіталу зростання загальної суми власного капіталу компаній досягається за рахунок збільшення нерозподіленого прибутку. Важливу роль у структурі капіталу відіграють позикові кошти, перш всього, кредити банків та облігаційні позики. При істотній частці короткострокових позикових ресурсів (13,56-81,64%) загального обсягу позикового капіталу, у фінансовій структурі капіталу переважає довгостроковий (перманентний) капітал (18,36-81,44%). Рівень і динаміка боргового навантаження досліджуваних компаній характеризуються істотними відмінностями.

Виявлені тенденції продовжують діяти і в 2011-2013 роках, разом з тим на політику формування структури капіталу компаній, що досліджувались, певний вплив продовжує відігравати фінансова криза. Тому, політика управління формуванням фінансової структури капіталу має бути вираженою і забезпечувати найбільш ефективні форми і умови мобілізації капіталу відповідно до потреб розвитку компанії. У цьому зв'язку можемо зробити висновок, що структура капіталу відіграє значний вплив на результати діяльності аналізованих компаній.

Література

1. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smida.gov.ua/>
2. Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А.Бланк. – К.: Ника-Центр, 2010. – 512 с.
3. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту / Є.Ф.Брігхем [пер. з англ.] – К.: Молодь, 2007. – 1000 с.

4. Ковалёв В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры / В.В. Ковалёв. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 560 с.
5. Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент: учебное пособие / М.Н. Крейнина. – М.: Изд-во «Депо и Сервис», 2008. – 304 с.
6. Нікбахт Е. Фінанси / Е. Нікбахт, А. Гроппеллі. – К.: ВІК – Глобус, 2002. – 382 с.
7. Офіційний сайт агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://smida.gov.ua>
8. Павловська О.В. Фінансовий аналіз: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисциплін/ О.В. Павловська, Н.М.Приюляк. – К.: КНЕУ, 2007. – 388 с.
9. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика / Е.С. Стоянова. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Перспектива, 2008. – 566 с.
10. Шим Дж. К. Финансовый менеджмент / Дж. К. Шим, Дж. Г. Сигел; [пер. с англ., издание 2-е]. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1997. – 400 с.
11. Modigliani F., Miller M. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment // The American.

1. Agentstvo z rozvy`tku infrastruktury` fondovogo ry`nku. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.smida.gov.ua/>
2. Blank Y`A. Upravleny`e formy`rovany`em kapy`tala / Y`A.Blank. – K.: Ny`ka-Centr, 2010. – 512 s.
3. Brigxem Ye.F. Osnovy` finansovogo menedzhmentu / Ye.F.Brigxem [per. z angl.] – K.: Molod`, 2007. – 1000 s.
4. Kovalëv V.V. Fy`nansovyj analy`z: metody y` procedury / V.V. Kovalëv. – M.: Fy`nansy y` staty`sty`ka, 2002. – 560 s.
5. Krejny`na M.N. Fy`nansovyj menedzhment: uchebnoe posoby`e / M.N. Krejny`na. – M.: Y`zd-vo «Depo y` Servy`s», 2008. – 304 s.
6. Nikbaxt E. Finansy` / E. Nikbaxt, A. Gropelli. – K.: VIK – Globus, 2002. – 382 s.
7. Oficijny`j sajt agentstva z rozvy`tku infrastruktury` fondovogo ry`nku Ukrayiny` [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://smida.gov.ua>
8. Pavlovs`ka O.V. Finansovy`j analiz: navch.-metod. posibny`k dlya samostijnogo vy`vchennya dy`scy`plin/ O.V. Pavlovs`ka, N.M.Pry`tulyak. – K.: KNEU, 2007. – 388 s.
9. Stoyanova E.S. Fy`nansovyj menedzhment: teory`ya y` prakty`ka / E.S. Stoyanova. – [5-e y`zd., pererab. y` dop.]. – M.: Perspekty`va, 2008. – 566 s.
10. Shy`m Dzh. K. Fy`nansovyj menedzhment / Dzh. K. Shy`m, Dzh. G. Sy`gel; [per. s angl., y`zdany`e 2-e]. – M.: Y`nformacy`onno-y`zdatel`sky`j dom «Fy`ly`n», 1997. – 400 s.

Рецензент: Ковальов А.І., д.е.н., професор кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету.

23.04.2014

УДК 657.1:005

Криштопа Ірина

МОДЕЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО ОБЛІКУ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

За результатами проведеного дослідження в статті виділено блоки (чиста монополія, олігополія, монополістична конкуренція, чиста конкуренція) та агрегати (принципи побудови моделі стратегічного обліку, стратегія підприємства, тип організаційної структури управління підприємством, концепція управління бізнес-процесами підприємства, інструменти стратегічного обліку, форми стратегічної звітності та користувачі інформації, узагальненої у формах стратегічної звітності), які доцільно покласти в основу розробки моделі стратегічного обліку грошових потоків вітчизняних промислових підприємств. Крім того, автором надано пропозиції в частині її побудови за різних ринкових ситуацій, що дозволить промисловим підприємствам сформувати інформаційну базу стратегічного управління грошовими потоками, яка буде адекватною умовам їх господарювання та забезпечить прийняття у майбутньому оптимальних стратегічних управлінських рішень

Ключові слова: стратегічний облік, модель, моделювання, грошовий потік, чиста монополія, олігополія, монополістична конкуренція, чиста конкуренція.

Криштона Ирина

МОДЕЛЬ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УЧЕТА ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

По результатам проведенного исследования в статье выделены блоки (чистая монополия, олигополия, монополистическая конкуренция, чистая конкуренция) и агрегаты (принципы построения модели стратегического учета, стратегия предприятия, тип организационной структуры управления предприятием, концепция управления бизнес-процессами предприятия, инструменты стратегического учета, формы стратегической отчетности и пользователи информации, обобщенной в формах стратегической отчетности), которые целесообразно положить в основу разработки модели стратегического учета денежных потоков отечественных промышленных предприятий. Кроме того, автором даны предложения в части ее построения при различных рыночных ситуациях, что позволит промышленным предприятиям сформировать информационную базу стратегического управления денежными потоками, которая будет адекватной условиям их хозяйствования и обеспечит принятие в будущем оптимальных управленческих решений

Ключевые слова: стратегический учёт, модель, моделирование, денежный поток, чистая монополия, олигополия, монополистическая конкуренция, чистая конкуренция.

Kryshropa Iryna

MODEL OF THE STRATEGIC ACCOUNTING OF CASH FLOWS OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

Basing on the results of the study, the article contains blocs (pure monopoly, oligopoly, monopolistic competition, pure competition) and units (principles of constructing of the model of the strategic accounting, strategy of the enterprise, type of the organizational structure of management of the enterprise, concept of enterprise`s business process management, tools of the strategic accounting, forms of the strategic reporting, users of the information, that was obtained with the help of tools of the strategic accounting), which are considered to be appropriate for assuming as a basis of the construction of the model of the strategic accounting of cash-flows of national industrial enterprises. In addition, the author gave propositions in the field of its creation in different market situations. This will allow industrial enterprises to form the informational base of the strategic management of cash-flows, which will be adequate to conditions of their functioning. Also it will provide optimal strategic managerial decisions in the future

Keywords: strategic accounting, model, modeling, cash flow, monopoly, oligopoly, pure competition, monopolistic competition.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Посилення глобалізаційних процесів та виникнення гіперконкуренції обумовило активне впровадження у практику роботи вітчизняних промислових підприємств елементів стратегічного кеш-менеджменту (strategic cash flow management), який у якості самостійного об'єкта стратегічного управління використовує грошові потоки підприємства. Ефективна реалізація зазначеного підходу можлива лише за наявності інформаційного забезпечення, яке буде адекватне цілям і завданням останнього. З огляду на це, розробка моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства як системи обліково-аналітичного забезпечення їх стратегічного управління набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання поданої проблеми і на які спирається автор. Дослідження спеціалізованої літератури свідчить про приділення науковцями уваги лише проблемним аспектам методики стратегічного обліку грошових потоків підприємства. Зокрема, такими економістами як Кадиров І. [1], Соколова А. [4] та Хахонова Н. [5] визначено задачі стратегічного обліку грошових потоків та окреслено вимоги до інформації, що продукується за допомогою інструментів останнього. В свою чергу Красновою М. [2] надано рекомендації в частині порядку організації стратегічного обліку грошових потоків на основі збалансованої системи показників (BSC).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Враховуючи цінність результатів, отриманих зазначеними науковцями, залишається низка питань, які потребують подальшого уточнення. Зокрема, невирішеною

залишається проблема побудови комплексної моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства.

Формування цілей статті. Метою статті є розробка моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства як системи обліково-аналітичного забезпечення їх стратегічного управління в умовах різних ситуацій, що склалися на ринку (зокрема, чистої монополії, олігополії, монополістичної конкуренції або чистої конкуренції).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Враховуючи відсутність робіт, присвячених моделюванню стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства, у якості блоків даної моделі автором рекомендується використовувати ринкову ситуацію, в умовах якої воно функціонує. А саме: чисту монополію, олігополію, монополістичну конкуренцію, чисту конкуренцію.

В свою чергу, у якості агрегатів, які визначатимуть структуру моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства, автором рекомендується виокремлювати наступні позиції: принципи побудови моделі, стратегію підприємства, тип організаційної структури управління підприємством, концепцію управління бізнес-процесами підприємства, інструменти стратегічного обліку, форми стратегічної звітності, користувачів інформації, узагальненої у формах стратегічної звітності.

Розроблена автором модель стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства, яка включає в себе зазначені вище блоки та агрегати, наочно представлена у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Модель стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства в залежності від моделі ринку

Агрегати моделі стратегічного обліку	Блоки моделі стратегічного обліку			
	чиста монополія	олігополія	моно-полістична конкуренція	чиста конкуренція
принципи	достатність інформації, що використовується, інваріантність інформації, що використовується, інформаційна коректність, ефективна реалізованість, економічність структури моделі			
стратегія	зниження витрат		диференціація	фокусування
тип організаційної структури управління	функціональна	лінійно - функціональна	проектно - матрична	змішана (регіональна, дивізійна)
концепція управління бізнес-процесами	BPM	BPR BPI	BR	XE
інструмент стратегічного обліку	KPI		BSC	TPS
форма стратегічної звітності для користувачів, які не мають право приймати участь у стратегічному управлінні підприємством	стратегічний звіт			
форма стратегічної звітності для користувачів, які мають право приймати участь у стратегічному управлінні підприємством	стратегічний звіт про грошові потоки промислового підприємства			

Розглянемо рекомендації, узагальнені у дані таблиці 1, більш детально. Зокрема, в разі функціонування промислового підприємства в умовах ринку монополії, автором пропонується покладати в основу побудови моделі стратегічного обліку грошових потоків загальні принципи системного економіко-математичного моделювання та аналізу, які виділяються у економічній літературі [6, с. 245]. А саме, принцип:

- достатності використовуваної інформації, який полягає у застосуванні у моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства лише тієї інформації, яка має необхідну для даної моделі точність;

- інваріантності використовуваної інформації, який передбачає обов'язковість застосування в процесі реалізації моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства лише такої інформації, яка є інваріантною відносно невідомих параметрів об'єкта, який моделюється (що означає її незмінність за будь-яких можливих значеннях параметрів);

- інформаційної коректності, який полягає у тому, що структура моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства повинна відповідати структурі та точності доступної вхідної та необхідної вихідної інформації;

- ефективної реалізованості, який передбачає розробку моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства з урахуванням простоти її імплементації в умовах використання сучасних технічних обчислювальних засобів;

- економічності структури моделі, що полягає у необхідності врахування в моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства лише тих умови, які є суттєвими для задачі, яка вирішується за її допомогою [6, с. 246].

Слід відмітити, що виділені принципи побудови моделі стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства є справедливими по відношенню також до тих підприємств, які функціонують в умовах олігополії, монополістичної конкуренції та чистої конкуренції.

В свою чергу, поділяючи думку Малишевої Л., найбільш адекватною стратегією підприємства в умовах досліджуваної моделі ринку є зниження витрат, організаційною структурою управління – функціональна, а концепцією управління бізнес-процесами - управління бізнес-процесами (BPM) [3].

Враховуючи зазначене вище, досягненню стратегічних цілей найкращим чином сприятиме використання такого інструменту стратегічного обліку, як ключові показники ефективності (KPI), які традиційно включають в себе наступні шість функціональних галузей: науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки, постачання, виробництво, збут, персонал та фінанси. Зокрема, автором рекомендується здійснювати формування інформації в частині грошових потоків промислового підприємства за центрами відповідальності, які відповідатимуть зазначеним вище групам KPI. Крім того, як показало проведене дослідження, зазначений інструмент доцільно застосовувати також на підприємствах, які функціонують в умовах олігополістичного ринку.

Інформацію, отриману за допомогою даного інструменту стратегічного обліку, доцільно узагальнювати у вигляді форми «Стратегічний звіт», зміст якої у 2013 р. був затверджений Комітетом з фінансової звітності Великобританії [7]. Доступ до даної звітної форми мають користувачі, які не мають право приймати участь у стратегічному управлінні (зокрема, роздрібні та міноритарні акціонери, менеджери середньої та нижньої ланок, робітники підприємства, кредитори, потенційні інвестори, громадськість та державні органи влади). В свою чергу, для користувачів, які мають право стратегічного управління, рекомендується складати «Звіт про грошові потоки підприємства від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності», який міститиме необхідну стратегічну інформацію у більш деталізованому вигляді та охоплюватиме ті аспекти діяльності промислового підприємства, які становлять комерційну таємницю. Зазначене дозволить мажоритарним акціонерам (або єдиному акціонеру), генеральному директору та директорам підприємства отримувати всю необхідну інформацію для ефективного стратегічного управління грошовими потоками промислового підприємства. Слід наголосити, що застосування даних форм стратегічної звітності є справедливим також по відношенню до тих промислових підприємств, які працюють в умовах олігополії, чистої або монополістичної конкуренції.

У випадку функціонування підприємства в умовах монополістичної конкуренції, найбільш адекватною стратегією для підприємства буде диференціація, типом організаційної структури – проектно-матрична, а концепцією управління бізнес-процесами – реінжиніринг бізнесу (BR) [3].

Враховуючи зазначене вище, автор вважає за доцільне застосовувати підхід Красної М. [2], який передбачає використання збалансованої системи показників (BSC) у якості інструмента стратегічного обліку грошових потоків підприємства. Зокрема, даним науковцем рекомендується класифікувати та обробляти інформацію про грошові потоки підприємства у чотирьох центрах відповідальності, які б відповідали перспективам збалансованої системи показників (а саме, фінанси, контрагенти, внутрішні бізнес-процеси, навчання та розвиток персоналу) [2]. Тобто, ведення стратегічного обліку має забезпечувати процес формування інформації про грошові потоки по складовим збалансованої системи показників, що дозволить сформувати інформаційну базу для аналізу грошових потоків, яка, в свою чергу сформує певне бачення керівників та власників для прийняття стратегічних управлінських рішень.

В свою чергу для підприємства, яке функціонує в умовах чистої конкуренції, найбільш адекватною стратегією є фокусування, типом організаційної структури - змішана (регіональна, дивізійна), концепцією управління бізнес-процесами – пересічений інжиніринг (XE), а концепцією управління діяльністю – менеджмент на основі знань (МВК) [3]. Враховуючи зазначене вище, до інструментів стратегічного обліку, які дозволять сформувати необхідну для керівництва інформацію стратегічного характеру, автором віднесено універсальну систему показників Рамперсада Х. (TPS). Зазначений інструмент об'єднує у собі та розвиває такі теорії, як BSC, загальний менеджмент на основі якості (TQM), управління результативністю (Performance

Management) та управління компетенціями (Competence Management) з метою формування інформації за такими процесами підприємства, як вдосконалення, розвиток та навчання. З огляду на це, рекомендується здійснювати формування інформації в частині грошових потоків промислового підприємства за центрами відповідальності, які відповідатимуть зазначеним вище аспектам його діяльності. На погляд автора, це дозволить приймати оптимальні стратегічні управлінські рішення в зазначених умовах господарювання.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку. Таким чином, ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, автором запропоновано модель стратегічного обліку грошових потоків промислового підприємства, використання якої дозволить сформувати необхідну інформаційну базу для стратегічного управління за різних ринкових ситуацій. Крім того, надані пропозиції полегшать процес імплементації стратегічного обліку на практиці, що також сприятиме виваженості та обґрунтованості відповідних стратегічних рішень.

Література

1. Кадыров И.С. Проблемы информационного обеспечения анализа денежных потоков в коммерческих организациях [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.agequal.ru/Research/4_2011/Kadirov_end.pdf – 10.05.2014. – Назва з екрана.

2. Краснова М.В. Стратегический управленческий учет денежных потоков [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.istu.edu/images/docs/vestnik4.pdf> – 01.05.2014. – Назва з екрана.

3. Малышева Л.А. Контроллинг организационных изменений: как не утонуть в море популярных концепций? [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://bs.urfu.ru/upload/files/our_research/Kontr_Org_Izm.PDF – 12.04.2014. – Назва з екрана.

4. Соколова А.А. О стратегическом учете денежных потоков в торговых организациях [Электронный ресурс] – Режим доступа: ftp://samgum.ru/Vestnik/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A1%D0%B0%0%93%D0%90_%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0_2007-02/23-27.pdf – 10.05.2014. – Назва з екрана.

5. Хахонова Н.Н. Интегрированная система учета денежных потоков [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=2414 – 10.05.2014. – Назва з екрана.

6. Царев В.В. Оценка экономической эффективности инвестиции: [разраб. стратегий, методы оценки рисков, моделирование задач] / В.В. Царев. – СПб.: Питер, 2004. - 460 с.

7. The Companies Act 2006 (Strategic Report and Directors' Report) Regulations 2013 [Электронный ресурс] — Режим доступа : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/206241/bis-13-889-companies-act-2006-draft-strategic-and-directors-report-regulations-2013.pdf – 15.05.2014. – Назва з екрана.

1. Kadyrov I.S. (2011) Problemy informatsionnogo obespecheniya analiza denezhnykh potokov v kommercheskikh organizatsiyakh. http://www.agequal.ru/Research/4_2011/Kadirov_end.pdf [accessed 10 May 2014].

2. Krasnova M.V. (2009) Strategicheskii upravlencheskiy uchet denezhnykh potokov. <http://www.istu.edu/images/docs/vestnik4.pdf> [accessed 01 May 2014].

3. Malysheva L.A. (2010) Kontrolling organizatsionnykh izmeneniy: kak ne utonut' v more populyarnykh kontseptsiy? http://bs.urfu.ru/upload/files/our_research/Kontr_Org_Izm.PDF [accessed 12 April 2014].

4. Sokolova A.A. (2007) O strategicheskome uchete denezhnykh potokov v torgovykh organizatsiyakh. ftp://samgum.ru/Vestnik/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A1%D0%B0%0%93%D0%90_%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0_2007-02/23-27.pdf [accessed 10 May 2014]

5. Khakhonova N.N (2006) Integrirovannaya sistema ucheta denezhnykh potokov. http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=2414 [accessed 10 May 2014]

6. Tsarev V.V. (2004) Otsenka ekonomicheskoy effektivnosti investitsiy. St. Petersburg: Piter

Рецензент: Шайкан А.В. д.е.н., професор заступник директора з навчально-педагогічної роботи, завідувач кафедри обліку і аудиту підприємницької діяльності, Криворізький економічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»

30.05.2014

УДК 658.012:004

Мироненко Кристина,

Коваленко Александр, Станиславик Елена

КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ERP-СИСТЕМ НА ИННОВАЦИОННО-АКТИВНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассмотрена сущность функционирования ERP-систем и ключевые аспекты их внедрения на инновационно-активных промышленных предприятиях. Предложены способы и варианты внедрения ERP-систем. Показано, что основой для их внедрения на инновационно-активных промышленных предприятиях является реинжиниринг бизнес-процессов. Рассмотрены наиболее важные преимущества использования ERP-систем. Они помогают как автоматизировать бизнес-процессы, так и внедрять в них инновации. При помощи этих систем появляется возможность оперативно и эффективно сочетать полученные данные, их анализировать и обрабатывать. На всех уровнях управленческой иерархии улучшается координация и доступ к информации, обеспечивается более эффективное управление взаимозависимостью операций, создавая весомые предпосылки обеспечения эффективного управления бизнес-процессами на инновационной основе и высокого уровня конкурентоспособности инновационно-активных промышленных предприятий.

Ключевые слова: реинжиниринг, бизнес-процессы, информационные системы, инновационно-активное промышленное предприятие, ERP-система, ресурсы предприятия.

Мироненко Кристина,

Коваленко Александр, Станиславик Елена

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ERP-СИСТЕМ НА ІННОВАЦІЙНО-АКТИВНИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті розглянуто сутність функціонування ERP-систем та ключові аспекти їх впровадження на інноваційно-активних промислових підприємствах. Запропоновано способи та варіанти впровадження ERP-систем. Показано, що основою для їх впровадження на інноваційно-активних промислових підприємствах є реінжиніринг бізнес-процесів. Розглянуто найважливіші переваги використання ERP-систем. Вони допомагають як автоматизувати бізнес-процеси, так і впроваджувати в них інновації. За допомогою даних систем з'являється можливість оперативно та ефективно поєднувати отримані дані, їх аналізувати та обробляти. На всіх рівнях управлінської ієрархії поліпшується координація та доступ до інформації, забезпечується більш ефективне управління взаємозалежністю операцій, створюючи вагомі передумови забезпечення ефективного управління бізнес-процесами на інноваційній основі та високого рівня конкурентоспроможності інноваційно-активних промислових підприємств.

Ключові слова: реінжиніринг, бізнес-процеси, інноваційно-активне промислове підприємство, інформаційні системи, ERP-система, ресурси підприємства.

Myronenko Hrystyna,

Kovalenko Oleksandr, Stanislavik Olena

KEY ASPECTS OF INTRODUCTION OF ERP SYSTEM AT THE INNOVATION-ACTIVE INDUSTRIAL ENTERPRISES

In article the essence of functioning of ERP systems and key aspects of their introduction at the innovation-active industrial enterprises are considered. Ways and options of introduction of ERP systems are offered. It is shown that a basis for their introduction at the innovation-active industrial enterprises is reengineering of business processes. The most important advantages of use of ERP systems are considered. They help both to automate business processes, and to introduce in them innovations. By means of these systems there is an opportunity quickly and effectively to combine the obtained data, to analyze them and to process. At all levels of administrative hierarchy coordination and access to information improve, more effective management of interdependence of operations is ensured, creating powerful preconditions of ensuring effective management of business processes on innovative basis and high level of competitiveness of the innovation-active industrial enterprises.

Keywords: reengineering, business processes, innovation-active industrial enterprise, information systems, ERP system, enterprise resources.

Постановка проблемы. В условиях глобализации экономических отношений и обострения конкурентной борьбы чрезвычайно возрастает актуальность изучения проблем, связанных с обеспечением эффективности промышленных предприятий. Из-за некачественного менеджмента, несовершенства бизнесов-процессов, требований к качеству промышленной продукции и других причин, большое количество предприятий промышленности оказались сегодня не готовыми к адекватному активному поведению на рынке.

На сегодняшний день промышленность рассматривается как наибольший комплекс, от деятельности которого зависит конкурентоспособность товаров и услуг как на внутреннем, так и на международном рынках. По данным Государственной службы статистики Украины [1], комплекс насчитывает 48103 активных промышленных предприятий. Стоимость основных средств промышленности составляет 1101199 млн. грн., а количество работающих в ней составляет более чем 3 млн. человек.

В промышленности доминируют третий и четвертый технологические уклады. Их доля в промышленном производстве составляет 95 %. Основой этих укладов является металлургическая, химическая, легкая промышленность, топливно-энергетический комплекс, большинство отраслей машиностроения. Доля пятого и шестого технологических укладов не превышает 5 %. Основой этих укладов является электронная промышленность, вычислительная, волоконно-оптическая техника, программное обеспечение, телекоммуникации, роботостроение, информационные услуги, биотехнологии.

Промышленные предприятия являются наиболее пострадавшими от финансово-экономического кризиса. Из-за уменьшения внешнего спроса произошло снижение экспорта промышленной продукции, уменьшение объемов производства и увеличение количества готовой продукции на складах, снижение финансовых результатов, ухудшение финансового состояния. И хотя большое количество предприятий промышленности получают значительные прибыли, тем не менее, рентабельность операционной деятельности за последние 5 лет не превышала 5 %. Более чем 40 % промышленных предприятий от их общего количества в 2012 году были убыточными. За январь-сентябрь 2013 года этот показатель составил 43,6 %.

Доля экспорта промышленной продукции в ВВП составляет около 40 %, однако его структура неудовлетворительная из-за преобладания сырьевой составляющей, которая превышает 60 %. Продукция высокотехнологичных и наукоемких отраслей в общем объеме составляет лишь 15 %.

Следует также отметить наметившуюся негативную тенденцию снижения объемов производства. В 2012 году, по сравнению с предыдущим годом, выпуск продукции в легкой промышленности сократился на 5,3 %, в перерабатывающей – на 3,7 %, в обработке древесины и производстве изделий из нее – на 1,8 %, в металлургическом производстве и производстве готовых металлических изделий – на 5,2 %, в машиностроении – на 6 %, в отрасли производства прочей неметаллической минеральной продукции – на 5,8 %. По остальным отраслям хоть и наблюдался незначительный рост объемов выпуска продукции [1], общее снижение промышленного производства в 2012 году, по сравнению с предыдущим, составило 1,8 %. Ситуация в 2013 году также неутешительная: в январе-июле 2013 года, по сравнению с соответствующим периодом 2012 года, индекс промышленной продукции составил 94,7 %, в т.ч. химической – 81,1 %, машиностроения – 86,7 %, перерабатывающей промышленности – 92,5 % и т.д. Увеличение объемов выпуска за 7 месяцев 2013 года наблюдалось только в изготовлении изделий из дерева, производстве бумаги, полиграфической деятельности – на 3,6 % и в производстве основных фармацевтических продуктов и препаратов – на 19,7 % [1].

Все эти аспекты развития промышленной отрасли экономики свидетельствуют о том, что промышленные предприятия нуждаются в осуществлении определенных адаптационных изменений в направлениях изменения производственной структуры, ассортиментной политики, технологий и т.д. Им жизненно важно повысить собственный уровень инновационной активности. Внедрение инноваций с использованием методов реинжиниринга сегодня является одновременно и необходимостью и средством антикризисного управления.

Вместе с тем, введение в практическую деятельность предприятий новшеств в настоящее время невозможно без использования средств, предлагаемых современными информационными технологиями.

Одним из них является система планирования ресурсов предприятия (ERP-система).

Анализ последних исследований и публикаций. Впервые, про технологию планирования ресурсов компании упомянули М.Хаммер и Дж. Чампи. Но в манифесте дано лишь поверхностное определение данного термина и его роль при проведении реинжиниринга бизнес-процессов. Полную характеристику ERP-систем первыми предоставили Обухов И.А., Гайфуллин Б.Н. [2], которые описали современные системы автоматизации и рассмотрели основные требования к проектированию автоматизированных систем управления предприятием. Особого внимания заслуживают работы профессора Дэниела О'Лири [3], который совместил знания об информационных технологиях и менеджменте, и сформулировал полную картину современного планирования и управления ресурсами предприятия с помощью IT-технологий. Также можно выделить труды И.В. Балахонова, С.А. Волчкова, В.А. Капитурова [4], В.К. Шемелина, Р.А. Нежметдинова [5], в которых описаны способы и технологии управления ресурсами на примере машиностроительных предприятий.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Однако множество вопросов использования ERP-систем остаются малоизученными. В частности необходимо уточнить способы, варианты внедрения ERP-систем на инновационно-активных промышленных предприятиях, получаемые преимущества и другие аспекты.

Формирование целей статьи. В этой связи целью статьи является исследование ключевых аспектов внедрения ERP-систем на инновационно-активных промышленных предприятиях.

Изложение основного материала. На любом промышленном предприятии, в том числе и инновационно-активном, планирование потребности в необходимых ресурсах является основополагающим звеном функционирования всего производственного процесса. Ведь благодаря ресурсам (материальным, человеческим, финансовым, информационным) предприятие выполняет свою работу, т.е. создает товар либо услугу.

Выделяют также следующие типы ресурсов: входные – основные и вспомогательные материалы, энергия и услуги; сооружения и оборудование; кадры; деньги. Деньги могут рассматриваться как метаресурсы, поскольку их единственная ценность заключается в использовании для получения других ресурсов [6]. Таким образом, деньги несут в себе синергетический эффект использования всех вышеназванных ресурсов.

В последнее десятилетие самой важной технологией, связанной с реинжинирингом, стало планирование ресурсов компании (ERP-технология) [7]. Планирование ресурсов в любом проекте – это достаточно важный процесс, который является основой не только определения потребностей в ресурсах во времени, но и основой планирования поставок ресурсов, основой определения возможности обеспечения ресурсами для заключения контрактов по закупкам ресурсов, а также основой для того, чтобы благоразумно распределять уже закупленные ресурсы по работам проекта.

ERP-система – это информационная система, ориентированная на обеспечение согласованного решения задач учета, контроля, планирования и управления производственными и финансовыми ресурсами предприятия. Решение задач снабжения и сбыта в системах ERP, как правило, сводится к учетным функциям. При этом отсутствует механизм непосредственного взаимодействия с аналогичными системами планирования ресурсов поставщиков и потребителей [8]. Одним из преимуществ ERP-системы является то, что она хранит интегрированные данные из всех частей программы, позволяющие руководству получить доступ и исследовать данные для планирования наиболее эффективных изменений бизнес-процессов.

В основе ERP-системы лежат IT-технологии для управления внутренними и внешними ресурсами предприятия. Цель системы – содействие потокам информации между всеми хозяйственными подразделениями (бизнес-функциями) внутри предприятия и информационная поддержка связей с другими предприятиями. ERP-система ведет единую базу данных по всем подразделениям и задачам, так что доступ к информации становится проще, а главное, подразделения получают возможность обмениваться информацией.

ERP-системы внедряются для того, чтобы объединить все подразделения предприятия и все необходимые функции в одной компьютерной системе, которая будет обслуживать текущие потребности этих подразделений. Обычно каждое подразделение имеет собственную компьютерную систему, оптимизированную для решения его задач [9].

В основе ERP-систем лежит принцип создания единого хранилища данных, содержащего всю корпоративную бизнес-информацию и обеспечивающего одновременный доступ к ней

любого необходимого количества сотрудников предприятия, наделённых соответствующими полномочиями. Изменение данных производится через функциональные возможности системы [10], к которым следует отнести:

- ведение конструкторских и технологических спецификаций, определяющих состав производимых изделий, а также материальные ресурсы и операции, необходимые для их изготовления;
- формирование планов продаж и производства;
- планирование потребностей в материалах и комплектующих, сроков и объёмов поставок для выполнения плана производства продукции;
- управление запасами и закупками: ведение договоров, реализация централизованных закупок, обеспечение учёта и оптимизации складских и цеховых запасов;
- планирование производственных мощностей от укрупнённого планирования до использования отдельных станков и оборудования;
- оперативное управление финансами, включая составление финансового плана и осуществление контроля его исполнения, финансовый и управленческий учёт;
- управления проектами, включая планирование этапов и ресурсов.

Выбор способа внедрения ERP-систем является решающим фактором при реализации ERP-системы в компании. На практике в зависимости от специфики деятельности инновационно-активного промышленного предприятия можно использовать следующие способы:

1. Шаг за шагом внедрять отдельные модуля или процессы со смещением во времени, поэтапно.
2. Одновременно внедрять ERP-систему во все подразделения предприятия.
3. Реализация системы в одном или нескольких структурных подразделениях предприятия, а затем, с учетом накопленного опыта, ее распространение на всю компанию.

Внедрение ERP-системы связано со значительными новшествами для сотрудников. Новое программное обеспечение требует от пользователей не только адаптации привычных методов выполнения работ, но и приводит нередко к изменению целых процессов или перегруппировке и упразднению отдельных задач. Соответственно меняются и требования, предъявляемые к квалификации сотрудников компании осуществляющих реинжиниринг бизнес процессов и внедряющих ERP-системы [11].

Поскольку функционирование системы касается не одного бизнес-процесса, а их взаимосвязи, то на практике очень часто ERP-системы и реинжиниринг бизнес-процессов используются вместе для улучшения организации процессов и эффективного планирования ресурсов.

Можно предложить три варианта внедрения ERP-систем на инновационно-активных промышленных предприятиях:

1. Проведение реинжиниринга бизнес-процессов до внедрения ERP-системы. Предприятие усилит полученные результаты от внедрения реинжиниринга при грамотном подходе. Недостатком этого варианта является то, что будут понесены незапланированные расходы на приобретение, установку и обучение персонала работе с помощью ERP-системы. Либо, данная система совсем не приживется или будет неуместна (предварительно не было уделено достаточного внимания выбору системы, подходящей для данного типа компании).
2. Сразу же реализовывать систему планирования ресурсов предприятия и избежать реинжиниринга. То есть принятие необходимой ERP-системы с минимальным отклонением от предложенного варианта или вообще без отклонений. Все процессы в компании должны соответствовать образцу, а организация должна изменить свою нынешнюю практику работы и переключиться на то, что данная система предлагает. Следует отметить, что здесь могут возникать различные проблемные вопросы в технологическом и организационном плане, недостаточной вовлеченности людей. Это может привести к ситуации, когда предприятию, возможно, придется снова перестраивать (реинжиниринговать) свои процессы.

3. Одновременный реинжиниринг и внедрение ERP-системы, что считается оптимальным их сочетанием.

Следует отметить очень важное достоинство ERP-системы, функционирующей на инновационно-активном промышленном предприятии – это универсальность.

С помощью ERP-системы можно управлять многими задачами (логистика, запасы, бухгалтерский учет), вместо использования нескольких отдельных программ. Если предприятие

не отказалось от использования предыдущих программ, то может возникнуть несовместимость с прежними системами.

В ERP-системах существует система разграничения доступа к информации предназначенная для противодействия внешним и внутренним угрозам. Однако, если сотрудники не смогут предоставить конфиденциальную информацию (которая в рамках системы является более, чем защищенной), то в целом это может отразиться на эффективности принятия управленческих решений.

Существует заблуждение, что иногда ERP сложно или невозможно адаптировать под документооборот компании и её специфические бизнес-процессы. В действительности, любому внедрению ERP-системы предшествует этап описания бизнес-процессов компании [11].

Множество проблем, связанных с внедрением и функционированием системы на инновационно-активном промышленном предприятии, возникают из-за недостаточного инвестирования в обучение персонала, а также в связи с недоработанностью политики занесения и поддержки актуальности данных в системе. Высшему руководству следует ей довериться и подготовить сотрудников для работы с ней. Хотя это и является дорогостоящей процедурой, будущие результаты вместе с проведенным реинжинирингом может превосходить все ожидания главных менеджеров предприятия.

Как правило, ERP-программы помогают руководству управлять финансами, сохранить записи о сотрудниках и планировать использование имеющихся активов. Руководство может использовать информацию о финансовых данных компании, для корректировки или изменения сложившейся структуры предприятия.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, в статье рассмотрены сущность функционирования ERP-систем и ключевые аспекты их внедрения на инновационно-активных промышленных предприятиях. Предложены способы и варианты внедрения ERP-систем. Основой для их внедрения на инновационно-активных промышленных предприятиях является реинжиниринг бизнес-процессов. Использование данных систем помогает не только автоматизировать бизнес-процессы, но и внедрять в них инновации. Важным преимуществом для предприятия является универсальность системы, совмещение всех полученных данных, их анализ и обработка. С помощью данной системы на всех уровнях управления имеется возможность улучшить координацию и доступ к информации, тем самым обеспечивая более эффективное управление взаимозависимостью операций. Понимание руководством и рядовыми сотрудниками того, каким образом ERP-система будет лучше всего внедрена и реализована, создаст весомые предпосылки обеспечения эффективного управления бизнес-процессами на инновационной основе и высокого уровня конкурентоспособности инновационно-активных промышленных предприятий.

Учитывая высокую значимость внедрения систем ERP в деятельность промышленных предприятий, дальнейшие исследования будут направлены на выработку методических подходов к оценке влияния функционирующей ERP-системы на эффективность бизнес-процессов и уровень инновационного развития.

Литература

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Обухов И.А. Автоматизация систем управления предприятиями стандарта ERP-MRP II / И.А. Обухов, Б.Н. Гайфуллин – М: Интерфейс-пресс, 2001. – 312 с.
3. О’Лири Дэниел. ERP-системы: выбор, внедрение, эксплуатация. Современное планирование и управление ресурсами предприятия / Дэниел О’Лири. – М.: Вершина, 2004. – 258 с.
4. Балахонова И.В. Логистика. Интеграция процессов с помощью ERP-системы / И.В. Балахонова, С.А. Волчков, В.А. Капитуров. – М.: Приоритет, 2006. – 464 с.
5. Шемелин В.К., Нежметдинов Р.А. Автоматизация технологических процессов в машиностроении: монография / В.К. Шемелин, Р.А. Нежметдинов. – М.: МГТУ «Станкин», 2011. – 86 с.
6. Акофф Р. Планирование будущего корпорации / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1985. – 328с.
7. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации. Манифест революции в бизнесе / М.Хаммер, Дж. Чампи. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2007. – 288с.

8. Финансовый словарь / Ассоциация Российских Банков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arb.ru/b2c/dictionary/enterprise-resource-planning-erp-system-sistema-planirovaniya-resursov-predpriyatiya-420937/>

9. Официальный сайт компании ОАО «ЦМД-СОФТ». [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.cmdsoft.ru/information_systems/erp/what_is_erp_system/

10. Васюхин О.В. Информационный менеджмент: краткий курс: учебное пособие / О.В. Васюхин, А.В. Варзунов – СПб.: СПбГУ ИТМО, 2010. – 119 с.

11. Беккер Й. Менеджмент процессов / Й. Беккер, Л. Вилков, В. Таратухин и др. – М.: Эксмо, 2007. – 384 с.

Рецензент: Соколи І.І., д.е.н., професор, Одеський національний політехнічний університет

18.04.2014

УДК 330.322(477)

Михайлюк Елена

ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ДЛЯ ПРИМОРСЬКИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Приморські території для України є важливим стратегічним регіоном, через який здійснюється зв'язок із світовим господарством; проходять (і можуть проходити в майбутньому) енергетичні, торгові, транскордонні шляхи; зонами розвитку морського господарства; «територіями розвитку» рекреації і туризму міжнародного рівня; полігонами впровадження нових технологій (екологічно чисте виробництво, інноваційні технології, видобуток енергоносіїв з газогідратів метану та сірководневої зони Чорного моря). Інвестиційний клімат має враховувати в розвитку відразу два напрями: з одного боку, повинен бути стабільним протягом тривалого часу, з іншого – достатньо гнучким. Основними чинниками, що стримують зростання інвестиційної привабливості регіонів, є: відсутність надійних гарантій для інвестора; політична невизначеність; неясність державної інвестиційної стратегії та політики; неповне законодавче забезпечення, в тому числі відсутність механізму реалізації прийняття законів.

Ключові слова: інвестиції, приморські регіони, території розвитку, енергетична інфраструктура.

Михайлюк Елена

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ДЛЯ ПРИМОРСКИХ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Приморские территории для Украины является важным стратегическим регионом, через который осуществляется связь с мировым хозяйством; проходят (и могут проходить в будущем) энергетические, торговые, трансграничные пути; зонами развития морского хозяйства, «территориями развития» рекреации и туризма международного уровня; полигонами внедрение новых технологий (экологически чистое производство, инновационные технологии, добыча энергоносителей из газогидратов метана и сероводородной зоны Черного моря). Инвестиционный климат должен учитывать в развитии сразу два направления: с одной стороны, должен быть стабильным в течение длительного времени, с другой – достаточно гибким. Основными факторами, сдерживающими рост инвестиционной привлекательности регионов, являются: отсутствие надежных гарантий для инвестора, политическая неопределенность; неясность государственной инвестиционной стратегии и политики; неполное законодательное обеспечение, в том числе отсутствие механизма реализации принятых законов.

Ключевые слова: инвестиции, приморские регионы, территории развития, энергетическая инфраструктура.

Mikhailyuk Elena

EVALUATION OF INVESTMENT PROJECTS FOR COASTAL REGION UKRAINE

Coastal regions for Ukraine is an important strategic region, through which the communication with the world economy, are (and can take place in the future) energy, cross-border routes, areas of marine economy, " areas of development" of recreation and tourism international level; polygons introduction of new technologies (cleaner production, innovative technology, energy production from gas hydrates of methane and hydrogen sulphide zone of the Black sea). The investment climate must be

considered in the development of just two ways: on one hand should be stable for a long time, the other - quite flexible. The main factors that hinder the growth of investment attractiveness of regions are: the lack of reliable guarantees for investors, political uncertainty, the uncertainty of the state's investment strategy and policy, incomplete legislative provision, including the lack of implementation mechanism to pass laws.

Keywords: investments, coastal regions, territory development, energy infrastructure.

Постановка проблеми. Проблема залучення інвестицій в економіку України завжди була актуальною та набула найбільш гострого інтересу в останній час. Багато іноземних інвесторів зацікавлені у вкладенні коштів в розбудову економіки, зокрема у розвиток приморської інфраструктури.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Необхідність створення правових умов для залучення інвестицій відображена у законах України [1], необхідність вдосконалення інвестиційної та інноваційної політики [2, 3] є актуальними складовими інвестиційних процесів.

Серед **невирішених питань** є низка неузгоджених правових моментів щодо захисту інвестицій, особливості їх залучення саме до приморських регіонів.

Постановка завдання: основною метою означеного наукового дослідження є аналіз існуючих інвестиційних пропозицій, які вже сформувалися у приморських регіонах і проблем, які гальмують їх реалізацію.

Викладення основного матеріалу дослідження. Приморські регіони для України є: морським «фасадом», через який здійснюється зв'язок із світовим господарством; транскордонними територіями, через які проходять (і можуть проходити в майбутньому) енергетичні, торгові, транскордонні шляхи; зонами розвитку морегосподарського комплексу; «територіями розвитку» рекреації і туризму міжнародного рівня; полігонами впровадження нових технологій (екологічно чисте виробництво, інноваційні технології у морегосподарському комплексі, видобуток енергоносіїв з газогідратів метану та сірководневої зони Чорного моря).

Інвестиційна привабливість визначається за різними показниками і критеріями [2]. Для різновидів інвестицій необхідний різний інвестиційний клімат. Об'єкт інвестування (одержувач інвестицій) та інвестор мають, як правило, різні цілі: об'єкт інвестування прагне вирішити комплекс соціально-економічних завдань при мінімумі залучених в обіг коштів; інвестор – отримати максимум прибутку і закріпитися на ринках, в економічних системах на довгостроковий період.

Отже, інвестиційний клімат повинен відповідати балансу інтересів. Інвестиційний клімат має враховувати в розвитку відразу два напрями: з одного боку, повинен бути стабільним протягом тривалого часу, з іншого – достатньо гнучким.

Інвестиційні проекти приморських регіонів за певними напрямками:

1. Розбудова транскордонної транспортної інфраструктури, поліпшення транспортної доступності приморських регіонів:

- будівництво автодороги «Одеса-Рені»;
- будівництво мостового переходу між Україною та Румунією через р. Дунай «Орловка – Ісакча»;
- будівництво поромної переправи Ізмаїл-Тулча між Україною та Румунією, організація міжнародного пункту перетину, що сприятиме значному скороченню відстані при перевезеннях маршрутом 9-го транспортного коридору;
- будівництво перевантажувального комплексу з перевалки сухих вантажів (ТОВ "Ньюенерджи") у м. Ізмаїл для збільшення переробки контейнерних вантажів у напрямку до країн Чорноморського та Дунайського регіонів;
- будівництво мостового переходу через річку Південний Буг у м. Миколаєві;
- будівництво шляхопроводу на автомобільній дорозі державного значення М-14 Одеса-Мелітополь-Новоазовськ на ділянці Миколаїв-Херсон;
- створення об'єктів інфраструктури придорожньої території вздовж автомобільної траси державного значення: Одеса – Мелітополь – Новоазовськ;
- будівництво залізничної колії від станції Ясна Зоря до м. Очаків для забезпечення перспективного розвитку інфраструктури порту Очаків;
- модернізація КП «Міжнародний аеропорт Миколаїв»; реконструкція діючого КП "Аеропорт "Ізмаїл"; реконструкція і модернізація КП "Аеропорт" Одеса.

2. Розбудова транспортної інфраструктури морської.

- будівництво логістичного індустріального парку ООО «Трансінвестсервіс» у Малому Аджалицькому лимані, біля м. Южне для збільшення швидкості переробки вантажів, забезпечення зберігання сировини для майбутніх виробництв;
 - будівництво контейнерного терміналу у м. Іллічівськ;
 - будівництво перевантажувального комплексу нафтових масел і рослинних олій ПАТ „АЗМОЛ” на причалі № 7 Бердянського морського торговельного порту;
 - перепрофілювання комплексу Миколаївського порту з переробки хімічних добрив на перевантаження зернових вантажів;
 - створення „Ліхтеровочного морського терміналу Бузько-Дніпровського басейну” в акваторії ДП «Миколаївський морський торговельний порт»;
 - будівництво глибоководного гирлового порту Очаків у Дніпровському лимані;
 - будівництво універсального перевантажувального комплексу у складі причалу №7 ДП "Спеціалізований морський порт "Октябрьск";
 - будівництво 1-ої черги (гідротехнічні споруди) контейнерного терміналу на Карантинному молі ДП «Одеський морський торговельний порт» для збільшення контейнерного вантажопотоку;
3. Розбудова транспортної інфраструктури річкової:
- будівництво та експлуатація зернового терміналу – елеватору у м. Рені для збільшення обсягу зерносховищ для українського зерна, підвищення експортного потенціалу області;
 - будівництво комплексу з перевалки наливних вантажів (масел соняшнику, ріпаку, патоки) ТОВ "Рені-Термінал";
 - будівництво ТОВ СП «Нібулон» трьох перевантажувальних терміналів для перевалки зернових та олійних культур на узбережжі р. Південний Буг у Миколаївському, Новоодеському і Вознесенському районах Миколаївської області; будівництво прирічкового елеватора у Нововоронцовському районі Херсонської області;
 - інвестиційний проект «Розвиток пасажирських перевезень річним транспортом в акваторії р. Дніпро та її притоків.
4. Формування передумов для розширення внутрішнього ринку:
- проект «Територія майбутнього» (м. Херсон) - об'єднання зусиль влади, бізнесу та громадськості, створення перспективних планів розвитку територій, які будуть поєднувати в собі стратегічне бачення, місцеву унікальність, специфічні конкурентні переваги та економічні стимули для реалізації задуманого (з підтримкою місцевих товаровиробників та залученням інвестицій);
 - будівництво оптового ринку сільськогосподарської продукції у Нововоронцовському районі Херсонської області; у Татарбунарському районі для імпортозаміщення і підвищення експортного потенціалу;
 - будівництво центру міжрайонної оптової торгівлі, переробки і зберігання сільгосппродукції (Таврія-В) у Білгород-Дністровському районі;
 - будівництво торгово-виставкового комплексу сільськогосподарської техніки і продукції у м. Одеса.
5. Формування передумов для розширення зовнішніх ринків:
- будівництво у Генічеську об'єкту морської інфраструктури з перспективою розвитку судноплавства між Україною, Росією, Казахстаном, Іраном та іншими країнами, що дає поштовх комплексному суднобудуванню в Україні та інших країнах, можливість для відродження судноплавства по Волзі, Дону, Каспію, Дніпру і Азовському морю.
6. Розвиток підприємств морегоподарського комплексу:
- переоснащення обладнання для виробництва свіжомороженої рибної продукції високої якості ДП "Золота рибка» у м. Ізмаїл;
 - будівництво заводу з переробки ріпаку на 40 тис. тонн (ТОВ «ДунайПромАгро») для збільшення вантажопотоку Ренійського МТП, розвитку переробної промисловості, стимулювання розвитку сільського господарства;
 - "Одеський комплекс з розведення осетрів" у м. Білгород-Дністровський;
 - збільшення випуску глинозему до 1,7 млн. тонн на рік на Миколаївському глиноземному заводі.
7. Розбудова енергетичної інфраструктури:
- глибока модернізація і реконструкція Херсонського НПЗ та будівництво глибоководного терміналу з перевантаження нафти;

- будівництво комплексу по наливу, зберіганню і зливу вуглеводневих скраплених газів для модернізації, будівництва річкових газоводів;
- розвиток сонячної енергетики - ТОВ "Рені Солар", ТОВ "Рені Піві", ТОВ "Кілія Солар" для розбудови енергетичної інфраструктури;
- будівництво заводу з переробки сільськогосподарських відходів в альтернативні джерела енергії у Березовському районі Одеської області;
- будівництво когенеративної газотурбінної електростанції у м. Іллічівськ;
- будівництво "Татарбунарської вітрової електростанції; створення «Вітряного парку «Березанський» для розміщення вітроелектростанції загальною потужністю не менше як 200 МВт в межах території Коблевської, Рибаківської, Тузлівської, Ташинської, Анатолівської та Краснопільської сільських рад; проект будівництва «Тилігульської вітрової електростанції»; будівництво вітрових електростанцій ТОВ «Енеко Україна» у Нововоронцовському районі Херсонської області.

8. Формування рекреаційно-туристичних кластерів та інфраструктури для них:

- створення єдиного курортного комплексу на території Очаківського району;
- формування мережі інформаційно-аналітично-методичних агенцій у сфері туристичної діяльності;

- проект «Зелений острів» для розвитку туристичної інфраструктури. Реконструкція стадіону "Чорноморець", реконструкція Зеленого театру, дитячого центру дозвілля, Дитячої академії наук і яхт-клубу, судноплавної бази морських трамвайчиків, океанаріуму з підводним рестораном;

- організація підводного музею України у м. Миколаєві;
- будівництво яхт-клубів: «Марина» на базі водної станції Ялтинського клубу юних моряків»; у м. Б-Дністровський; "Чорноморська марина" на узбережжі Чорного моря у СМУ Чорноморське Комінтернівського району; «Совіньон» в Овідіопольському районі Одеської області;

- створення гірськолижного курорту у Березовському районі Одеської області;
- будівництво багатофункціонального комплексу з водними атракціями (аквапарк) на території Авангардівської селищної ради Одеської області;

- створення на Арабатській стрілці першої черги мультифункціонального геотермального реабілітаційного містечка;

- організація "Сафарі-Парку" на Арабатській Стрілці, де крім тварин, будуть розміщені атракціони, фонтани, дитячі зони, водойми;

- створення у Генічеську моделі пілотного проекту медичне Еко-місто «IntermedicalEcoCity» для розбудови реабілітаційних центрів в інших областях України;

- будівництво багатофункціонального водо-спортивного тематичного парку на базі яхт-клуба "Luxury Spaces" у смт Грибівка Овідіопольського району Одеської області.

9. Розвиток кластерів зеленого (сільського) і винного туризму у сільських адміністративних регіонах:

- створення історико-культурного, еко-етнічного, інформаційного турцентру "Бессарабська садиба" в Ізмаїльському районі Одеської області;

- створення Хутора-музею з діючим підсобним господарством і дендропарком у смт Комінтернівське відповідного району Одеської області;

- створення туристично-рекреаційної зони біля озера Сасик "Еко-село" в Одеській області;

- створення музею природи "Дельта Дунаю" у м. Вилкове;

- будівництво туристичного комплекс-парку «Легенди Бузького Гарду» (м. Южноукраїнськ);

- розширення діючого державного підприємства "Дослідницьке господарство "Таїровське" ННЦ ИВіВ ім. Таїрова;

- створення сучасного туристичного комплексу "Ukrainian Venice» у м. Вилкове з човною станцією, пунктом харчування, музейними експозиціями просто неба та іншими профільними інфраструктурними елементами.

10. Розвиток сільськогосподарських кластерів у приморських регіонах:

- «Теплодарський промисловий парк» (ТПП) в Одеській області; промисловий парк «Південний» у смт Кремидівка для створення нових підприємств;

- будівництво сучасного свиногокомпексу для розвитку ешелюнованого с/г в Буджакському степу (ТОВ «Агропрайм-Холдінг» с. Жовтневе, Болградського району Одеської області), розвиток

тваринництва, вирощування та відгодування свиней, виробництво м'яса швидкої заморозки та кісткової муки;

- створення сучасного складського терміналу класу «А» і комплексу з упакування і зберігання овочів і фруктів на автомагістралі М-14 (Рені – Ростов-на-Дону);

- будівництво фруктосховища на базі ФГ «Весна» і будівництво фруктосховища з регульованим газовим середовищем у Березанському районі Херсонської області.

11. Поліпшення екологічної ситуації у приморських регіонах:

- берегоукріплення території курорту державного значення „Курорт Бердянськ” та східного берегу Бердянської коси для запобігання руйнуванню;

- розчистка русла р. Берда (від Бердянського водосховища до Азовського моря) для ліквідації підтоплень, створення умов для відтворення водних живих ресурсів; розчищення річок Кальчик, Кальміус у Маріуполі;

- відновлення екологічної системи і подальше рибогосподарське використання Великого Аджаликського (Дофинівського) лиману у Комінтернівському районі;

- впровадження комплексу заходів з охорони та відтворення рибних ресурсів річок, Чорного і Азовського морів;

- здійснення комплексу заходів щодо створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду у Миколаївській області;

- технопарк "Хемо-поль" – проекти "Чиста вода" і "Чисте місто" з впровадження технології з переробки побутових відходів та очистки води у м. Одеса;

- інноваційний проект з переробки гуми ТОВ «Алегро» - єдиного в Одеській області заводу з утилізації відпрацьованих шин та інших гумотехнічних виробів для поліпшення екологічної ситуації в регіоні;

- будівництво сміттесортувального заводу у м. Херсон; ведення в дію та реконструкція полігонів і технологічних комплексів із сортування та переробки побутових відходів (Очаківський район);

- будівництво каналізаційно-насосних станцій з системою біологічного очищення стічних вод для зменшення забруднення поверхневих вод у Придунайському субрегіоні;

- здійснення комплексу заходів щодо мінімізації забруднення довкілля червоним шламом шляхом вдосконалення пилопригнічення в рамках проектів рекультивациі шламосховища №1 та реконструкції шламосховища №2 ТОВ «Миколаївський глиноземний завод»;

- проведення комплексу робіт із знешкодження непридатних для використання пестицидів та агрохімікатів у Березанському районі Миколаївської області.

12. Інноваційна і наукова діяльність:

- проектування, конструювання та виробництво суден на повітряній подушці амфібійного типу (Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова);

- розробка технологій видобутку метану з газогідратів Чорного моря (фірма «Лід-холод» Одеська академія холоду);

- розробка технологій видобутку енергії з сірководня Чорного моря (Херсонський державний морський університет).

Висновки і пропозиції.

Серед існуючих інвестиційних проектів на Півдні України найповніше представлені проекти розбудови транспортної і енергетичної інфраструктури, розвитку рекреаційно-туристичного комплексу. Дуже мало варіантів розвитку промисловості морегосподарського комплексу.

Критерії оцінювання інвестиційної привабливості регіону для вітчизняних і закордонних інвесторів значною мірою відрізняються. Для закордонних інвесторів важливим є чинник доступності регіону щодо регіональної влади. Закордонні аналітики вбачають перспективи зростання інвестиційної привабливості регіонів України для потенційних інвесторів в достатньому оптимальному стратегічному плануванні: зниженні спаду виробництва. Для українських інвесторів – ресурсний і економічний потенціал території.

На думку потенційних українських інвесторів, основними чинниками, що стримують зростання інвестиційної привабливості регіонів, є: відсутність надійних гарантій для інвестора; політична невизначеність; неясність державної інвестиційної стратегії та політики; неповне законодавче забезпечення, в тому числі відсутність механізму реалізації прийняття законів.

До чинників, що гальмують економічний розвиток, належать:

1. Наростання територіальних диспропорцій у розвитку приморських територій, занепад аграрних регіонів нераціональне використання земельних ресурсів та неефективне використання земель сільськогосподарського призначення; збільшення тіньової частки економіки.

2. Низький рівень фінансового забезпечення: обмежений доступ та висока вартість кредитних ресурсів; недостатність власних коштів у підприємств для здійснення інвестування; недостатнє фінансування цільових регіональних та державних програм; достатньо високий рівень дотаційності місцевих бюджетів; недостатній рівень власної дохідної бази місцевих бюджетів; збереження централізованої моделі формування доходів місцевих бюджетів.

3. Складний стан техногенно-екологічної безпеки територій. Має місце конфлікт інтересів: між природоохоронними інтересами і потребами розвитку місцевого господарського комплексу; між природоохоронними інтересами і потребами місцевого населення; між інтересами туристичного бізнесу і охорони природи. В основі усіх цих суперечностей лежить боротьба між загальнодержавними, регіональними та місцевими інтересами.

Механізми залучення інвестицій:

- проведення інвентаризації, створення і оприлюднення реєстру вільних земельних ділянок, створення бази даних незадіяних промислових і торговельних площ місцевих підприємств, які можуть бути продані чи передані в оренду на конкурентних засадах із подальшим формуванням інвестиційних пропозицій для цільових груп інвесторів;

- подальше створення «територій пріоритетного інвестиційного розвитку» із спрощеними термінами та процедурами отримання усіх документів дозвільного та погоджувального характеру. Території пріоритетного розвитку (ТПР) та індустріальні парки, які, як правило, управляються самостійною управляючою компанією, яка займається орендою виробничих, офісних та складських приміщень, наданням консультацій з питань бізнесу, розвитком інфраструктури індустріального парку та наданням інших послуг залежно від рівня створюваного індустріального парку);

- створення Агенцій регіонального (інвестиційного) розвитку, що є одним з найбільш поширених механізмів підвищення інвестиційної привабливості регіонів. Та поки що вони створені тільки в обласних центрах, а необхідні для сільських районів й окремих міст.

Література

1. Про стимулювання розвитку регіонів: закон України від 8 вересня 2005 року / № 2850-IV (Редакція станом на 02.12.2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15.

2. Кожевникова М.К., Кропотина О.Е. Совершенствование механизма привлечения иностранных инвестиций на региональном уровне [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://region.mcnp.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=>

3. Москвина О.С. Інноваційний потенціал як фактор стійкого розвитку регіону [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vsc.ac.ru/newsite/jou/30/art30_02.php///

4. Офіційні сайти районних адміністрацій. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://b-dnistrov-rda.odessa.gov.ua/>; <http://primorskadmin.org.ua/>; <http://zhovtnevy.mk.gov.ua/>; <http://reni-rda.odessa.gov.ua/>; <http://tatarbunar-rda.odessa.gov.ua/>; <http://gopriks.net/uk>; <http://nt-rda.org.ua/> та інші.

1. Pro sty`mulyuvannya rozvy`tku regioniv: zakon Ukrayiny` vid 8 veresnya 2005 roku / # 2850-IV (Redakciya stanom na 02.12.2012. [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dosupu: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15.

2. Kozhevny`kova M.K., Kropoty`na O.E. Covershenstvovany`e mexany`zma pry`vlecheny`ya y`nostrannyx y`nvesty`cy`j na regy`onal`nom urovne [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dosupu: <http://region.mcnp.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=>

3. Moskvyn`a O.S. Innovacijny`j potencial yak faktor stijkogo rozvy`tku regionu [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dosupu: http://www.vsc.ac.ru/newsite/jou/30/art30_02.php///

4. Oficijni sajty` rajonny`x administracij. [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dosupu: <http://b-dnistrov-rda.odessa.gov.ua/>; <http://primorskadmin.org.ua/>; <http://zhovtnevy.mk.gov.ua/>; <http://reni-rda.odessa.gov.ua/>; <http://tatarbunar-rda.odessa.gov.ua/>; <http://gopriks.net/uk>; <http://nt-rda.org.ua/> ta inshi.

УДК 33.336

Ненно Ирина

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ СТРАХОВОЙ КОМПАНИИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Статья посвящена особенностям управления рисками страховщика в условиях экономического кризиса. Проведен анализ развития рынка в условиях кризиса, очерчены ключевые процессы, происходящие на рынке, конкретизированы силы, слабости, возможности и угрозы украинского страхового рынка. Оценены риски одного из украинских страховщиков по группам: технический, инвестиционные, нетехнические. Определены приоритетные процедуры имплементации риск-менеджмента. Предложена процедура внедрения оценки и управления рисками. Приведена визуализация риск-экспозиции страховщика. По результатам визуализации рисков установлен контекст риска и выявлены его факторы, проведена оценка рисков. Дальнейшая процедура управления рисками в условиях кризиса предполагает выбор методов управления рисками, выбор стратегии с учетом риска, мониторинг управления рисками и финансирование риска (расчет экономической эффективности или эффекта управления рисками).

Ключевые слова: страховщик, риск, кризис, система, процедура, эксперт.

Ненно Ирина

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Стаття присвячена особливостям управління ризиками страховика в умовах економічної кризи. Проведений аналіз розвитку ринку в умовах кризи, окреслені ключові процеси, що відбуваються на ринку, конкретизовані сили, слабкості, можливості та погрози страхового ринку України, оцінено ризики одного з українських страховиків по групах: технічні, інвестиційні, нетехнічні. Визначені пріоритетні процедури імплементації ризик-менеджменту. Запропоновано процедуру впровадження оцінки та управління ризиками. Наведено візуалізацію ризик-експозиції страховика. По результатах візуалізації ризиків встановлений контекст ризику та виявлено його чинники, проведена оцінка ризиків. Подальша процедура управління ризиками в умовах кризи передбачає вибір методів управління ризиками, вибір стратегії з урахуванням ризику, моніторинг управління ризиками та фінансування ризику (розрахунок економічної ефективності або ефекту управління ризиками).

Ключові слова: страховик, ризик, криза, система, процедура, експерт.

Nyenna Iryna

INSURANCE COMPANY RISK MANAGEMENT UNDER ECONOMIC CRISIS

The article is dedicated to the questions of insurance management under economic crisis influence. The insurance market development under was studied, key processes, which take place are described, strengths, weaknesses, opportunities and threats of the Ukrainian insurance market are concretized. Risks of the Ukrainian insurer were evaluated in three groups: technical, investment, non-technical. The risk management procedures to implement by the Ukrainian insurer were defined. The procedure of introducing risk assessment and risk management was described. Visualization shows the risk exposure of the insurer. According to the results of risk visualization the risk context was set and its factors assessed. Further risk management procedure in crisis involves selection of risk management methods, the choice of risk strategy, monitoring risk management and risk financing (calculation of economic efficiency or the effect of risk management).

Keywords: insurer, risk, crisis, system, procedure, expert.

Постановка проблемы в общем виде и связь с важнейшими научными или практическими задачами. Обстоятельный анализ текущего состояния функционирования рынков небанковских финансовых услуг, проведен Нацкомфинуслуг Украины, показал ряд системных проблем, которые мешают поступательному развитию финансового рынка, выведению его на ведущие позиции в экономике. Низкая инвестиционная привлекательность, недостаточная информационная прозрачность, слабая защита потребителей небанковских финансовых услуг тормозят развитие рынка, сдерживают приближения его к лучшим международным и европейским стандартам функционирования. Рынок финансовых услуг Украины не выполняет в полной мере

своих функций в экономике и обществе. Национальная комиссия предприняла ряд шагов для решения этих системных проблем, в частности предложены проекты требований по регулярному проведению стресс-тестирования страховщиками и раскрытия информации о ключевых рисках и результатах проведенных стресс-тестов, требования к организации и функционированию системы управления рисками страховщика. Выполнение требований регулятора нуждается в соответствующем инструментарию оценки и управления рисками, выполнении процедур и операций, формирование и использование которых предлагаются в данной статье.

Анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор. Анализ научной литературы, исследований практиков-страховщиков показал, что вопросы управления рисками страховщиков затрагивают как украинские ученые, так и зарубежные (сделаем ссылку на исследования Н. Внуковой, Г. Черновой, Д. Хэмптона, А. Залетова, Юлдашева Р., Николенко Н. и др.).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается данная статья. Вместе с тем, ощущается нехватка в разработке комплексных мер по оценке и управлению рисками, детализированной программы оптимизации рискованной нагрузки. В этой связи особый интерес представляет работа Гордиенко И. и Ханина С. [1].

Формирование целей статьи (постановка задачи). Целью данной статьи является разработка рекомендации по анализу и управлению рисками страховой компании в условиях финансово-экономического кризиса. Цель обусловила необходимость последовательного решения следующих задач: анализ современных тенденций развития рынка страхования и его влияния на стратегию управления страховой компанией трансформации в период воздействия финансово-экономического кризиса; разработка рекомендаций по внедрению и имплементации системы управления рисками в страховой компании; демонстрация предложенных рекомендаций на примере украинского страховщика.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. В процессе исследования использовались методы информационного поиска, экономического и финансового анализа, динамического анализа и метод экспертных оценок. Общие ключевые процессы, происходящие на страховом рынке Украины за 2010-2012 гг., приведены в таблице 1 [1].

Таблица 1

Ключевые процессы, происходящие на страховом рынке Украины, 2010 – 2012 гг.

Годы		
2010	2011	2012
<ul style="list-style-type: none"> - девальвация; - уменьшение базы страховых операций; - демпинговый характер страховых тарифов; - увеличение затрат на продажи полисов; - невозврат депозитов из проблемных банков и обесценивание других видов активов; - потеря капитала 	<ul style="list-style-type: none"> - небольшой рост базы страховых операций; - преимущественно ценовой характер конкуренции; - высокий уровень затрат на продажи страховых продуктов; - низкие ставки инвестиционных доходов; - ряд компаний продолжает терять капитал 	<ul style="list-style-type: none"> - умеренный рост страховых премий и снижение уровня выплат; - сохранение ценового характера конкуренции и высокого уровня расходов на продажи страховых продуктов; - проблема с текущей ликвидностью у ряда страховых компаний; - уход с рынка нескольких “средних” игроков

Чтобы оценить перспективы развития украинского страхового рынка, проведем SWOT-анализ страховой отрасли, выявив ее слабые и сильные стороны, возможности и угрозы (табл. 2).

Weaknesses (слабые стороны):

- низкая капитализация.

Более высоко капитализированными являются компании с иностранными инвестициями;

-низкая клиентоориентированность бизнеса.

В зависимости от специфики страховщика – лидеры рынка или являются аффилированными по отношению к банковским структурам и промышленно-финансовым группам или предлагают обязательное страхование через агентов, имеющих доступ к потоку клиентов (туристов, автомобилистов). Редко встречаются индивидуальные программы страхования, разработанные для высокого доходных клиентов. При розничных же продажах страховщики не могут позволить индивидуализировать продукты, так как это затратно;

- крайне высокие расходы на ведение дела. Невысокая рентабельность бизнеса.

Высокие затраты на содержание филиальных сетей и затраты на агентское вознаграждение, достигающие по отдельным видам страхования 60%;

- невысокий уровень квалификации персонала.

В первую очередь это касается агентов. Немногие компании организуют школы обучения и повышения квалификации. Сотрудники остаются безграмотными в страховании. Сказывается нехватка образовательных программ высших учебных заведений.

Таблица 2

Матрица SWOT-анализа страхового рынка Украины

<p>Strengths (сильные стороны):</p> <ul style="list-style-type: none"> - сформированная инфраструктура розничного страхования - высокодоходный сектор корпоративного страхования крупного бизнеса - налаженные взаимоотношения с кредитными организациями. - опыт кризиса 2008-2010 гг. 	<p>Weaknesses (слабые стороны):</p> <ul style="list-style-type: none"> - низкая капитализация - низкая клиентоориентированность бизнеса - крайне высокие расходы на ведение дела - невысокая рентабельность бизнеса - невысокий уровень квалификации персонала
<p>Opportunities (возможности):</p> <ul style="list-style-type: none"> - невысокий уровень проникновения страхования - рост интереса к страховой отрасли со стороны государства - реформа системы надзора за страховой отраслью - рост инвестиционной привлекательности отдельных страховщиков 	<p>Threats (угрозы):</p> <ul style="list-style-type: none"> - нестабильность на мировых финансовых рынках - недостаточно высокое качество надзора за страховыми компаниями - отсутствие надзора за страховыми посредниками - демпинг - мошенничество

Strengths (сильные стороны):

- сформированная инфраструктура розничного страхования:

Введение ОСГПО ВНТС стимулировало создание розничной инфраструктуры украинских страховщиков – развитие региональных подразделений, открытие офисов продаж и урегулирования убытков, формирование агентских сетей;

- высокодоходный сектор корпоративного страхования крупного бизнеса.

Средние показатели убыточности страхования крупного бизнеса находятся на уровне 40-50%, что повышает финансовую гибкость компаний, работающих в этом сегменте;

- налаженные взаимоотношения с кредитными организациями.

Отработанная система аккредитации страховщиков при банках и значительный опыт совместной работы страховых и кредитных организаций позволяют поддерживать и развивать партнерские отношения и создавать совместные продукты.

Threats (угрозы):

- нестабильность на мировых финансовых рынках.

Нестабильность на мировых финансовых рынках может негативно сказаться на динамике ВВП, объемах банковского кредитования и потребительской активности. В конечном итоге это отразится на замедлении темпов восстановления спроса на добровольные и вмененные виды страхования. В случае если реализуется негативный вариант развития событий, то падение страховых взносов приведет к повторению сценария нехватки ликвидности и новой волне банкротств страховых компаний;

- жесткий надзор за страховыми компаниями.

Существующая система требований к страховым компаниям не позволяет ограничить появление страховых и финансовых пирамид, что представляет значительную угрозу стабильности страхового рынка. Отсутствие системы раннего предупреждения банкротств страховых компаний приводит к тому, что лицензии приостанавливаются и отзываются уже по факту наличия жалоб со сторон страхователей, когда изменить ситуацию и восстановить платежеспособность страховщика практически не возможно. Требования к составу и структуре активов, принимаемых в покрытие страховых резервов и собственных средств, не позволяют гарантировать высокое качество активов. Требования по марже платежеспособности не учитывают специфику и качество принимаемых рисков;

- жесткий надзор за страховыми посредниками.

Специфика украинского страхового рынка заключается в высокой зависимости бизнеса страховых компаний от страховых посредников – агентов и брокеров. Доля прямых продаж в страховой рознице невелика. Поэтому стабильность страхового рынка зависит от стабильности положения страховых посредников. Жесткий надзор за страховыми посредниками (за исключением немногих классических страховых брокеров), как и его отсутствие, является

существенным фактором, дестабилизирующим рынок. По итогам опроса страховщиков – лидеров рынка, кредитные риски, в том числе кредитные риски страховых посредников, были названы в числе трех самых значимых рисков украинского страхового рынка;

- демпинг.

Демпинг на украинском страховом рынке, усилившийся в период кризиса, заложил «мину замедленного действия» под бизнес украинских страховщиков. В страховой рознице последствия демпинга проявились уже в 2010 году, в результате чего тарифы в автостраховании были все-таки скорректированы. В корпоративном страховании демпинг продолжается до сих пор, что приводит к снижению качества перестрахования, а также уменьшению технического результата от страховой деятельности. Страховые риски, напрямую связанные с использованием неадекватных страховых тарифов, считаются самыми значимыми рисками на украинском страховом рынке;

- мошенничество.

Развитию страхового мошенничества способствуют «белые пятна» в уголовном законодательстве, существующая судебная практика, лишь в исключительных случаях наказывающая страховых мошенников, отсутствие единой базы по страховым случаям по клиентам страховых компаний. Активные действия страховых мошенников способствуют росту расходов страховых компаний. В конечном счете, они отражаются на добросовестных страхователях, вынужденных платить завышенные страховые премии. Мошенничество как со стороны страхователей, так и со стороны страховщиков приводит к взаимному недоверию и негативно влияет на добровольный спрос на страхование.

Opportunities (возможности):

- невысокий уровень проникновения страхования.

Уровень недострахования рисков в экономике Украины варьируется от 10 до 90% в зависимости от вида страхования. Высокий уровень недострахования открывает возможности для экстенсивного роста взносов;

- рост интереса к страховой отрасли со стороны государства.

В 2010 году для страхового рынка открылись новые перспективы – интерес к развитию страховой отрасли проявился на уровне высшего руководства страны;

- рост инвестиционной привлекательности отдельных страховщиков.

В условиях экономического кризиса управление рисками украинских страховщиков должно осуществляться с использованием соответствующего программного обеспечения. Так, одним из примеров является использование программного обеспечения компании ORACLE, принцип работы которого, базируется на методе Монте-Карло. В основе данного метода применение имитационных моделей, позволяющих создать множество сценариев, которые должны быть согласованы с определенными заданными ограничениями на исходные переменные.

Система управления рисками должна носить комплексный характер, и интегрироваться в систему управления деятельностью компании. Создание и внедрение соответствующей процедуры предполагает получение информации для принятия управленческого решения, основанной на результатах программного обеспечения риск-менеджмента и результатах прогнозов функционеров страхового рынка. Например, для моделирования рисков «Альфа Страхование» использует более 30 исходных параметров, таких как: объемы страховых платежей, комиссионную нагрузку, инвестиционный доход, административные расходы и множество других показателей, которые позволяют максимально точно просчитать внутренние и внешние риски компании на этапе составления бюджета [2]. Положенный в основу метод Монте-Карло – это процедура моделирования финансовых показателей. Распределение вероятностей значений показателей осуществляется по статистическим данным и использованием экспертных оценок и прогнозов. Экспертные оценки для прогнозной составляющей в данной статье предлагается проводить с использованием риск-экспозиции. Приведем ее наглядный пример.

Создавался банк данных экспертных оценок рисков ЧАО «N», представителями четырех групп: начальника департамента продаж и регионального развития, начальника управления урегулирования убытков, начальника финансово-аналитического отдела и страховых посредников (агентов, брокеров). Оценка осуществлялась по значимости и уровням влияния рисков страховщика на группы: технические, нетехнические и инвестиционные риски. Шкала оценки вероятности реализации рисков выглядит следующим образом (табл.3).

Таблица 3

Шкала оценки вероятности реализации рисков

Вероятность реализации рисков	Оценка вероятности, баллов
-------------------------------	----------------------------

1. Риск с низкой вероятностью реализации	0-24
2. Риск со средней вероятностью реализации	25-49
3. Риск с высокой вероятностью реализации	50-74
4. Риск с очень высокой вероятностью реализации	75-100

По итогам обработки анкет экспертов определяется средневзвешенная величина влияния рисков на страховую компанию. Для этого используется комплексный метод расчета интегральных показателей или метод отклонения от среднего. Средневзвешенная величина нормального влияния рисков является результатом умножения величины риска на вероятность его реализации для страховой компании и интегральной оценкой реальной угрозы риска для анализируемой страховой компании. Результаты экспертной оценки рисков страховой компании представлены в таблице 4.

Таблица 4

Оценка рисков ЧАО «Страховая компания N»

№	Риск	Объем убытков, (тыс.грн.)	Оценка вероятности реализации риска, баллов	
			для отрасли в целом	для страховщика
1	2	3	4	5
I. Группа технических рисков				
1.	Риск недостаточности тарифов	2028	25	20
2.	Риск недостаточности средств по видам страхования	820	10	15
3.	Риск неадекватности методов расчета технических резервов	952	23	27
4.	Риск перестрахования	306	70	78
5.	Риск превышения операционных затрат	232	80	85
6.	Катастрофический риск	45000	6	4
7.	Риск организационно - правовой формы (ограниченная ответственность по страховым выплатам)	260	21	35
II. Группа инвестиционных рисков				
8.	Риск неадекватного оценивания и неликвидности активов	330	30	34
9.	Риск несоответствия активов обязательствам	217	75	82
10.	Риск нормы прибыльности	103	60	54
11.	Риск участия (зависимость от акционеров)	174	55	70

Продолж. табл. 4

1	2	3	4	5
12.	Законодательный риск	1500	30	32
13.	Временной риск (разрыв во времени получения дохода и выполнении обязательств)	150	30	46
14.	Риск выбора концепции управления, которая повышает инвестиционный риск	10000	10	20
15.	Риск маркетинговой стратегии	250	60	55
III. Группа нетехнических рисков				
16.	Риск неуправляемости	5000	10	20
17.	Риск, связанный с выполнением нестраховых обязательств	500	35	40
18.	Риск неполучения средств от посредников	370	35	40
19.	Риск бизнеса, связанный с общим состоянием экономики	14000	10	12

Визуализация экспертной оценки рисков компании представлена на рисунке 1.

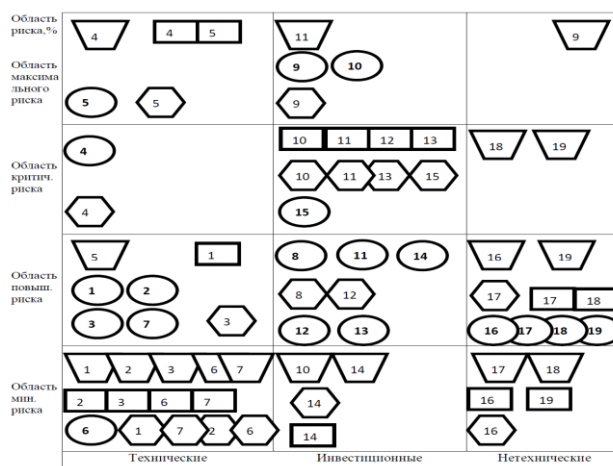

Рис. 1. Визуализация риск-экспозиции ЧАО «N»

По визуализации рисков установлен контекст риска и выявлены его факторы, проведена оценка рисков. Дальнейшая процедура управления рисками в условиях кризиса предполагает выбор методов управления рисками, выбор стратегии с учетом риска, мониторинг управления рисками и финансирование риска (расчет экономической эффективности или эффекта управления рисками).

Выводы по указанным проблемам и перспективы дальнейших исследований в представленном направлении. Таким образом, в статье предлагается процедура оценки рисков как информационная база внедрения риск-менеджмента, для ее использования в процессе принятия управленческих решений компании. Рекомендации по управлению рисками, разработанные с использованием такой процедуры, позволят реструктуризировать бизнес-процессы, наиболее подверженные предотвратить риски, изменяя реактивное реагирование на них на проактивное. Внедрение проактивного подхода к риск-менеджменту страховщиков и составят перспективы дальнейших исследований.

Литература

1. Гордиенко И., Ханин С. Влияние рисков на украинский страховой рынок / И. Гордиенко, С. Ханин // Insurance TOP. – № 3 (39) – 2012. – С. 14-17.
2. Мейзнер Я. Внедрение новой системы управления и оценки рисков в страховой компании. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forinsurer.com/public/12/03/21/4482>
3. Sigma World Insurance in 2012. Progressing on the long and winding road to recovery. – 46pp. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://media.swissre.com/documents/sigma3_2013_en.pdf
1. Gordy`enko Y`, Xany`n S. Vly`yany`e ry`skov na ukray`nsky`j straxovoj` rynok / Y`. Gordy`enko, S. Xany`n // Insurance TOP. – # 3 (39) – 2012. – S. 14-17.
2. Mejzner Ya. Vnedreny`e novoj` sy`stemy upravleny`ya y` ocenky` ry`skov v straxovoj` kompany`y`. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym` dostupa: <http://forinsurer.com/public/12/03/21/4482>

Рецензент: Баранова В.Г., д.е.н., завідувач кафедри фінансів Одеського національного економічного університету.

23.04.2014

УДК 368:629.7

Сташкевич Наталья

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

В статье рассмотрено современное состояние страхования в Украине, конкурентоспособность украинского страхового рынка и реформирования страховой отрасли. Изменения экономических условий порождают новые проблемы, от решения которых зависит стабильность и действенность страхового рынка. Развитие страхового рынка является производной социально-экономического развития страны. Заинтересованность государства в развитии страхования предопределяется тем, что благодаря ему становится возможным повышение социальной защиты населения и хозяйствующих субъектов; уменьшение нагрузки на государственный бюджет в части возмещения непредвиденных убытков природно-техногенного характера; решение отдельных проблем социального обеспечения благодаря переносу государственных социальных выплат из средств бюджета на страховые выплаты.

Определены основные проблемы при осуществлении страхования и усиление роли государственного регулирования страховой деятельности и необходимость внедрения стратегии развития рынка страхования. Предложены пути совершенствования страховой деятельности в Украине на краткосрочный и долгосрочный период.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страховое дело, страховые премии, страховые выплаты, страховые продукты.

Сташкевич Наталя

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сучасний стан страхування в Україні, конкурентоспроможність українського страхового ринку та реформування страхової галузі. Зміни економічних умов породжують нові проблеми, від вирішення яких залежить стабільність та дієвість страхового ринку. Розвиток страхового ринку є похідною соціально-економічного розвитку країни. Зацікавленість держави в розвитку страхування зумовлюється тим, що завдяки йому стає можливим підвищення соціального захисту населення і господарюючих суб'єктів; зменшення навантаження на державний бюджет у частині відшкодування непередбачуваних збитків природно-техногенного характеру; вирішення окремих проблем соціального забезпечення завдяки перенесенню державних соціальних виплат з коштів бюджету на страхові виплати.

Визначені основні проблеми при здійсненні страхування та посилення ролі державного регулювання страхової діяльності та необхідність запровадження стратегії розвитку ринку страхування. Запропоновано шляхи вдосконалення страхової діяльності в Україні на короткостроковий та довгостроковий період.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, страхова справа, страхові премії, страхові виплати, страхові продукти.

Stashkevich Natalia

STRATEGY OF DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE

In the article the modern condition of insurance in Ukraine, the competitiveness of Ukrainian insurance market and reform of the insurance industry. Changes in economic conditions create new problems, the solution of which depends on the stability and efficiency of the insurance market. The development of the insurance market is a derivative of socio-economic development of the country. The interest of the state in insurance development is predetermined by the fact that it is possible increase of social protection of the population and economic entities; reduction of the load on the state budget in terms of compensation unexpected losses of natural-technogenic character; the solution of separate problems of social security due to the transfer of public social payments from the budget for insurance payment.

The main problems in the implementation of insurance and increasing the role of state regulation of insurance activity and the necessity of implementing the development strategy of the insurance market. The ways of perfection of insurance activity in Ukraine in the short and long term.

Keywords: insurance, insurance market, insurance business, insurance premiums, insurance payments, insurance products.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах посилення відкритості української економіки все більшої актуальності набувають питання конкурентоспроможності українського страхового ринку та реформування страхової галузі. Страхування сьогодні є одним із секторів економіки України, що найбільше динамічно розвивається, завдяки зростаючому обсягу класичного ринку з колосальним інвестиційним потенціалом. Страхування виконує не лише компенсаційну, а й накопичувально-заощаджувальну функцію. Водночас розвиток якісного страхування – процес поступовий і тривалий. При цьому зміни економічних умов породжують нові проблеми, від вирішення яких залежить стабільність та дієвість страхового ринку.

Розвиток страхового ринку є похідною соціально-економічного розвитку країни. Зацікавленість держави в розвитку страхування зумовлюється тим, що завдяки йому стає можливим підвищення соціального захисту населення і господарюючих суб'єктів; зменшення навантаження на державний бюджет у частині відшкодування непередбачуваних збитків природно-техногенного характеру; вирішення окремих проблем соціального забезпечення завдяки перенесенню державних соціальних виплат з коштів бюджету на страхові виплати.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. суспільства, ніж страхування. Дослідженню теоретичних і практичних засад функціонування страхового ринку України сучасного стану присвячені праці таких вчених як: Александрова М.М., Білик М.Д.

Базилевич В.Д., Бігдаш В.Д., Бланк І.А., Внукова Н.М., Горбач Л.М., Заруба О.Д., Осадець С.С., Ротова Т.А., Терещенко О.О. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Страховий ринок України останнім часом стрімко розвивається. Проте зміни економічних умов породжують нові проблеми, від вирішення яких залежить стабільність та дієвість страхового ринку. Перед страховиками сьогодні стоїть складне завдання по зростанню обсягу та якості страхових послуг, підвищенню рівня капіталізації та фінансової надійності страхових компаній, а також ліквідності їх активів. Створення розвиненої і платоспроможної системи страхування, здатної компенсувати збиток від непередбачених подій, зміцнення довіри до українського страхового ринку з боку страхувальників, інвесторів, іноземних перестраховиків, а також населення, можливе тільки при правильній побудові стратегії розвитку ринку.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану страхового ринку України, визначення основних проблем та напрямків розвитку, надання пропозицій щодо стратегії подальшого його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. До початку кризових умов розвитку світової економіки відзначалися досить швидкі темпи її росту, а зокрема ринку. Якщо розглянути страховий ринок, то стрімкий розвиток супроводжувався підвищенням платоспроможності населення, розвитком кредитних відносин, розробкою нових страхових продуктів. З огляду на поступове відновлення страхового ринку України, роль держави по підтримці страхової справи дуже важлива, адже з її допомогою частина функцій соціального характеру виконують страхові компанії.

Вітчизняний ринок страхування протягом останніх двох років мав загальну тенденцію до поступового відродження й нарощування показників, до рівня тих, які були в передкризовий період. Але перед страховим ринком сьогодні стають нові важливі завдання не тільки досягнення показників 2007-2008 років, але і їхнє збільшення, нарощування інвестиційного потенціалу, виконання соціальної функції через призму розвитку страхування життя. Але без підтримки держави, ефективного впливу основних інструментів регуляторної політики на розвиток ринку страхових послуг, поставлених завдань не досягти [1].

Ринок страхових послуг залишається самим капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній за станом на 30.09.2012 становила 448, у тому числі СК "life" – 64 компанії, СК "non-life" – 384 компанії, (на 30.09.2011 – 445 компаній, у тому числі СК "life" – 65 компаній, СК "non-life" – 380 компаній) [4]. У порівнянні з 9 місяцями 2011 року на 629,0 млн. грн. (3,8%) зменшився обсяг надходжень страхових премій, обсяг чистих страхових премій збільшився на 2 277,4 млн. грн. (18,0%). Питома вага чистих страхових премій у валових страхових преміях за 9 місяців 2012 року склала 94,4%, що на 17,5 п.п. більше в порівнянні з відповідним періодом 2011 року. Основним фактором зменшення валових страхових премій у порівнянні з 9 місяців 2011 року стало зменшення обсягу валових страхових премій, зокрема, по таких видах страхування, як: страхування майна; страхування фінансових ризиків; страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ. Однак, у порівнянні з 9 місяцями 2011 року, виріс обсяг страхових премій по таких видах страхування, як: обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів (ОСАГО) (збільшення валових страхових платежів на 172,1 млн. грн. (10,2%); страхування життя (збільшення валових страхових премій на 318,8 млн. грн. (35,4%).

Основним фактором зменшення валових страхових премій при одночасному збільшенні чистих страхових премій є значне зменшення обсягів вихідного перестраховання усередині країни (у порівнянні з аналогічним періодом 2011 року частка вихідного перестраховання у валових страхових преміях зменшилася з 28,6% до 12,5%) і відповідний ріст частки прямого страхування фізичних й юридичних осіб [4]. В 2012 році змінилося співвідношення між вихідним перестрахованням у нерезидентів й усередині країни на користь перших (55,4% й 44,6% відповідно). У порівнянні з аналогічним періодом 2011 року на 14,4% збільшилися валові страхові виплати, обсяг чистих страхових виплат збільшився на 13,0%. Незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку страхових премій (99,4%) – акумулюють 200 СК "non-Life" (44,8% всіх СК "non-Life") і 97,7% – 20 СК "Life" (31,3% всіх СК "Life"). Український страховий ринок конкурентним назвати не можна, він має ознаки частково олігополістичного [2].

Найбільший приріст чистих страхових премій за 9 місяців 2012 року в порівнянні з аналогічним періодом 2011 року мав місце по таких видах страхування, як страхування

відповідальності перед третіми особами, страхування кредитів, страхування життя, медичне страхування, страхування медичних витрат. При цьому, в одному із системоутворюючих факторів – автострахуванні – спостерігається один з мінімальних темпів приросту чистих страхових платежів – 8,5%. При загальному росту в досліджуваному періоді чистих страхових виплат на 13%, у порівнянні з аналогічним періодом 2011 року такий приріст був забезпечений за рахунок росту чистих страхових виплат по видах страхування медичних витрат (в 5 разів) і медичного страхування (+22,5%).

За станом на 30.09.2012 обсяг загальних активів страховиків склав 52372 млн. грн., що на 15,7% більше в порівнянні з відповідним показником за станом на 30.09.2011. Величина активів, певних ст. 31 Закону України «Про страхування», збільшилася на 68,5% [4].

Проаналізовані показники свідчать про поступовий динамічний розвиток ринку страхових послуг, незважаючи на зміни в структурі видів страхування, у порівнянні з докризовим періодом розвитку ринку. Тому можна вважати, що ринок хоча структурно зміниться, але покаже приріст. Серед факторів, що впливають на популярність послуги страхування можна назвати чутливість споживачів до ризиків, споживчу оцінку страхування як ефективного способу боротьби з небезпеками й фінансові можливості споживачів (готовність і здатність платити за страхування). Діяльність страховиків безпосередньо відбивається тільки на одному з факторів - оцінці ефективності страхування. Інші фактори в основному залежать від економічного розвитку країни.

Інша важлива проблема, щодо якої потрібно знайти компроміс - впровадження інвестиційного й пенсійного страхування. У цьому випадку приводом для розбіжностей є конкуренція між різними видами діяльності – пенсійним забезпеченням і керуванням активами, з одного боку, і страхуванням – з іншого [1]. Страховики життя сьогодні нагромадили достатній досвід в організації продажів фінансових послуг клієнтам - фізичним особам. Досить сказати, що обсяг резервів страховиків життя вдвічі більше нагромаджень НПФ. Страховики життя вже мають розвинену інфраструктуру, тисячі навчених агентів, розгалужену філіальну мережу й значний досвід роботи із клієнтами. Задіявши «потужності» компаній, держава зможе не витратити кошти на створення системи з нуля й знизити витрати на її адміністрування.

Водночас, розвиток медичного страхування, страхування життя та формування потужного довгострокового фінансового ресурсу через залучення заощаджень домашніх господарств та корпорацій до інвестиційного процесу неможливий без реформування страхового сектора економіки [2].

У державі відсутні довгострокові стратегії розвитку, які б не мінялися протягом 10-15 років, навіть при зміні політичної еліти. Найявної ж стратегії мають чисто декларативний характер. Як наслідок, відсутні стратегії розвитку фінансового ринку, складовою частиною яких повинна бути стратегія розвитку страхового ринку України.

На сьогодні існує два розроблених документи: «Програма розвитку страхового ринку», розроблена Лігою страхових організацій України (ЛСОУ), а також «Стратегія розвитку страхового ринку», підготовлена учасниками Української федерації страхування (УФС). Ці документи ініційовані членами об'єднань учасників страхового ринку, але не можуть бути реалізовані у зв'язку з відсутністю консолідованого бачення органів державної влади (Міністерство фінансів України, Нацфінпослуг України, НБУ й ін.), наукових й освітніх кіл, світових організацій (представництва Всесвітнього Банку, СБРР й ін.), громадських організацій й учасників страхового ринку.

Як наслідок, ініціатором концепції стратегічного розвитку страхового ринку повинне виступити Міністерство фінансів України, що розгляне стратегію розвитку страхового ринку в контексті загального розвитку ринку. Будь-яка стратегія, розроблена самостійно учасниками ринку, без участі Мінфіну й інших органів влади, приречена на провал.

«Програма розвитку страхового ринку» ЛСОУ встановлює стратегічні підходи, які мають бути покладені в основу державної політики у сфері страхування, а також створити законодавчі та економічні умови для стимулювання розвитку страхового ринку. Крім того, документ ЛСОУ визначає основну мету, завдання та напрями розвитку страхування в Україні на період до 2015 року. Ці положення засновані на головних стратегічних цілях розвитку країни в цілому, зазначених у програмі діяльності Кабінету міністрів України [3].

Українською федерацією убезпечення (УФУ) протягом останніх декількох років напрацьовано десятки пропозицій, у тому числі у вигляді конкретних проектів законів, концепцій, рішень органів державної влади з питань оздоровлення страхового ринку України та його

подальшого розвитку, оновлення законодавства про страхування, протидії та подолання наслідків фінансової кризи на цьому ринку.

УФУ завершило роботу над власним проектом Стратегії розвитку страхового ринку України в 2012-2020 роках, метою якої є відродження первинної ролі страхування як суспільно-корисної функції захисту майнових інтересів громадян [5]. Новітні умови розвитку світової економіки й вітчизняної в цілому ставить нові вимоги й до регулятора. По-перше, очікується, що уряд нарешті-те прийме стратегію розвитку страхової галузі. Адже відсутність затверджених на державному рівні цілей й орієнтирів зараз багато в чому стримує розвиток ринку. Прийняття Стратегії повинне усталити роль страхування в економічній політиці й зробити його інструментом мінімізації ризиків не тільки для громадян і підприємств, але й держави в цілому [4]. По-друге, у наступному році буде прийнятий закон «Про страхування». Зараз документ перебуває на фінальній стадії редагування. Залишилося всього кілька питань, які вимагають додаткового обговорення. Один з них – регулювання діяльності страхових посередників, у тому числі тих, для яких ця діяльність не є основною.

Основними завданнями та заходами щодо реалізації Стратегії є:

- 1) оздоровлення страхового ринку та подолання наслідків кризи;
- 2) розбудова ефективного, прозорого, недискримінаційного, інституційно спроможного, передбачуваного державного нагляду за страховим ринком;
- 3) впровадження реального захисту прав споживачів [5].

Стратегія реалізовуватиметься у три етапи. Перший етап (до 2015 року) передбачає першочергове розроблення і впровадження закону про оздоровлення та подолання наслідків фінансової кризи, розроблення та прийняття нової редакції Закону України «Про страхування» та внесення змін до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг в Україні», приведення інших законодавчих та нормативно-правових актів у відповідність до цих законів. Також на першому етапі розробляються і приймаються закони щодо страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою та обов'язкового соціального медичного страхування, забезпечується інституційна спроможність та політична незалежність Органу нагляду.

На другому етапі (2015–2017 роки) забезпечується впровадження прийнятих на першому етапі актів законодавства щодо удосконалення державного регулювання страхового ринку в частині продовження перегляду повноважень Нацфінпослуг, впровадження пруденційного нагляду з елементами економічної оцінки балансу страховика, систем управління ризиками страховика, вимог до регулятивного капіталу, контролю за діяльністю осіб, що відповідно до умов договору виконують частину функцій страховика, удосконалення системи управління ризиками в державі та суспільстві.

На третьому етапі (2018–2021 роки) реалізуються завдання щодо завершення удосконалення державного регулювання страхового ринку в частині впровадження вимог до регулятивного капіталу на підставі системи управління ризиками страховиків, перегляд та удосконалення на основі накопиченого досвіду нормативно-правового регулювання основних видів страхування та повноцінної інтеграції страхового ринку України до світового фінансового ринку[6].

Перед страховиками сьогодні стоїть складні завдання по зростанню обсягу та якості страхових послуг, підвищенню рівня капіталізації та фінансової надійності страхових компаній, а також ліквідності їх активів. Створення розвиненої й платоспроможної системи страхування, здатної компенсувати збиток від непередбачених подій, зміцнення довіри до українського страхового ринку з боку інвесторів, іноземних перестраховальників та перестраховиків, а також страхувальників, і в першу чергу, населення, можливе тільки при правильній побудові механізму розвитку ринку.

Слідуючи цим принципам, до 2015 р. у вітчизняну економіку вдасться залучити значні інвестиційні ресурси, зміцнити ефективність державного нагляду за страховою діяльністю, створити структурні основи для розвитку пенсійного, медичного страхування, агро та автострахування, а також інших видів [5].

Відповідно до проекту, до 2018 р. регуляторні норми, що регулюють платоспроможність, будуть базуватися на моделі Solvency 1. І тільки з 2018 року буде здійснений перехід на нормативи Solvency 2, які зараз впроваджуються в ЄС. Закон створить умови для роботи й розвитку всіх компаній. У ньому немає передумов до того, щоб на ринку залишилися винятково великі страховики, оскільки передбачені законопроектом вимоги до платоспроможності виписані з

дотриманням принципу пропорційності. Чим більше компанія буде брати на себе ризиків, тим більше регуляторних норм до неї буде застосовуватися [6].

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії на першому і частково на другому етапах здійснюється в межах бюджетних асигнувань. До реалізації положень Стратегії доцільно залучити ресурси міжнародної технічної допомоги та інших джерел у межах чинного законодавства. На другому та третьому етапах, крім зазначених вище джерел, передбачається залучення надходжень від учасників ринку фінансових послуг у межах функціонування реформованої системи фінансування органів регулювання та нагляду [6].

При прийнятті стратегії розвитку страхового ринку, що враховує особливості як більших, так і малих страхових компаній, вони змогли б працювати консолідовано для досягнення загальної мети – сформувати лояльне відношення громадян до страхових послуг.

Висновки і перспективи подальших розробок. Реалізація Стратегії розвитку страхового ринку України створить умови для сталого зростання страхового ринку України, його конкурентоспроможності в умовах інтеграції у світовий фінансовий простір, забезпечить:

- задоволення потреб держави та приватного сектору в якісних страхових послугах;
- досягнення рівня проникнення страхування до 5% ВВП України;
- задоволення потреб держави в інвестиційному ресурсі на рівні 100 млрд. грн., у тому числі в довгостроковому інвестиційному ресурсі на рівні 50 млрд. грн.;
- підвищення конкурентоспроможності економіки України в цілому;
- приведення кількості страхових компаній у відповідність до попиту на послуги страхування, гарантованого рівня платоспроможності, визначеного законодавством, стану конкуренції та витрат держави для здійснення нагляду та регулювання;
- створення додаткових робочих місць на 50 тис. осіб;
- збільшення надходжень до бюджету та фондів соціального страхування за рахунок сплачених страховиками податків і внесків понад 3 млрд. грн. у 2021 році.

Література

1. Гаманкова А. Страховий ринок України в глобальному страховому просторі / А.Гаманкова // Страхова справа. – 2012. – № 2 (46) – С. 8-12
2. Завада А. 2012-рік став для страхового ринку України періодом упущених можливостей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forinsurer.com>.
3. Ліга страхових організацій України. «Програма розвитку страхового ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uainsur.com/our-news/17016/>
4. Офіційний сайт Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>
5. Сайт Інтернет-журналу про страхування Forinsurer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com>
6. Українська федерація ubezpieczenia. Стратегія розвитку страхового ринку України на 2011-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufu.org.ua/>

1. Gamankova A. Straxovy`j ry`nok Ukrayiny` v global`nomu straxovomu prostori / A.Gamankova // Straxova sprava. – 2012. – # 2 (46) – S. 8-12
2. Zavada A. 2012-rik stav dlya straxovogo ry`nku Ukrayiny` periodom upushheny`x mozhly`vostej [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <http://www.forinsurer.com>.
3. Liga straxovy`x organizacij Ukrayiny`. «Programa rozvy`tku straxovogo ry`nku» [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <http://uainsur.com/our-news/17016/>
4. Oficijny`j sajt Nacional`noyi komisiyi z regulyvannya ry`nkiv finansovy`x poslug Ukrayiny` [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <http://www.dfp.gov.ua>
5. Sajt Internet-zhurnal pro straxuvannya Forinsurer [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <http://forinsurer.com>
6. Ukrayins`ka federaciya ubezpechennya. Strategiya rozvy`tku straxovogo ry`nku Ukrayiny` na 2011-2020 roky` [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <http://ufu.org.ua/>

Рецензент: Величко Г.О., д.е.н., професор Одеського національного економічного університету.

23.04.2014

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ПАЙОВИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ

В той час, коли Україна переживає посткризовий стан в економіці, фінансова система знаходиться в періоді трансформації і держава не в змозі покластися тільки на бюджетну систему і банківський сектор, виникає можливість розвитку інститутів колективного інвестування. Інвестиційні фонди відіграють значну роль в сучасній економіці, дозволяючи акумулювати, перерозподіляти, зберігати і примножувати фінансові ресурси як індивідуальних інвесторів, так і фінансові активи корпоративного сектора, інвестуючи кошти у найбільш ефективні з погляду прибутковості та надійності сфери економіки. У статті на основі ціннісно-орієнтованого підходу розкриваються класифікації ризиків ПФ, істотні з точки зору управління ризиками, рівні та завдання управління ризиками на різних рівнях, ключові суб'єкти управління ризиками інституту колективного інвестування.

Ключові слова: ризик-менеджмент, ціннісно-орієнтований менеджмент, пайовий інвестиційний фонд, управління ризиками.

Сташкевич Александра

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА ПАЕВЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ФОНДОВ

В то время, когда Украина переживает посткризисный положение в экономике, финансовая система находится в периоде трансформации и государство не в состоянии положиться только на бюджетную систему и банковский сектор, возникает возможность развития институтов коллективного инвестирования. Инвестиционные фонды играют значительную роль в современной экономике, как индивидуальных инвесторов, так и финансовые активы корпоративного сектора, инвестируя средства в наиболее эффективные с точки зрения доходности и надежности сферы экономики. В статье на основе ценностно-ориентированного подхода раскрываются классификации рисков ПФ, существенные с точки зрения управления рисками, уровни и задачи управления рисками на различных уровнях, ключевые субъекты управления рисками института коллективного инвестирования.

Ключевые слова: риск-менеджмент, ценностно-ориентированный менеджмент, паевой инвестиционный фонд, управление рисками.

Stashkevich Aleksandra

MODERN APPROACHES TO THE RISK MANAGEMENT OF MUTUAL FUNDS

At a time when Ukraine is experiencing post-crisis state of the economy, the financial system is in a period of transformation and the state can not rely only on the budget system and the banking sector, there is a possibility of collective investment institutions. Investment funds play an important role in the modern economy, allowing accumulate, redistribute, preserve and increase the financial resources of both individual investors and financial assets of the corporate sector by investing in the most efficient in terms of yield and reliability of the sectors of the economy. The article covers collective investment fund's risk classifications by value-based approach, important from the view point of risk management. The key subjects of collective investment fund's risk management are considered

Keywords: risk management, value-oriented management unit investment fund risk management.

Постановка проблеми: Найважливішою особливістю інститутів колективного інвестування є потенційно висока вразливість, чутливість до ризику колективних інвесторів, що обумовлено рядом причин: системними властивостями колективних інвестиційних фондів; операціями на фінансовому ринку, в основі яких лежить використання ситуацій підвищеного ризику; ефектом «ланцюгової реакції». У силу особливої схилості до ризиків розробка цілісної системи ризик-менеджменту колективного інвестора є найважливішим завданням. Її рішення припускає виділення конкретних ризиків, до яких можна застосовувати певні процедури і методи управління ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання, пов'язані зі збереженням активів корпоративного сектора шляхом традиційних схем розглянуті в роботах вчених: Букато В.І., Галанова В.О., Іванова Г.П., Колтинюка Б.О., а також в роботах зарубіжних авторів: Бэра Х.П., Дэвидсона Э., Чинга А., Сандера Э. Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття: виявлення груп ризиків, які впливають на збереження активів приватних компаній на основі механізму роботи пайових фондів.

Формування цілей статті (постановка завдання): виявити і проаналізувати основні групи ризиків пайових інвестиційних фондів; запропонувати завдання до управління ризиками.

Виклад основного матеріалу. Фінансова система держави в період трансформації економіки не може покладатися тільки на бюджетну систему і банківський сектор, виникає необхідність розвитку всього спектру інститутів ринку фінансових послуг. У сучасній економіці ринок фінансових послуг виконує найважливішу функцію перерозподілу фінансових ресурсів між галузями і сферами соціально-економічної системи, мобілізації та розподілу сукупних заощаджень у суспільстві. Теорія фінансового посередництва регламентує роль фінансових інститутів у процесі економічного зростання. Інвестиційні фонди відіграють значну роль в сучасній економіці, дозволяючи акумулювати, перерозподіляти, зберігати і примножувати фінансові ресурси як індивідуальних інвесторів, так і фінансові активи корпоративного сектора, інвестуючи кошти у найбільш ефективні з погляду прибутковості та надійності сфери економіки. Пайові інвестиційні фонди (ПІФ) є одним з видів колективного інвестування, являють собою деякий механізм трансформації заощаджень, в першу чергу невеликих індивідуальних інвесторів, в інвестиції. У силу особливої схильності до ризиків розробка цілісної системи ризик-менеджменту колективного інвестора є найважливішим завданням. Її рішення припускає виділення конкретних ризиків, до яких можна застосовувати певні процедури і методи управління ризиками. У свою чергу, виділення конкретних ризиків вимагає знання різних класифікацій ризиків. У той же час вибір ознак класифікації багато в чому визначається конкретними цілями і завданнями управління ризиками та особливостями діяльності конкретної організації [1, с.7].

Сучасний підхід до управління ризиками орієнтований на інтегровану модель ризик-менеджменту в організації, яка характеризується орієнтацією на загальну оцінку сукупності ризиків організації з урахуванням взаємозв'язку між ризиками. У рамках цього підходу ризик розглядається як невизначена можливість здійснення несприятливої події при реалізації рішення щодо досягнення стратегічної мети функціонування організації [6, с. 4]. Згідно ціннісно-орієнтованого підходу (Value - Based Management), що становить суть сучасної парадигми стратегічного управління, основною стратегічною метою комерційної організації визнається зростання її вартості (цінності) для власників.

Аналіз внутрішнього механізму функціонування ПІФ дозволяє ідентифікувати його як велику складну орієнтовану соціально-економічну систему, одним з найважливіших емерджентних інтересів якої виступає досягнення нею системоутворюючої мети. Ця мета є одночасно стратегічною метою управління ПІФ і полягає в зростанні вартості (цінності) ПІФ для власників. Таким чином, вартість (цінність) колективного інвестора виступає категорією, сполучною інтегрований ризик-менеджмент і ціннісно-орієнтований менеджмент ПІФ. На основі аналізу нормативних правових актів, що регулюють функціонування інститутів колективного інвестування, практики функціонування пайових інвестиційних фондів (ПІФ) і запропонованого методологічного (вартісного) підходу виявлені ризики традиційного портфельного пайового інвестиційного фонду. Структура портфеля ризиків традиційного портфельного ПІФ представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Структура портфеля ризиків традиційного портфельного пайового інвестиційного фонду [2, с.115]

Ризики зниження вартості чистих активів пайового інвестиційного фонду									
Ризики першого рівня									
Ризики неформування ПІФ			Ризики зупинення діяльності ПІФ			Ризики зниження вартості чистих активів в процесі функціонування ПІФ у стандартному режимі			
Ризики другого рівня									
Ризик того, що по закінченні терміну формування ПІФ вартість майна, що становить ПІФ, Подана заявка на всіх погашення Закінчився термін дії договору довірчого управління закритим пайовим іншим ризики Ризики високої	Ризики зниження ринкової вартості активів ПІФ								
	Ризики третього рівня								
	Ризики відсутності			Ризики, обумовлені			Ризики неадекватного		
	Ризики			Ризики			Ризики		
Ризики			Ризики			Ризики			Інвестиційні ризики
Ризики			Ризики			Ризики			Ризики четвертого рівня

									Ризики фінансового ринку	Ризики реалізації інвестиційних послуг
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--------------------------	--

Проаналізувавши портфель ризиків ПФ видно, що переважна частина ризиків функціонування колективного інвестиційного фонду є чистими ризиками, які при неналежному управлінні можуть призвести до зниження вартості (цінності) колективного інвестора. Джерелом даних ризиків виступає діяльність забезпечують і непрямих суб'єктів ПФ. Тільки частину ризиків ПФ, представлена ризиками фінансового ринку, має двоїсту природу – вони можуть призводити до зростання вартості (цінності) ПФ або мати своїм результатом її зниження.

У процесі синтезу ризиків ПФ виділені дві класифікації ризиків колективного інвестора, істотні з точки зору управління ризиками.

Перша – за критерієм причини (природи) ризику: ризики фінансового ринку; операційні ризики, пов'язані з функціонуванням внутрішніх систем учасників схеми колективного; ділові ризики (ризики бізнесу), пов'язані з зовнішнім середовищем колективного інвестора; надзвичайні ризики, що включають ті види екзогенних ризиків, які ставлять під загрозу операції учасників ПФ або можуть підірвати їх фінансовий стан.

Дана класифікація ризиків дозволяє розподілити управління ризиками функціонування колективного інвестиційного фонду за рівнями управління (державний і рівень організації (інституціональний)) і сформулювати завдання управління ризиками на різних рівнях (табл. 2).

Друга класифікація – за критерієм залежності від джерела виникнення ризику: ризики, пов'язані з діяльністю забезпечують і непрямих суб'єктів колективного інвестора; ризики, зумовлені специфікою всієї галузі колективного інвестування; загальноекономічні ризики, тобто ризики всієї національної економіки (інфляція, криза фінансових ринків, банківської системи, біржова криза і т.д.); глобальні ризики – ризики світової економіки в цілому; ризики, джерелом яких виступає громадськість/споживачі послуги колективного довірчого управління в особі потенційних інвесторів, власників інвестиційних паїв (акцій) колективного інвестиційного фонду, рейтингових агентств, засобів масової інформації, аналітиків.

Дана класифікація ризиків дозволяє виділити рівні відповідальності за управлінням ризиками і визначити ключових суб'єктів, відповідальних за управління різними аспектами ризиків функціонування інститутів колективного інвестування.

Таблиця 2

Розподіл ризиків функціонування колективного інвестиційного фонду за рівнями управління і завдання управління ризиками на різних рівнях

Група ризиків	Види ризиків	Завдання управління ризиками на різних рівнях	
		державне регулювання	рівень організації
Ризики фінансового ринку	чисті і спекулятивні ризики	стимулювання процесу управління ризиком на рівні організації; напрямки інвестицій в національну економіку; встановлення рівня прийнятності ризику	створення умов для розвитку організації; організація аналітичної роботи
операційні ризики	чисті ризики	забезпечення обов'язкового ліцензування діяльності організації та сертифікації її співробітників; становлення етичних норм і стандартів професійної діяльності; моніторинг ризиків	організація внутрішнього контролю та забезпечення його дієвості; формування корпоративної культури; моніторинг ризиків і ефективності управління ризиками

Ділові ризики	чисті ризики	дотримання принципів вільного ринку; підтримання суспільної довіри до галузі колективного інвестування і створення умов для розвитку здорової конкуренції на фінансовому ринку	завдання в межах компетенції
Надзвичайні ризики	чисті ризики	оцінка впливу даних ризиків на стан інститутів колективного інвестування і фінансових ринків; мінімізація масштабів і наслідків катастроф; організація усунення наслідків тих чи інших подій	завдання в межах компетенції

Серед суб'єктів управління ризиками можна виділити:

- системні, представлених органами регулювання і нагляду та саморегульованими організаціями;

- інституційні, що забезпечують суб'єктів відносин колективного інвестування (керуюча компанія, депозитарій, реєстратор, особа, яка здійснює ведення реєстру власників інвестиційних паїв ПФФ оцінювач, зовнішній аудитор), непрямих суб'єктів (комерційні банки, брокер, організатор торгівлі, страхові компанії);

- громадськість/споживачів послуги колективного довірчого управління в особі потенційних інвесторів, власників інвестиційних паїв (акцій) колективного інвестиційного фонду, рейтингових агентств та засобів масової інформації, аналітиків [6, с.57].

Висновки. Вибір методів управління ризиками можна розглядати як проблему оптимізації в умовах обмежень. Критерії вибору можуть бути різними, включаючи фінансово-економічні критерії (забезпечення ефективності). Однак при прийнятті рішення про застосовувані методи не можна все зводити до економічної віддачі. Важливо враховувати й інші критерії, наприклад, технологічні або соціальні. У першу чергу рішення щодо прийняття ризиків потрібні в тій області, яка представляється в результаті аналізу найбільш вразливою. За деяких умов (наприклад, при жорстких бюджетних обмеженнях) частину ризиків, які управління оцінює як незначні, буде ігноруватися. У такій ситуації говорять, що може проводитися активна політика в одному відношенні до ризику, і пасивна – по відношенню до іншого. Поєднання активної і пасивної стратегій при управлінні ризиком є важливим результатом даного етапу [5, с.64]. Сукупність методів, обраних на даному етапі, є програмою управління ризиками. Вона являє собою цілісний опис заходів, які необхідно вжити, їх інформаційне та ресурсне забезпечення, критерії ефективності їх виконання, систему розподілу відповідальності за прийняті рішення. Така програма є основою для подальшої роботи в області ризик-менеджменту [4, с.49].

Таким чином, в умовах ризикованої атмосфери бізнесу підвищення надійності галузі колективного інвестування є спільним завданням ряду ключових суб'єктів, відповідальних за управління різними аспектами ризиків функціонування інститутів колективного інвестування. При управлінні ризиками всі вони прагнуть до досягнення системоутворюючої мети колективного інвестора – максимізації його вартості (цінності). Але кожен учасник реалізує свої функції та завдання і використовує свої методи управління ризиком.

Література

1. Болдырева Н.Б. Портфель рисков коллективного инвестиционного фонда. Особенности управления рисками коллективного инвестора: монография / Н.Б. Болдырева. – Тюмень: Изд. Тюменского государственного университета, 2007. – 168 с.
2. Болдырева Н.Б. Интегрированное управление рисками коллективного инвестиционного фонда: теория и методология / Н.Б. Болдырева. – Екатеринбург: Изд. Урал. гос. экон. ун-та, 2010. – 300 с.
3. Волков Д.Л. Управление стоимостью компании: проблема выбора адекватной модели оценки / Д.Л. Волков // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2004. – Сер. 8. – Вып. 4. – С. 79-98.
4. Макарова Н. Риск-менеджмент (методология управления рисками организаций) уч. пособ. / Н. Макарова. – Томск: Изд. Томского политехнического университета, 2009. – 88 с.
5. Солабуто Н. Секреты инвестирования в ПИФ. – СПб.: Питер, 2007. – 144 с.
6. Чернова Г.В., Кудрявцев А.А. Управление рисками: уч. пособ. – М.: ТК Велби; Проспект,

2005. – 160 с.

1. Boldyreva N.B. Portfel` ry`skov kollektyv`nogo y`nvesty`cy`onnogo fonda. Osobennosty` upravleny`ya ry`skamy` kollektyv`nogo y`nvestora: monografy`ya / N.B. Boldyreva. – Tyumen`: Y`zd. Tyumenskogo gosudarstvennogo uny`versy`teta, 2007. – 168 s.

2. Boldyreva N.B. Y`ntegry`rovannoe upravleny`e ry`skamy` kollektyv`nogo y`nvesty`cy`onnogo fonda: teory`ya y` metodology`ya / N.B. Boldyreva. – Ekaterynburg: Y`z. Ural. gos. ekon. un-ta, 2010. – 300 с.

3. Volkov D.L. Upravleny`e stoy`most`yu kompany`y`: problema v`yбора adekvatnoj modely` ocenky` / D.L. Volkov // Vestny`k Sankt-Peterburgskogo uny`versy`teta. – 2004. – Ser. 8. – Выр. 4. – S. 79-98.

4. Makarova N. Ry`sk-menedzhment (metodology`ya upravleny`ya ry`skamy` organy`zacy`j) uch. posob. / N. Makarova. – Tomsk: Y`zd. Tomskogo poly`texny`cheskogo uny`versy`teta, 2009. – 88 s.

5. Solabuto N. Sekrety y`nvesty`rovany`ya v PY`F. – SPb.: Py`ter, 2007. – 144 s.

6. Chernova G.V., Kudryavcev A.A. Upravleny`e ry`skamy`: uch. posob. – M.: TK Velby`; Prospekt, 2005. – 160 s.

Рецензент: Величко Г.О., д.е.н., професор Одеського національного економічного університету.

23.04.2014

УДК 658.168.13:336.647

Тарасова Ольга

МОДЕЛЮВАННЯ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ ПРИ ОЦІНЦІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ВАРТОСТІ КОМПАНІЇ НА РИНКУ М & А

В статті розглянуті особливості моделювання грошових потоків при оцінці інвестиційної вартості компанії на ринку злиттів-поглинань, суть якого полягає у оцінці фундаментальної вартості акціонерного капіталу, яка отримана як поточна вартість грошового потоку на акціонерний капітал. При цьому дисконтування здійснюється за ставкою, що відображає альтернативні витрати залучення акціонерного капіталу, яку називають вартістю акціонерного капіталу. Визначення величини продовженої вартості акціонерного капіталу здійснюється в рамках підходів, аналогічних методам визначення продовженої вартості основної діяльності компанії. Доказано, що запропонована модель аналізу грошових потоків публічної компанії-цілі дозволить: виділити потік грошових коштів від операційної діяльності, що лежить в основі оцінок вартості компанії із загального потоку грошових коштів від господарської діяльності, і використовувати для розрахунків доступну інвесторам вихідну інформацію про компанії-цілі.

Ключові слова: фундаментальна вартість, метод дисконтованих грошових потоків, злиття-поглинання.

Тарасова Ольга

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ ПРИ ОЦЕНКЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СТОИМОСТИ КОМПАНИИ НА РЫНКЕ М & А

В статье рассмотрены особенности моделирования денежных потоков при оценке инвестиционной стоимости компании на рынке слияний-поглощений, суть которого состоит в оценке фундаментальной стоимости акционерного капитала полученной как текущая стоимость денежного потока на акционерный капитал. При этом дисконтирование осуществляется по ставке, отражающей альтернативные издержки привлечения акционерного капитала, которую называют стоимостью акционерного капитала. Определение величины продленной стоимости акционерного капитала осуществляется в рамках подходов, аналогичных методам определения продленной стоимости основной деятельности компании. Доказано, что предложенная модель анализа денежных потоков публичной компании-цели позволит: выделить поток денежных средств от операционной деятельности, лежащий в основе оценок стоимости компании из общего потока денежных средств от хозяйственной деятельности, и использовать для расчетов доступную инвесторам исходную информацию о компании-цели.

Ключевые слова: фундаментальная стоимость, метод дисконтированных денежных потоков, слияния-поглощения.

SIMULATION OF CASH FLOW FOR THE ASSESSMENT OF INVESTMENT VALUE OF THE MARKET M & A

The article describes the features of modeling cash flows when assessing the investment value of the company in the market of mergers and acquisitions, the essence of which is to assess the fundamental value of the equity received as the present value of cash flow to equity. The discounting based on the rate which reflects the opportunity cost of raising equity capital, which is called the cost of equity capital. Determination of the continuing value of the share capital is carried out within an approach similar to the methods of determining the cost of the extended core business. It is proved that the proposed model for the analysis of cash flows of the target company public will: identify the cash flow from operating activities, the underlying valuations of the company total cash flow from operations, and used for the calculation of the available background information to investors about the company's target.

Keywords: fundamental value, discounted cash flow method, the mergers and acquisitions.

Постановка проблеми. Зацікавленими особами в оцінці інвестиційної фундаментальної вартості компанії-цілі і визначенні вартісного ефекту від запланованого злиття-поглинання є як менеджери консолідованих компаній, так і їх акціонери. При цьому кожна сторона, яка бере участь в угоді проводить власну оцінку та аналізує вплив угоди на вартість власного або бізнесу, що поглинається. При цьому в основі оцінок, що здійснюються, лежить основний постулат теорії фінансів: вартість будь-якого активу визначається його здатністю створювати грошові потоки. Необхідність розвитку і вдосконалення методології оцінки вартості бізнесу для цілей злиттів-поглинань українських публічних компаній формує попит на теоретичні дослідження, нові методи і моделі оцінки вартості публічних компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню оцінки вартості компаній в процесі злиття-поглинання присвячені роботи зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів, таких як: А.Дамодарана, З. Боді, Д. Кідуелла, Т. Коупленда, Л. Крушвица, М. Міллера, Ф. Модільяні, У. Шарпа, Д. Бліка і Д. Ернста, С.В.Валдайцева, А. Б. Волчкова, А. Г. Грязнової, І. В. Іванової, Т.В.Тазіхіної, Е. Томіліної, М.А. Федотової. Причини недооцінки і моделювання грошових потоків при оцінці вартості компанії аналізувалися в публікаціях Н.І. Берзон, В.А. Галанова, В.І.Колесникова, Я.М. Міркіна, Б.Б. Рубцова.

Невирішеною проблемою, котрій присвячується означена стаття є удосконалення методології оцінки вартості бізнесу при злиттях-поглинаннях з урахуванням специфіки вітчизняного законодавства та економічного середовища, що обумовлено як зростанням кількості і масштабу операцій, так і збільшенням їх складності.

Цілями статті є визначення видів вартості, що виникають при проведенні злиттів-поглинань та пошук моделі оцінки найбільш адекватної вартості – інвестиційної фундаментальної вартості акцій компаній при злитті-поглинанні компаній в Україні.

Основний матеріал дослідження. Методологія оцінки вартості конкретного об'єкта залежить від виду вартості, який необхідно визначити в рамках вирішення тієї чи іншої задачі. Існують наступні види вартості: ринкова вартість, вартість заміщення, вартість відтворення, інвестиційна вартість, вартість для цілей оподаткування, ліквідаційна вартість, утилізаційна вартість, спеціальна вартість [1].

Основною ознакою вибору адекватного виду вартості бізнесу у випадку проведення оцінки вартості публічних акціонерних компаній на ринку злиття-поглинання, на нашу думку, є джерело формування доходу. Тому вважаємо за необхідне виділити ті види вартості, що найбільше фіксують джерела формування доходу: обґрунтовану ринкову вартість, інвестиційну фундаментальну (внутрішню) вартість.

При цьому обґрунтована ринкова вартість компанії розраховується як система елементів (активів), тобто вартість елементів (активів) плюс системний ефект (goodwill). Інвестиційна вартість – це вартість підприємства як елемента системи вищого порядку (підсистеми), тобто ринкова вартість (вартість елементів (активів) плюс системний ефект першого порядку (goodwill)) плюс системний ефект вищого порядку (корпоративний ефект). Фундаментальна вартість визначається шляхом прогнозування грошових потоків без урахування «надлишків», таких як goodwill.

При оцінці фундаментальної вартості публічної компанії-цілі будемо використовувати метод дисконтованих грошових потоків (метод DCF). При цьому під величиною грошового потоку варто розглядати доходи компанії після сплати податків, але до виплати платежів, пов'язаних з позиковим

фінансуванням, а також засобів, необхідних для здійснення реінвестування в основні засоби і покриття поточних потреб в оборотному капіталі.

У загальному вигляді вартість основної діяльності компанії буде дорівнювати розміру поточної вартості відповідного грошового потоку, дисконтованого за ставкою, що відображає ризик вказаного потоку.

Таким чином, загальна модель оцінки власного (акціонерного) капіталу компанії приймає наступний вигляд:

$$FV = PV(CF_0) - \text{Net Debt} - PV(CF_{\text{DIV}}) + NA, \quad (1)$$

де FV – фундаментальна внутрішня вартість акціонерного капіталу;

$PV(CF_0)$ – поточна вартість грошового потоку, створеного компанією в процесі своєї основної операційної діяльності;

Net Debt – поточна вартість чистого боргу;

$PV(CF_{\text{DIV}})$ – поточна вартість потоку дивідендів за привілейованими акціями;

NA – поточна вартість неопераційних активів компанії, тобто тих активів, які безпосередньо не беруть участь у створенні основної продукції (наприклад, вкладення в непрофільні види бізнесу, придбання ринкових цінних паперів).

Варто відзначити, що неопераційні активи в формулі (1) оцінюються за поточною балансовою вартістю, що неявно означає рівність вказаного значення і поточної вартості всіх майбутніх доходів і витрат, пов'язаних з цими активами.

Таке припущення виглядає досить розумним у силу того, що прогноз грошових потоків з непрофільних активів досить ускладнений, і, отже, ненадійний. Прогноз дивідендних виплат за привілейованими акціями може бути досить просто отриманий у випадку, коли дивіденди по акціях такого типу визначаються як фіксований відсоток від номінальної вартості акції. В іншому випадку сума дивідендів буде визначатися прогнозними значеннями чистого прибутку і розробленої розглянутої компанією дивідендної політики.

Основним елементом в рівнянні (1), що вимагає додаткових дій для розрахунку, є поточна вартість грошового потоку, що створюється компанією в процесі своєї основної операційної діяльності або просто - вартість основної діяльності. Вартість основної діяльності дорівнює приведеній вартості очікуваного в майбутньому вільного грошового потоку (FCF, free cash flow). У свою чергу, вільний грошовий потік дорівнює прибутку після оподаткування від основної діяльності плюс амортизація основних засобів (оскільки амортизація є негрошовим відрахуванням, що зменшує величину чистого прибутку) мінус валові інвестиції в основні засоби та оборотний капітал.

$$FCF = \text{Operating Cash Flow} - \text{Capital Expenditures}.$$

Зауважимо, що під оборотним капіталом розуміється різниця між оборотними активами, що беруть участь в операційній діяльності, і безпроцентними борговими зобов'язаннями, тобто тією частиною поточного боргу, з якою не пов'язані зобов'язання перед постачальниками фінансових ресурсів компанії.

До вільного грошового потоку не відносяться ніякі грошові потоки, пов'язані з фінансуванням, - зокрема процентні та орендні платежі і дивіденди. У моделі вартісної оцінки використовується саме вільний грошовий потік, оскільки він представляє грошові кошти, які створюються в основній діяльності компанії і доступні всім постачальникам капіталу – як позикового, так і акціонерного. У цьому зв'язку такий вид грошового потоку називають вільним грошовим потоком фірми (FCFF, free cash flow to firm), підкреслюючи, що він розподіляється між усіма агентами, які фінансують діяльність компанії. На відміну від даного потоку, грошовий потік, який припадає тільки на частку власників звичайних акцій компанії, називають вільним грошовим потоком на акціонерний капітал (FCFE, free cash flow to equity) [2, с. 465].

Розглядаючи грошовий потік як суму коштів, які доступні всім категоріям постачальників капіталу, ставка дисконтування повинна відображати альтернативні витрати усіх джерел капіталу, зважених за відносним внеском кожного в сукупний капітал компанії. Отже, в якості ставки дисконтування можна використовувати середньозважену вартість капіталу (WACC).

Таким чином, вартість основної діяльності компанії, яка дорівнює поточній вартості вільного грошового потоку, дисконтованого за ставкою, що відповідає середньозваженій вартості капіталу, визначається таким співвідношенням:

$$V(CF_0) = \sum_{t=0}^n \frac{FCFF_t}{(1+WACC)^t}, \quad (2)$$

де $PV(CF_0)$ – поточна вартість основної діяльності компанії;
 $FCFF_t$ – величина вільного грошового потоку фірми на кінець року t ;
 $FCFF_0$ – значення грошового потоку на момент оцінки;
 $WACC$ – середньозважена вартість капіталу компанії.

Очевидно, що формула (2) володіє істотним недоліком з точки зору практичної оцінки. Проблема пов'язана з нескінченним горизонтом прогнозування грошового потоку компанії, а отже, і всіх результатів її економічної діяльності. Традиційне рішення зазначеної проблеми полягає в поділі нескінченного часового інтервалу на два відрізки: певний прогнозний період і весь наступний час. Тоді вартість основної діяльності дорівнюватиме сумі приведеного вільного грошового потоку протягом прогнозного періоду і приведеної вартості потоку по завершенні прогнозного періоду:

$$PV(CF_0) = \sum_{t=0}^N \frac{FCFF_t}{(1+WACC)^t} + \frac{CV}{(1+WACC)^N}, \quad (3)$$

де N – довжина прогнозного періоду;

CV – вартість основної діяльності по завершенні прогнозного періоду, яку називають продовженою вартістю.

Для оцінки продовженої вартості використовуються прості формули, отримані з моделей дисконтування грошових потоків при спрощуючих передумовах. Зазначені передумови, як правило, стосуються постійних в нескінченній перспективі темпів зростання грошового потоку в цілому або окремих його елементів. Наприклад, якщо припустити, що величина вільного грошового потоку буде рости з постійним темпом g , починаючи з останнього моменту часу, що входить в прогнозний період, величина CV , яка безпосередньо впливає з відомої моделі Гордона, буде дорівнювати:

$$CV = \frac{FCFF_N \cdot (1+g)}{WACC - g}, \quad (4)$$

Більш ускладнена модель розрахунку величини продовженої вартості ґрунтується на гіпотезі постійного зростання величини $NOPLAT$ з деяким темпом q . Якщо припустити, що покриття потреб в оборотному капіталі та відновленні основних засобів здійснюється за рахунок певної фіксованої частки $NOPLAT$, то подовжена вартість буде визначатися наступною залежністю:

$$CV = \frac{NOPLAT \cdot \left(1 - \frac{q}{ROIC}\right)}{WACC - q}, \quad (5)$$

де $NOPLAT$ – чистий операційний прибуток за вирахуванням скоригованих податків;

q – постійний темп зростання операційного прибутку за вирахуванням скоригованих податків;

$ROIC$ – рентабельність капіталу, інвестованого в основну діяльність компанії.

При цьому:

$$ROIC = NOPLAT / IC, \quad (6)$$

де IC – являє собою інвестований капітал, що дорівнює сумі операційного оборотного капіталу і чистих основних засобів.

Величина $q / ROIC$ по суті дорівнює частині операційного прибутку за вирахуванням скоригованих податків, яка йде на збільшення капіталу, інвестованого в основну діяльність компанії. Цей показник називають нормою реінвестування $NOPLAT$ (retention ratio).

Грошовий потік, який припадає тільки на частку власників звичайних акцій компанії називається вільним грошовим потоком на акціонерний капітал ($FCFE$).

Для визначення величини грошового потоку на акціонерний капітал необхідно відняти з вільного грошового потоку фірми процентні платежі, скориговані на ефективну ставку податку, погашення основної частини процентного боргу (або додати суми отриманих запозичень) і дивіденди за привілейованими акціями. Рівняння має наступний вигляд:

$$FCFE = FCFF - (1 - \tau) + \Delta Debt - Div_{pref}, \quad (7)$$

де $(1 - \tau)$ – скориговані на ефект "податкового щита" процентні платежі;

$\Delta Debt$ – зміна процентного боргу компанії;

Div_{pref} – виплачені дивіденди за привілейованими акціями.

Рівняння (6) можна привести, до наступного вигляду:

$$FCFE = (NP + A) - (CapEx + \Delta WC) - (\Delta Debt + Div_{pref}), \quad (8)$$

де NP – чистий прибуток звітного періоду;

A – амортизація основних засобів, нарахована в поточному періоді;

CapEx – капітальні витрати на відновлення основних засобів;

ΔWC – зміна оборотного капіталу;

$\Delta Debt$ – зміна величини процентного боргу;

Div_{pref} – виплачені дивіденди за привілейованими акціями.

Рівняння (8) дозволяє представити грошовий потік на акціонерний капітал в розгорнутому вигляді, що відбиває всі елементи, що формують дохід акціонерів компанії. Це, в свою чергу, дозволяє виявляти джерела зростання вартості акціонерного капіталу.

Так перша складова у співвідношенні (8) показує прибуток, що припадає на частку акціонерів. Вона дорівнює сумі чистого прибутку і амортизації основних засобів. Амортизація є негрошовим елементом витрат, і, тим самим, може бути використана в подальшому для відновлення основних засобів.

Друга складова відображає загальну суму інвестицій, які необхідно здійснити компанії в поточному періоді.

Остання складова відповідає величині витрат, пов'язаних з покриттям основної частини процентного боргу та виплати дивідендів власникам привілейованих акцій.

Таким чином, оцінка фундаментальної вартості акціонерного капіталу може бути отримана як поточна вартість грошового потоку на акціонерний капітал. При цьому дисконтування здійснюється за ставкою, що відображає альтернативні витрати залучення акціонерного капіталу, яку називають вартістю акціонерного капіталу. Остаточо, формула для оцінки вартості акціонерного капіталу на основі зазначеного грошового потоку буде виглядати наступним чином:

$$CE = \sum_{t=0}^N \frac{FCFF_t}{(1+k_e)^t} + \frac{CV_e}{(1+k_e)^N}, \quad (9)$$

де CE – оцінка фундаментальної вартості акціонерного капіталу;

$FCFF_t$ – грошовий потік на акціонерний капітал на кінець року t;

k_e – витрати на залучення коштів акціонерів;

CV_e – вартість акціонерного капіталу на момент завершення прогнозного періоду (подовжена вартість акціонерного капіталу).

При цьому визначення величини продовженої вартості акціонерного капіталу здійснюється в рамках підходів, аналогічних методам визначення продовженої вартості основної діяльності компанії.

Запропонована модель аналізу фундаментальної вартості компанії-цілі дозволить:

- виділити потік грошових коштів від операційної діяльності, що лежить в основі оцінок вартості компанії із загального потоку грошових коштів від господарської діяльності;

- використовувати для розрахунків доступну інвесторам вихідну інформацію про компанії-цілі.

Слід зазначити, що розглянута вище модель не позбавлена певних теоретичних припущень. До них можна віднести наступні:

- модель є детермінованою і припускає, що грошовий потік і можлива величина продовженої вартості міняються регулярним чином;

- величина вільного грошового потоку буде рости з постійним темпом g, починаючи з останнього моменту часу, що входить в прогнозний період.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, було з'ясовано, що особливий попит на оцінку і аналіз впливу операцій на ринку M & A на вартість бізнесу народжують публічні компанії. Загальноприйнятою практикою при схваленні угод злиття-поглинання публічними компаніями є отримання висновку про справедливість фінансових умов угоди для акціонерів компанії (fairness opinion). Тим часом, згідно з даними міжнародної статистики, лише тільки 40% угод може бути визнано успішними з точки зору акціонерів, які підтримали їх. Решта 60% угод призводять до втрати вартості компаній-ініціаторів [3, с. 438]. Це, перш за все, свідчить про помилки, допущені при плануванні операцій, головним чином, при неправильній оцінці вартості

компаній. Запропонована модель дає можливість виправити цей недолік і визначити фундаментальну вартість компанії, яка цікавить кожного інвестора. Це підтверджує важливість і актуальність вибраного напрямку дослідження, теоретичну та практичну значимість отриманих результатів та відкриває нові горизонти для пошуку та наукових відкриттів.

Література

1. Загальні засади оцінки майна і майнових прав [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1440-2003-%EF>

2. Damodaran A. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset / A. Damodaran. – John Wiley & Sons, 3rd ed., 2012. – 974 p.

3. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление. – Пер. с англ. 3-е изд., перераб. и доп. / Т. Коупленд, Т. Колер, Дж. Мурин. – М.: ЗАО «Олимп – Бизнес», 2005. – 576 с.

1. Zagal`ni zasady` ocinky` majna i majnovy`x prav [Elektronny`j resurs] – Rezhym`m dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1440-2003-%EF>

2. Kouplend T. Stoy`most` kompany`j: ocenka y` upravleny`e. – Per. s angl. 3-e y`zd., pererab. y` dop. / T. Kouplend, T. Koler, Dzh. Muryn. – M.: ZAShh «Oly`mp – By`znes», 2005. – 576 s.

Рецензент: Величко Г.О., д.е.н., професор Одеського національного економічного університету.

23.04.2014

УДК 338.246+005.334

Хома Ірина, Хамітова Ірина

ФІНАНСОВІ РИЗИКИ: ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ТА МЕХАНІЗМИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено сутність понять «ризик підприємства», «управління фінансовими ризиками», «принципи управління фінансовими ризиками», «нейтралізація фінансових ризиків». Увагу приділено значним змінам, які відбуваються в країні, та актуальним питанням нейтралізації ризиків для підвищення ефективності функціонування економічної системи підприємства. Встановлено, що при виявленні найменшої ознаки наявності ризику на суб'єкті господарювання, слід якомога швидше застосувати заходи для зменшення його впливу на основну діяльність підприємства. Запропоновано структурований поетапний аналіз фінансового ризику з метою прийняття правильного управлінського рішення щодо його вчасної нейтралізації. Узагальнено джерела виникнення ризиків та негативні наслідки їх прояву. Встановлено взаємозв'язок прояву ризику на основні фінансово-економічні результати підприємства, зокрема на основні показники рентабельності: рентабельності поточних активів, рентабельності власного капіталу, рентабельності продаж та виробничої рентабельності.

Ключові слова: фінансові ризики, підприємство, фінансово-господарська діяльність, принципи управління, стратегія уникнення ризику, механізми нейтралізації.

Хома Ірина, Хамітова Ірина

ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ: ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ И МЕХАНИЗМЫ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ

В статье исследована сущность понятий «риск предприятия», «управление финансовыми рисками», «принципы управления финансовыми рисками», «нейтрализация финансовых рисков». Внимание уделено значительным изменениям, которые происходят в стране, и актуальным вопросам нейтрализации рисков для повышения эффективности функционирования экономической системы предприятия. Установлено, что при обнаружении малейшего признака наличия риска у субъекта хозяйствования, следует как можно скорее принять меры для уменьшения его влияния на основную деятельность предприятия. Предложен структурированный поэтапный анализ финансового риска с целью принятия правильного управленческого решения по его своевременной нейтрализации. Обобщены источники возникновения рисков и негативные последствия их проявления. Установлена взаимосвязь проявления риска на основные финансово-экономические результаты предприятия, в частности, на основные показатели рентабельности: рентабельности текущих активов, рентабельности собственного капитала, рентабельности продаж и производственной рентабельности.

Ключевые слова: финансовые риски, предприятие, финансово-хозяйственная деятельность, принципы управления, стратегия уклонения от риска, механизмы нейтрализации.

Khoma Iryna, Khamitova Iryna

FINANCIAL RISKS: MANAGEMENT PRINCIPLES AND NEUTRALIZATION MECHANISMS

The nature of the concepts of «enterprise risk», «financial risk management», «principles of financial risk management», «neutralization of financial risks» are investigated in this paper. Attention is given to significant changes that occur in the country, and the urgent issues of risks' neutralization for improve the efficiency of economic system of the enterprise. It is established that upon detection of the slightest sign of the presence of risk in a business entity, as soon as possible to take measures to reduce its impact on the core business. The structured incremental analysis of financial risk is proposed with the aim of making the right management decision with its timely neutralization. The sources of risks and negative consequences of their manifestations are summarized. The interrelation of manifestation of risk to the main financial and economic performance of the enterprise is established, in particular, on the main profitability indicators: profitability of current assets, return on equity, return on sales and production profitability.

Keywords: financial risks, enterprise, financial and economic activities, principles of management, strategy of risk aversion, the mechanisms of neutralization.

Постановка проблеми. Фінансово-господарська діяльність будь-якого підприємства тісно пов'язана з багатьма як внутрішніми, так і зовнішніми ризиками. Їхній вплив особливо відчутним є сьогодні – в період, коли в Україні існує загострена політична ситуація, коли підприємства мають великі простоти та заборгованості перед працівниками щодо виплати заробітної плати. Серед різного виду ризиків, які пов'язані із господарською діяльністю, фінансові ризики є основними, тому пошук нових підходів щодо шляхів їх нейтралізації є основною проблемою для успішної діяльності підприємства, оскільки дія фінансових ризиків спричиняє зменшення фінансових результатів і фінансової стійкості підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення достатньо великої кількості літератури, яка присвячена даній проблемі показало, що багато економістів акцентувало свою увагу на проблемі управління фінансовими ризиками та механізмах їх нейтралізації. Значний наголос на сутності фінансових ризиків, методах їх оцінювання та мінімізації приділяли такі вчені: С.М. Баранцева, Т.Б.Хлевицька [1, с. 15], Б. В. Вишнівська [2, с.59], О.Є. Кузьмін [3, с. 24], А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк [4, с. 24], Г.О. Партин, Н.Є.Селюченко [5, с. 224], проте, значна їх кількість потребує постійного удосконалення та оновлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на постійні наукові дослідження дане питання потребує подальшого удосконалення, оскільки в умовах фінансово-економічної кризи потрібно подальше дослідження проблеми пошуку оптимальних шляхів щодо принципів управління фінансовими ризиками та найефективніших методів щодо їх нейтралізації.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз фінансових ризиків та обґрунтування можливих шляхів їх нейтралізації в процесі фінансово-господарської діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Події, які сьогодні складаються в фінансовому житті спонукають до прийняття нових рішень в діяльності суб'єктів господарювання. Тому необхідно більш детально вивчати діяльність підприємства в умовах нестабільності, щоб уникнути або мінімізувати такий хід розвитку подій в наступних роках. Усе це безпосередньо пов'язане із фінансовими ризиками, що не були враховані, реалізувалися в реальності і певною мірою призвели до відповідних кризових ситуацій. Будь-яка фінансова діяльність пов'язана з ризиком, тому питання управління фінансовими ризиками набуває останнім часом дедалі більшої актуальності.

Погляди на сутність поняття «фінансовий ризик» дуже різноманітні:

1) фінансовий ризик – це ризик, який виникає при здійсненні фінансового підприємництва чи фінансових угод, виходячи з того, що у фінансовому підприємстві в ролі товару виступають або цінні папери, або грошові кошти;

2) фінансовий ризик – це вірогідність уникнення несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу або капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення його фінансової діяльності;

3) фінансовий ризик – це ризик, який виникає при фінансових угодах, пов'язаний із неотриманням доходів або із втратою грошей та за своєю сутністю є спекулятивним [6, с. 422–429].

Проаналізувавши дані визначення можна зробити висновок, що всі вони певною мірою мають спільні і відмінні риси. Спільність така полягає в тому, що наслідком реалізації ризику у підприємницькій діяльності є фінансові втрати. Відмінності характеризуються такими компонентами, як причини виникнення, тип ризику, суб'єкти, які схильні до нього.

Шляхи виникнення фінансових ризиків у фінансово-господарській діяльності підприємства різноманітні. Поява таких ризиків може виникати спонтанно, або ж в процесі його діяльності. Виявивши найменшу ознаку наявності ризику, необхідно нейтралізувати його або зменшити вплив на основну діяльність підприємства.

Тому для того, щоб правильно управляти фінансовими ризиками з метою зменшення їх негативного впливу на фінансово-господарську діяльність підприємства необхідно провести їх поетапний аналіз (рис 1).

Розрізняють основні види ризику:

- виробничий – цей вид ризику виникає у процесі виробництва продукції, товарів, послуг із здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності;
- комерційний – виникає під час реалізації продукції підприємства;
- фінансовий – виникає під час відносин підприємств з банками та іншими фінансовими установами [7, с.136-144].

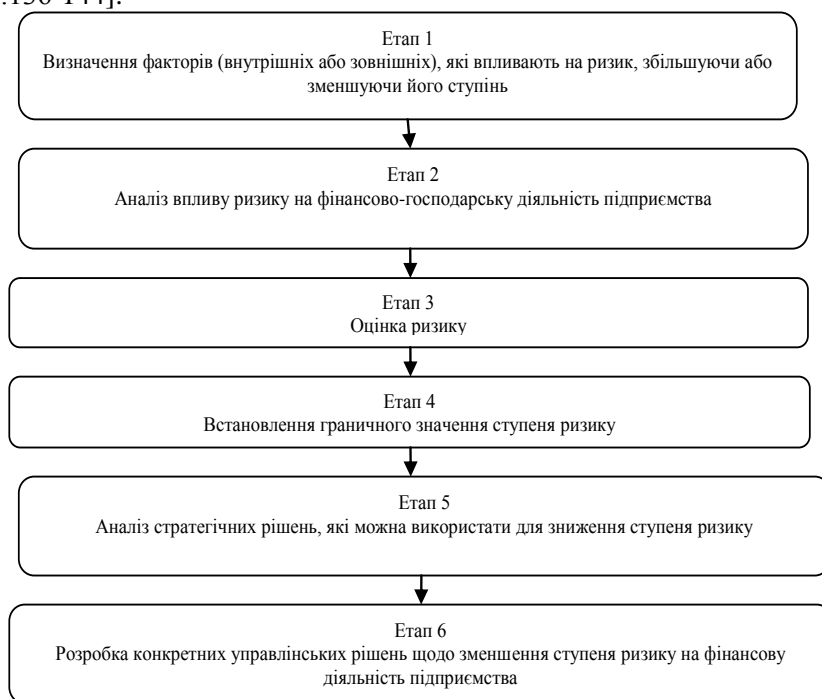

Рис. 1. Поетапний аналіз фінансового ризику з метою прийняття правильного управлінського рішення щодо його нейтралізації

Контролювання впливу фінансових ризиків на виробничо-господарську діяльність підприємства займає одне із найважливіших місць в системі фінансового менеджменту підприємства.

Причини появи фінансових ризиків можуть утворюватися під дією внутрішніх чинників, тобто тих, які виникають в середині підприємства та зовнішніх, дія яких поширюється під впливом зовнішніх факторів.

До основних факторів, які ззовні впливають на причини появи фінансової кризи на підприємстві можна віднести такі: високі темпи інфляції (станом на квітень 2014 року вона становила 103,3%), нестабільну економіку, політичну ситуацію, зниження цін на світовому ринку, підвищення рівня конкурентної боротьби, поведінку контрагентів тощо. Усі ці причини мають зовнішній вплив на підприємство і тому їх підприємство контролювати не може.

Внутрішні причини виникнення фінансових ризиків на підприємстві можуть бути зумовлені зростанням рівня витрат, боротьбою з конкурентами, які виготовляють аналогічну продукцію, недоліками в системі управління ризиками, організацією виробництва продукції, нерациональним

співвідношенням власних та позикових коштів, оскільки значна частка позикових коштів в складі власного капіталу може призвести до значних витрат на повернення кредитів. За таких умов підприємство може стати неплатоспроможним і, як результат, збанкрутує.

Особливість фінансового ризику проявляється в тому, що він переважно виникає через людський фактор, а також характеризує ймовірність настання збитку в результаті проведення яких-небудь операцій у фінансово-кредитній і біржовій сферах, здійснення операцій з фондовими цінними паперами, тобто ризику, що випливає з природи цих операцій [8, с. 102].

Проблеми оцінки ризиків підприємства є актуальними, особливо у сформованих умовах фінансово-економічної кризи.

Аналізуючи фінансовий стан ПАТ «Карлсберг Україна», з урахуванням особливостей складу кожного розділу активу і пасиву його балансу для більш повного та точного аналізу, можемо зробити оцінку фінансових ризиків на основі деяких показників рентабельності, а саме: рентабельності поточних активів, рентабельності власного капіталу, рентабельності продаж та виробничої рентабельності.

Структура активів ПАТ «Карлсберг Україна» характеризується досить високою часткою дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги підприємства та низькою долею грошових коштів у 2011 році. Така ситуація на підприємстві може свідчити про проблеми, які пов'язані з маркетинговою політикою цього підприємства, а також про переважно не грошовий характер розрахунків, на що слід звернути особливу увагу.

У 2012 році спостерігалось зростання питомої ваги зобов'язань підприємства і кредиторської заборгованості в середньому на 3%. Зростання даних статей балансу відбулося в результаті збільшення кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги, а також поточних зобов'язань за розрахунками, а саме з одержаних авансів. Таке збільшення не є значним, проте воно може негативно впливати на фінансово-господарську діяльність підприємства, що, в свою чергу, може свідчити про нераціональну структуру балансу та про існування ризику втрати фінансової стабільності.

На основі фінансової звітності ПАТ «Карлсберг Україна» перевіримо рентабельність підприємства за 2011-2013 рр., а також проаналізуємо отримані значення в результаті розрахунків (табл.1).

Таблиця 1

Оцінка показників рентабельності ПАТ «Карлсберг Україна»
за 2011 – 2013 рр.

Показник	Розрахункова формула	Значення показника, %		
		2011 р.	2012 р.	2013 р.
Рентабельність поточних активів	$\frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Оборотні активи}}$	52,285	44,764	32,122
Рентабельність власного капіталу	$\frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Власний капітал}}$	21,247	19,545	19,140
Рентабельність продаж	$\frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Чиста виручка}}$	14,138	15,420	17,874
Виробнича рентабельність	$\frac{\text{Прибуток від операційної діяльності}}{\text{Собівартість}}$	30,961	35,99	39,294

Із даних розрахунків можна зробити висновок, що зменшення поточних активів характеризується зростанням ризику зменшення прибутку з кожної гривні, вкладеної в поточні активи підприємства. Зменшення рентабельності власного капіталу також є негативним, оскільки віддача від вкладених коштів у підприємство щорічно зменшується. Проте позитивним є зростання рентабельності продаж. Так у 2012 році порівняно з попереднім розмір прибутку на грошову одиницю реалізованої продукції збільшився на 1,28% і становив 15,42%, у 2013 році цей показник зріс до 17,87%.

Причини появи фінансових ризиків різноманітні. Тому для ефективного управління ними, а в подальшому для шляхів їх нейтралізації, необхідно чітко визначити джерела їх утворення та розробити дієві заходи щодо зниження їх несприятливого впливу на діяльність підприємства. Основні з таких причин, а також негативні наслідки їх прояву наведені в таблиці 2.

Джерела виникнення ризиків та негативні наслідки їх прояву

№	Джерела виникнення	Негативні наслідки їх прояву
1	Відсутність планування фінансової діяльності підприємства на довгостроковий період	Відсутність довгострокового планування на підприємстві гальмує виробничо-господарські процеси, що може призвести до значних простоїв виробництва та великих запасів готової продукції на складах, яка в подальшому може не окупитися
2	Наявність на підприємстві неліквідної продукції	Наявність такого джерела виникнення ризику може призвести до зменшення обсягу обігових коштів та оборотності обігових коштів
3	Відсутність висококваліфікованих працівників у сфері прийняття управлінських рішень	В результаті відсутності кваліфікованих працівників середньої ланки управління збільшується ймовірність виникнення ризику, через обмеженість знань у сфері прийняття управлінських рішень по відношенню до шляхів його нейтралізації
4	Високий рівень дебіторської заборгованості	При збільшенні рівня дебіторської заборгованості виникає ризик щодо недотримання коштів за відвантаженою продукцією чи надані послуги
5	Низький рівень інноваційної активності підприємств	Підприємства не є активними в пошуках нових підходів для нейтралізації ризиків, в той час, як підприємства-аналози активно працюють у сфері інноваційної діяльності
6	Високий рівень кредиторської заборгованості	Із зростанням кредиторської заборгованості зростає рівень ризику неплатоспроможності підприємства через неможливість повернення заборгованості, що в подальшому може призвести до банкрутства
7	Наслідки фінансової та економічної кризи	Через низьку купівельну спроможність населення продукція не буде користуватися широким попитом, а відтак на підприємствах скоротяться обсяги виробництва готової продукції, що є джерелом фінансового ризику

Управління фінансовими ризиками підприємства засноване на певних принципах, основні з яких згруповані на рис. 2 [9, с.119-129].

При управлінні фінансовим ризиками використовують стратегію уникнення ризику, яка передбачає розробку таких заходів внутрішнього характеру, які повністю виключають конкретний вид фінансового ризику. До таких заходів відносять:

- відмову від здійснення фінансових операцій, рівень ризику яких надмірно високий;
- відмову від продовження господарських відносин із партнерами, які систематично порушують контрактні зобов'язання;
- відмову від надмірного використання у високих обсягах позикового капіталу;
- відмову від використання тимчасових вільних грошових активів у короткострокових фінансових інвестиціях [10, с. 112-121].

Важливу роль в управлінні фінансовими ризиками підприємства відіграють механізми нейтралізації ризиків, які поділяють на зовнішні та внутрішні. Зовнішній механізм передбачає страхування фінансових ризиків у страхових компаніях. Страхові компанії страхують такі види фінансових ризиків як: кредитні, товарні, експортні тощо; інноваційні та депозитні; відповідальності; на випадок недосягнення планового рівня рентабельності тощо.

Внутрішні механізми нейтралізації фінансових ризиків – це система методів мінімізації їхніх негативних наслідків, що обираються й здійснюються у рамках самого підприємства.

До внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків відносять ті механізми, які реалізуються в межах самого підприємства.

Рис. 2. Принципи управління фінансовими ризиками підприємства

Основними з яких є:

- лімітування – це встановлення граничних сум витрат, продажу, кредиту активів у високоліквідній формі, товарного кредиту, який надається одному покупцеві, депозитного вкладу тощо (такий механізм нейтралізації є найбільш поширеним, оскільки не потребує великих затрат);

- хеджування – ґрунтується на використанні похідних цінних паперів (опціонів, ф'ючерсних та форвардних контрактів, свопів та інших деривативів), які засвідчують право придбати чи продати в майбутньому цінні папери, матеріальні, нематеріальні активи, кошти на умовах, визначених в них;

- диверсифікація – це процес розподілу капіталу між різними об'єктами вкладення, які безпосередньо не пов'язані між собою. Диверсифікація нейтралізує внутрішні ризики, однак не дає ефекту в нейтралізації зовнішніх ризиків. У зв'язку з цим застосування цього способу є обмеженим.

Залежно від конкретних напрямків і видів діяльності підприємство може використовувати диверсифікацію з метою зменшення таких видів ризику як:

- виробничий ризик (диверсифікація видів діяльності й асортименту продукції);
- депозитний ризик (диверсифікація депозитного портфеля шляхом розміщення вільних залишків грошових коштів не в одному, а в декількох банках);

- кредитний ризик (диверсифікація кредитного портфеля шляхом надання відстрочок платежу більшому колу покупців продукції з одночасним лімітуванням обсягу кредиту в розрахунку на одного клієнта);

- валютний ризик (диверсифікація валютного портфеля шляхом формування «валютного кошика» з метою уникнення ризику вибору валюти);

- ризик фінансового інвестування (диверсифікація портфеля цінних паперів за видами фінансових інструментів, строками інвестицій, галузями та регіонами діяльності емітентів тощо);

- розподіл ризику – полягає у передаванні частини фінансових ризиків партнерам у фінансових операціях.

Виділяють такі напрями розподілу ризиків:

- розподіл ризику між підприємством і постачальниками сировини та матеріалів (під час транспортування);

- розподіл ризику між учасниками інвестиційного проекту;

- розподіл ризику між учасниками лізингової операції;

- самострахування – передбачає резервування підприємством частини фінансових ресурсів для оперативного подолання тимчасових труднощів фінансово-комерційної діяльності. В такому разі підприємець економить на витратах коштів на страхування.

Окрім того застосовують й інші методи нейтралізації ризиків:

- встановлення додаткової премії за ризик (чим вищим є рівень ризику, тим більшою повинна бути норма прибутку на капітал);
- розроблення системи штрафних санкцій;
- скорочення переліку форс-мажорних обставин [5, с. 242-243].

Перевагою використання внутрішніх механізмів нейтралізації фінансових ризиків є високий ступінь альтернативності ухвалених управлінських рішень, незалежних, як правило, від інших суб'єктів господарювання. Вони враховують конкретні умови здійснення фінансової діяльності підприємства та його можливостей, дозволяють врахувати вплив чинників на рівень фінансових ризиків у процесі нейтралізації їхніх негативних наслідків [5, с. 136-144].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, для того, щоб удосконалити методику управління фінансовими ризиками, в період, коли спостерігаються великі простой підприємств, коли працівникам не виплачують заробітну плату, необхідно проводити постійний контроль появи нових методів і механізмів оцінки й аналізу нейтралізації фінансових ризиків, оскільки, щоб вижити в сучасному економічному середовищі необхідно приймати сміливі, а іноді й ризикові рішення. Проте прийняття таких рішень підвищує рівень фінансового ризику. Тому підприємства мають правильно і своєчасно виявити та оцінити ризик з метою обмеження його негативного впливу на діяльність самого суб'єкта господарювання.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у розробці нових методик щодо принципів управління ризиковими ситуаціями та прикладного використання на конкретному підприємстві дієвих механізмів нейтралізації фінансових ризиків, а також визначення їх динамічних особливостей.

Література

1. Баранцева С.М. Ризикологія: навчальний посібник / С.М. Баранцева, Т.Б.Хлевицька. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – 224 с.
2. Вишнівська Б. В. Методи мінімізації фінансових ризиків / Б. В. Вишнівська // Економіст. – 2007. – № 6. – С. 58-59.
3. Кузьмін О.Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: навчальний посібник / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – Львів: «Інтелект–Захід», 2003. – 352 с.
4. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л.Вознюк.- Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 498 с.
5. Партин Г.О. Фінансовий менеджмент: навчальний посібник / Г.О. Партин, Н.Є.Селюченко. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2012. – 322 с.
6. Конопліна Ю.С. Критичний аналіз понять «фінансові ризики підприємства» та «управління фінансовими ризиками підприємства» / Ю.С Конопліна, К.О. Шеруділо // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ – Серія: Економічні науки. – 2013. – № 4. – С. 422–429.
7. Ігнатенко А.В. Механізми нейтралізації фінансових ризиків українських підприємств в умовах глобалізації / А.В. Ігнатенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С.136–144.
8. Диба М.І. Основні джерела фінансових ризиків / М. І. Диба // Фінанси підприємств. – 2009. – № 5. – С.101–111.
9. Піскунова О.В. Аналіз та оцінка фінансових ризиків діяльності малих підприємств О.В. Піскунова // Фінанси України. – 2007. – № 8. – С.119-129.
10. Некрасова А.В. Управління фінансовими ризиками в Україні в сучасних умовах / А.В. Некрасова, В.М. Пастухов // Економічний простір. – 2011. – Вип. 16 (125). – С.112–121.

1. Barantseva S.M. Ryzkolohiya: navchal'nyy posibnyk / S.M. Barantseva, T.B. Khlevyts'ka. – Donets'k: DonNUET, 2011. – 224 s.
2. Vyshnivs'ka B. V. Metody minimizatsiyi finansovykh ryzykiv / B. V. Vyshnivs'ka // Ekonomist. – 2007. – # 6. – S. 58-59.
3. Kuz'min O.Ye. Teoretychni ta prykladni zasady menedzhmentu: [navchal'nyy posibnyk] / O.Ye. Kuz'min, O.H. Mel'nyk. – L'viv: «Intelekt–Zakhid», 2003. – 352 s.
4. Zahorodniy A.H. Finansovo-ekonomichnyy slovnyk / A.H. Zahorodniy, H.L.Voznyuk.- L'viv: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika», 2008. – 498 s.
5. Partyn H.O. Finansovyy menedzhment: navchal'nyy posibnyk / H.O. Partyn, N.Ye. Selyuchenko. – L'viv: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika», 2012. – 322 s.

6. Konoplina Yu.S. Krytychnyy analiz ponyat' «finansovi ryzyky pidpryyemstva» ta «upravlinnya finansovymy ryzykamy pidpryyemstva» / Yu.S. Konoplina, K.O. Sherudilo // Molodizhnyy naukovyy visnyk UABS NBU – Seriya: Ekonomichni nauky. – 2013. – # 4. – S. 422–429.

7. Ihnatenko A.V. Mekhanizmy neytralizatsiyi finansovykh ryzykiv ukrayins'kykh pidpryyemstv v umovakh hlobalizatsiyi / A.V. Ihnatenko // Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2009. – # 5. – S.136–144.

8. Dyba M.I. Osnovni dzherela finansovykh ryzykiv / M. I. Dyba // Finansy pidpryyemstv. – 2009. – # 5. – S.101–111.

9. Piskunova O.V. Analiz ta otsinka finansovykh ryzykiv diyal'nosti malykh pidpryyemstv O.V. Piskunova // Finansy Ukrainy. – 2007. – # 8. – S.119-129.

10. Nyekrasova A.V. Upravlinnya finansovymy ryzykamy v Ukraini v suchasnykh umovakh / A.V. Nyekrasova, V.M. Pastukhov // Ekonomichnyy prostir. – 2011. – Vyp. 16 (125). – S.112–121.

Рецензент: *Алексеев І.В., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»*

27.06.2014

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті досліджено новий етнополітичний феномен – модель етнонаціональної політики у сучасному світі. Поняття етнонаціональної політики автор розглядає як цілеспрямовану діяльність з урегулювання взаємовідносин між націями, етносами, етнічними групами та меншинами. Комплексний політологічний аналіз етнічності дав змогу розкрити її діалектичний взаємозв'язок з етнонаціональними процесами, які, з одного боку, коригуються за допомогою етнонаціональної політики, а з іншого – самі впливають на неї та задають вектор її розвитку.

Ключові слова: модель етнонаціональної політики, нації, етноси, етнічні групи, меншини.

Бурдяк Віра

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РЕШЕНИЮ ЭТНИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ

В статье исследован новый этнополитический феномен – модель этнонациональной политики в современном мире. Понятие этнонациональной политики автор рассматривает как целенаправленную деятельность по урегулированию взаимоотношений между нациями, этносами, этническими группами и меньшинствами. Комплексный политологический анализ этничности позволил раскрыть ее диалектическую взаимосвязь с этнонациональными процессами, которые, с одной стороны, корректируются с помощью этнонациональной политики, а с другой – сами влияют на нее и задают вектор ее развития.

Ключевые слова: модель этнонациональной политики, нации, этносы, этнические группы, меньшинства.

Burdiak Vera

THEORETICAL APPROACHES TO THE SOLUTION OF ETHNIC CONFLICTS

The article explored a new ethno-political phenomenon - the model of ethnic policy in the modern world. The concept of ethnic policy author considers as a purposeful activity on the settlement of relations between nations, ethnic groups, ethnic groups and minorities. A comprehensive political analysis of ethnicity allowed to reveal its dialectical relationship with the ethno-national processes, which, on the one hand, it is adjusted by means of ethno-national politics, but on the other - do affect it, and set a vector of its development.

Keywords: model of ethno-national politics, nations, ethnic groups, ethnic groups, minorities.

Постановка проблеми. Сучасний період світової цивілізації дає змогу констатувати, що людство вступило в еру глобалізації. Сутність глобалізації у вузькому розумінні полягає в тому, що це об'єктивний, природний процес інтеграції людства в єдине ціле. У ході глобалізації соціальні процеси, які розгортаються в одній частині світу, все більшою мірою впливають на те, що відбувається в усьому світі і, в свою чергу, визначаються останнім. Простір стискається, час спресовується, географічні і міждержавні кордони стають прозорішими, їх легко можна подолати. Через глобалізацію людство стає все більше взаємозв'язаним і взаємозалежним. Потoki людей, капіталів, товарів, послуг та інформації зі зростаючою інтенсивністю циркулюють по планеті. Багаторазово збільшується швидкість суспільних змін, які спричиняють, крім іншого, активізацію етнічних спільнот у демонструванні й відстоюванні своїх інтересів у процесі демократизації сучасних держав. Для України ця проблема також є доволі значимою, незважаючи на те, що у внутрішньому політичному житті держави вдається уникати етнічних конфліктів, їх ескаляція у світі негативно впливає на розвиток нашої держави, як члена міжнародної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес формування етнічної конфліктології, як галузі науки, започаткували у другій половині ХХ ст., попри те, що інтерес дослідників різних епох до проблеми конфлікту відомий давно. Спочатку основна увага вчених (Г. Спенсер, Л. Козер, Г. Зіммель, К. Боулдінг, Л. Крісберг) спрямовувалась на вивчення причин і функцій конфлікту в соціумі. Р. Дарендорф одним з перших розробив факторну методологію аналізу ступеня насильства й інтенсивності соціальних конфліктів. У 50-х рр. ХХ ст. на Заході вийшли праці, присвячені теоретичному аналізу етнічних конфліктів. У 80-х рр. Д. Горовіц, один з зачинателів даного напрямку в науці, писав, що “аж до недавнього часу сфера етнічних відносин була тихою заплавою у суспільствознавстві, і першою відповіддю на зростаючу хвилю етнічних конфліктів було трактування їх як епіфеноменів” [17]. Відсутність певного інтересу до проблеми етнічного

конфлікту пояснювалася поширеністю теорії модернізації, яка була модною на той час і ставила на перший план економічні проблеми й протиріччя, затушовуючи етнічні аспекти.

Зазначимо, що моделі та проблеми етнонаціональної політики певною мірою розкриті у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Серед вітчизняних дослідників етнополітичних процесів слід відзначити праці О. Антонюка, І. Варзаря, В. Євтуха, О. Картунова, Г. Касьянова, І. Кириченко, А. Кіссе, В. Котигоренка, І. Кресіної, О. Кривицької, І. Кураса, Ю. Левенця, А. Леонової, Л. Лойко, О. Майбороди, О. Маруховської, Л. Нагорної, В. Небоженка, М. Обушного, І. Оніщенко, В. Панібудьласки, М. Панчука, Г. Перепелиці, М. Рибачука, С. Римаренка, Ю. Римаренка, М. Степика, Т. Татаренко, М. Товта та ін. Саме їх теоретичні напрацювання дали змогу ґрунтовно проаналізувати сучасні моделі етнонаціональної політики. Вивчаючи проблему, автор використала також науковий потенціал зарубіжної етнополітології, зокрема праці Б. Андерсона, Ф. Барта, Д. Боуена, В. Коннора, К. Корделла, А. Лейпхарта, Дж. Екені, М. Есмена, Е. Гелнера, Д. Горовіца, Д. Гортон, В. Кімлічки, Ф. Радтке, Д. Рекса, Е. Сміта, Г. Тойфела, Г. Вейнера, С. Велдона, Д. Зісерман-Бродські, Р. Заргарян та ін. У працях вчених висвітлено окремі аспекти формування і реалізації етнонаціональної політики в західних і посткомуністичних країнах: проблеми теорії етносу і нації, етнонаціонального розвитку, міжетнічних відносин, етнічних конфліктів, державного управління у сфері здійснення етнонаціональної політики. Більшість вчених вважає, що міжетнічні суперечки та проблеми взаємин між нацією-державою і етнічними спільнотами актуальні в суспільствознавчому дискурсі тією мірою, в якій розвивається етнічна і національна ідентичність та прагнення для її збереження відновлювати адекватні політичні, соціальні і культурні умови, якою мірою вони стають об'єктом теоретичного аналізу та цілеспрямованої практичної політики. Однак в українській політичній думці бракує комплексних досліджень особливостей здійснення етнонаціональної політики в перехідних суспільствах, тому спробуємо осмислити процеси у цій сфері крізь призму аналізу сучасних моделей етнонаціональної політики.

Метою дослідження є аналіз основних моделей вирішення етнічних конфліктів та виявлення їх адекватності сучасним умовам.

Виклад основного матеріалу. Становлення етнічної проблематики як самостійного напрямку відбулось у межах англо-американської науки. З 80-х рр. ХХ ст. конфліктологи намагались вийти на теоретико-методологічний рівень проблеми (П. Ван ден Берг, Е. Геллнер, У. Коннор, С. Райан, Е. Сміт та ін. [7]), а в кінці десятиліття інтенція досліджень змінилась – провідною стала проблема врегулювання і вирішення соціальних конфліктів. Це пов'язано з розширенням зон етнічних конфліктів, їх актуалізацією після краху СРСР і біполярної системи світу. Загострення міжетнічних відносин на пострадянських теренах і в країнах третього світу змусило переглянути проблему етнічних конфліктів. Вчений з США Д.М. Джонсон у 90-х рр. писав, що зі зникненням головної ідеологічної лінії конфронтації їй на заміну прийде інша: “швидше за все, більшість конфліктів виникатимуть у результаті зіткнень общинної належності, чи то на основі раси, чи етнічного походження, чи національності та релігії”[8].

Проблема сучасних етнічних конфліктів є актуальною для дослідників, які представляють різні наукові напрями. Головна причина такої пильної уваги до даного питання полягає у складності вирішення подібного роду конфліктів, які, крім іншого, стали відчутним джерелом суспільних протиріч та політичної нестабільності. Більшість наявних конфліктів можна ідентифікувати як етно-релігійно-територіальні – Косівський, Баскський, Ольстерський, Карабахський, Грузино-Абхазький тощо. Велика кількість конфліктів дестабілізує ситуацію в Африці, Латинській Америці, а на європейському континенті – на Балканах у Росії тощо [10]. Останні події свідчать, що конфлікти в світі виходять за межі внутрішньодержавних і навіть регіональних, а регіони етнічної нестабільності вчені і ЗМІ часто асоціюють з потенційними суб'єктами світового тероризму.

Вважаємо, що цілісне уявлення про соціальний конфлікт, механізми його врегулювання і можливі наслідки можна скласти на основі порівняльного і типологічного аналізу. Попри появу наукових розробок сфери політичного врегулювання конфліктів, у кожному конкретному випадку потрібне ретельне вивчення попереднього світового досвіду і систематизація різних моделей їх вирішення. Для вибору адекватної моделі потрібний аналіз природи, причин, умов, формальних і процедурних особливостей конфліктів.

Важливим завданням є типологічний аналіз етнічних конфліктів і вироблення на цій основі певних теоретичних моделей. При цьому мова повинна йти саме про моделі, а не про модель. Специфіка конфлікту, на нашу думку, не стільки в тому, в якій країні чи частині світу він

розгорається, при всій важливості цього моменту, а який тип має конфлікт. Типологічний аналіз пострадянських конфліктів – традиційний [1]. Аналіз проблеми свідчить, що нові незалежні держави – колишні союзні республіки ще не виробили програм національної політики. Тож важко визначити, які методи і прийоми дали позитивні результати в справі запобігання і врегулювання етнічних конфліктів. Суперечливість національної політики Грузії, Росії, України, Казахстану, Молдови й інших країн, які стали самостійними і суверенними після розпаду СРСР, пов'язана із загальним ослабленням державності, через системну соціально-економічну і політичну кризу. На тлі цих проблем етнічне питання випало з розряду першочергових напрямів урядової політики. Так, конфлікт на території Росії – чеченська війна, в основі якої, серед інших, є й етнічний компонент, одна з найбільших політичних подій кінця ХХ ст. Про справедливість цього положення свідчить крайня гострота конфлікту, підвищений інтерес світової громадськості до подій, що розвиваються на території Чечні, хвиля релігійних і національних виступів по всьому північнокавказькому регіоні, які підштовхнула війна в Чеченській Республіці.

На відміну від зазначених держав, уряди країн Заходу Європи (Іспанія, Великобританія, Франція, Бельгія) встигли розробити і впроваджують програми вирішення етнічного питання, які відображають особливості їх історичного, етнічного, політичного, економічного і культурного розвитку: транзитний стан постфранкістської Іспанії, модернізаційні настрої Великобританії 60-х рр. [16], клановий і напівмафіозний режим французької Корсики [9]. Багато факторів, які спонукали розробку національних програм, схожі з виявами на пострадянському просторі. Тож вважаємо, що типологізація і порівняльна перспектива можуть сприяти поглибленню розробки та забезпечення реалізації науково-обґрунтованих моделей державної політики стосовно попередження, прогнозування та врегулювання етнічних конфліктів.

Російський вчений В.А. Авксентьев, аналізуючи розвиток західної етноконфліктології, вказує на становлення кількох шкіл (традицій):

- “реалістична” традиція в етноконфліктології, висхідна до аналогічної традиції в загальній конфліктології (Л. Козер, К. Боулдінг та ін.), численні прихильники якої стверджують, що в основі етнічних конфліктів лежить боротьба за здобуття матеріальних ресурсів, за владу заради досягнення економічних цілей і що за національно-етнічною формою соціальної боротьби необхідно шукати економічні мотивації;

- “еволюціоністська” традиція в етноконфліктології, прихильники якої вважають, що причини етнічних конфліктів кореняться в мінливій етнічній стратифікації суспільства (статусні концепції етнічного конфлікту);

- соціально-психологічна традиція з методологією фрейдизму;

- антропологічна традиція, що поділяється на дві основні течії – культурно-антропологічну (джерела конфліктів – у культурних особливостях народів, їх ціннісних системах) і соціо-біологічну (поведінка людей в етнічних конфліктах розглядається як нормативна, детермінована природою людини) [2].

У 80-90-х рр. ХХ ст. реакція української науки на формування конфліктології, як і в інших республіках СРСР, полягала найперше в активному ознайомленні з працями вчених Заходу. Втім, накопичені суспільствознавцями матеріали та події, що у цей період відбувались на теренах СРСР, сприяли формуванню самостійних концепцій і теорій науковців [6]. Етноконфліктологія вже на перших етапах формування науки стала пріоритетною, на відміну від зарубіжної конфліктології. Згодом у ній стали формуватися інші галузі конфліктології – політична, юридична, трудова, ринкова тощо [13].

Ключова причина формування вказаної особливості конфліктології в Україні, Росії тощо пов'язана з соціально-політичними і культурними процесами, які окреслились у країнах. Актуалізація етнонаціональних проблем, новий етап в історії етнічних відносин, що почався з визначенням державних меж, певними територіальними претензіями – викликали потребу аналізу характерних рис, внутрішніх резервів і протиріч міжнаціональних відносин, що склалися в СРСР. Тому 90-ті рр. варто характеризувати як сплеск дослідницької уваги до проблем адаптації етносів і етнічності до умов модернізації та демократизації [3]. Це дозволило не лише розширити емпіричну базу науки, але й на основі порівняльного аналізу вибудовувати теоретико-методологічні моделі.

Аналіз радянської спадщини з використанням конструктивізму в етнічній конфліктології, дав змогу В.А. Тишкову виявити, що об'єднання людей в ті чи інші групи, в т.ч. й етнічні, – процес, ініційований “політиками, чиновниками й експертами” [15]. Порушуючи традиційне трактування етнічності як явища об'єктивного і сформованого під дією історичних сил, вчений наполягав на її альтернативності. Це положення дозволило зробити висновок, що “завдання

інститутів управління, в т.ч. і держави, – вносити регулюючі начала в складну диспозицію сформованих людьми громадських коаліцій. У багатоетнічних суспільствах, де в соціальне суперництво залучаються культурні, релігійні тощо відмінності, стратегія управління повинна будуватися не на придушенні відмінностей чи на вилученні та “розлученні” конфліктуючих коаліцій, включаючи поділ держав, насильницьке переміщення людей чи зміну адміністративних меж, а на взаємовигідних формулах співробітництва, справедливому розподілі влади і ресурсів, культурної терпимості до інших” [15].

Початок нового століття став для вчених-етнологів етапом бурхливого розвитку, тематичного і методологічного розмаїття. Вони вносять свій вклад у теоретичну розробку проблем, пов’язаних з етнічними конфліктами, намагаються застосувати до цих проблем методологічні розробки, запозичені з інших галузей науки [4]. Оригінальний підхід до створення моделей вирішення етнічних конфліктів запропонував Є.Г. Баранов, який ототожнив властивості індивідуальної і колективної психіки, розглянув конфлікт як психічне захворювання, лікувати яке складніше, ніж попередити. Він пропонує профілактично попереджувати конфлікт на латентній фазі, коли протиріччя мають характер помірної невдоволеності. Оригінальність моделі запобігання конфлікту, запропонованої вченим у тому, що аналіз процесів в етнічній групі варто здійснювати з позицій психотерапії, яка має високий ступінь розробки [4]. Втім, це важко віднести до галузі науки, яка займається управлінням кризами і корекцією поведінки етнічних, релігійних та інших соціальних груп.

Більш прийнятною, на наш погляд, є модель М.М. Лебедевої, яка полягає у запозиченні методологічних положень з транзитології: хід транзиту зазвичай визначається конкретними характеристиками політичної системи та політичної практики. Вчена застосовує структурно-процедурний підхід до дослідження політичних криз. Ідея використання цього методу до проблем конфліктних відносин не нова, але М.М. Лебедева провела на її основі порівняльний аналіз європейських конфліктів (Північна Ірландія, Бельгія, Чечня, Татарстан та колишні Югославська і Чехословацька Республіки). Вчена дає своє трактування кожному фактору, який впливає на конфлікт, обґрунтовує зумовленість сутнісних ознак конфлікту специфічними рисами політичної системи держав. Намагаючись вивести умови переходу мирних переговорів у збройні дії, М.М. Лебедева звертається до великого кола чинників, які, на її погляд, мають вирішальний вплив на хід конфлікту. Саме у виборі чинників полягає основна проблема застосування даної моделі. Широкий спектр факторів, трактування їх ролі, уможливило вирішення різних завдань, які стоять перед дослідниками.

Особливу значимість, з точки зору прикладних завдань, мають теоретичні питання формування умов політизації етносів, які розкриті в працях вчених [7]. Їх оригінальні наукові публікації, присвячені предметному аналізу конфліктів [5]. У 1998 р. вийшла стаття Е. Паїна „Чечня та інші конфлікти в Росії”, в якій автор пропонує свою інтерпретацію історії конфлікту, виділяє його етапи, дає оцінку важливості для Росії та аналізує модель вирішення чеченської проблеми.

Якщо простежити географічні прихильності етноконфліктологів, то варто зауважити, що до недавнього часу аналіз етнічних, національних характеристик суспільств орієнтувався виключно на ситуацію в країнах “третього світу”. Але зміна ступеня значимості етнічного чинника в політичному розвитку багатьох країн, перетворення процесу політизації етнічності в одну з ключових тенденцій сучасного політичного процесу, переорієнтували увагу дослідників на інші регіони, у т.ч. Західну Європу [14]. Це характерно не лише для вітчизняних конфліктологів, стурбованих загостренням етнічних відносин в Україні, та країн СНД, а й для вчених Заходу. Війни на Балканах, конфлікти на пострадянському просторі в Нагірному Карабасі, Абхазії, Придністров’ї, Чечні привертають найбільшу увагу дослідників конфліктологів щодо етнічного чинника. Підходи вчених спрямовані на ключове питання: чи можна порівняння між собою конфлікти в країнах СНД і Західній Європі? З одного боку, пострадянські етнічні конфлікти часто відносять до однієї хвилі національного відродження, даючи підстави вважати, що це однотипні процеси [12]. З іншого боку, проводиться типологічний аналіз етноконфліктів, що припускає наявність істотних відмінностей між конкретними випадками етнічних криз. Варто відзначити, що серед науковців немає єдності в питанні про можливість порівняння пострадянських і західноєвропейських етнічних конфліктів. Деякі вчені вважають недоцільним подібне дослідження. Так, ісламознавці й деякі етнографи, пояснюють причини зародження та розвитку конфліктів на Кавказі релігійною специфікою, впливом родових інститутів. Вчений з РФ А. Крайнев відносить чеченський і північноірландський конфлікти за складом учасників і вимогами

до різних типів політичних конфліктів. Якщо випадок Ольстера – дії в дусі гіпертрофованого регіоналізму, типовий регіональний конфлікт з територіальною компонентою, то чеченський – політико-релігійний конфлікт, в яких територіальні питання – другорядні [11].

Отже, більшість вчених, які використовують компаративний підхід до аналізу етнічних конфліктів, вважають, що пошук подібностей і відмінностей політичних конфліктів дає можливість вирішити ряд складних завдань, які стоять перед тими, хто розробляє і реалізує моделі врегулювання криз.

Наголосимо, що в сучасній етноконфліктології сформувалось кілька наукових напрямів (традиційні і постмодерністські), які по-різному трактують конфліктогенний потенціал етнічності і самостійність цього чинника у появі конфліктів. Переваги кожного з напрямів можна інтегрувати через дефініцію етнічного конфлікту, як прояву активності етнічної ідентичності. Різні етноконфлікти, наявні у сучасному світі, демонструють варіативність процесів їх появи. Синтез етнологічних напрямів дозволяє проаналізувати конфлікти, що мають суттєві відмінності у часі, інтенсивності та ступені насильства.

Унікальність моделі кожного етнічного конфлікту визначається особливим поєднанням його причин і факторів. Але визнання даної унікальності не заперечує потреби їх систематизації. Однією з моделей систематизації є мережевий підхід, що дозволяє не просто згрупувати існуючий теоретичний і емпіричний матеріал, але і виявити кореляції між групами факторів і типовими особливостями етноконфліктів. Політизація етнічності й поява етноконфліктів свідчать про прагнення етнічних груп та/чи їх лідерів до домінування у політичній, економічній, геополітичній чи культурній владній мережі. Інфраструктура мереж і особливості їх поєднання диктують правила, що формують і структурують суб'єктів конфлікту, використовують ресурси, висувають вимоги і розробляють моделі боротьби.

Залежно від процесу формування етнічності виділимо три моделі етноконфліктів: традиційну (в основі якої лежать переважно генетичні причини), сконструйовану (поява якої стала результатом політики щодо створення нових держав, політичних уподобань, соціально-політичної картини світу) та інструментальну (спосіб досягнення певних економічних і геополітичних вигод політичними партіями, елітами, лідерами, державою).

Для забезпечення стабільності в поліетнічних державах можливе використання декількох моделей національного примирення. Одна з них – побудова нових політичних, економічних і культурних зв'язків між центром і периферією на принципах федералізму, які передбачають передачу етнотериторіальним одиницям реальних прав для прийняття рішень. Інша – навпаки, передбачає створення єдиного правового і політичного простору з широким представництвом етнічних груп у парламенті й уряді. Третя модель займає проміжне становище між першою та другою і має на меті значну децентралізацію в унітарній державі з наданням широкої автономії найбільш проблемному чи проблемним регіонам. Вибір стратегії визначають особливості політичних систем держав і структурних факторів формування етноконфліктів. Уряди західноєвропейських держав апробували різні моделі етнічного примирення щодо традиційних етнічних конфліктів, серед яких найбільшу ефективність продемонструвало використання змішаної моделі.

Події кінця ХХ ст., пов'язані з розвалом СРСР і Югославії, привели до появи інструментальних конфліктів. Практика показала, що ці конфлікти через специфіку можуть набувати різних форм – від внутрішнього етнічного протистояння до війни регіонального масштабу. Виділення їх в окрему модель вказує, з одного боку, на можливість політичних сил втручатися в процеси становлення етнічної ідентичності, а з іншого, здатності тих же сил “одягати” в етнічні форми будь-які види соціальних ідентичностей. Наявність прикладів застосування подібних технологій здатна зруйнувати традиційні уявлення про глибоке коріння етносів і етнічностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У ході дослідження проаналізовано широкий спектр моделей етнічних конфліктів: від вікових традиційних до раптових інструментальних. Зроблені висновки щодо причин збереження конфліктності в окремих регіонах сучасної Європи та застосування різних моделей національного примирення. Для традиційних конфліктів, що пройшли основні фази інституціалізації сторін і вимог, найбільш ефективними можна вважати політичні моделі розширення автономій чи розбудови федеральних зв'язків з регіонами конфліктів. У випадку зі сконструйованими конфліктами, що виникли як результат соціально-економічної кризи у транзитних системах, адекватною може бути модель економічної стабілізації, яку має супроводжувати політичне закріплення повноважень регіонів конфлікту і центру. Найбільшу складність у підборі моделі врегулювання представляють інструментальні

конфлікти, які обслуговують інтереси конкретних політичних сил від регіональних еліт до найбільших світових держав. Адже до етнічних конфліктів більше схильні регіони, економічно менш розвинені, профілактика потенційних і вирішення вже існуючих конфліктів можливі при здійсненні комплексу заходів, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища всіх етнічних груп.

Література

1. Абдулатипов Р.Г. Этнополитические конфликты в СНГ: Наднациональные механизмы разрешения. – М.: Славянский диалог, 1996. – 456 с.; Євтух В.Б. До проблеми визначення поняття “етнічна меншина”// Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. – К.: Інтел, 1994. – С. 14-30; Євтух В.Б. Етнічність: глосарій. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 170 с.; Рябошапка Л.І. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000) [монографія]. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 484 с.; Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / М.І. Панчук, В.А. Войналович, О.І. Галенко та ін. – К.: ІПіЕНД НАНУ, 2000. – 358 с.; Биков О.М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні [монографія]. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 254 с.; Маруховська О.О. Про природу етнополітичних конфліктів: чому бунтують етнічні групи // Наукові записки: Збірник: – Коаліція: ІПіЕНД, 2005. – Вип. 27. – С. 49-62; Вітман К.М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: [монографія]. – К.: Логос, 2007. – 336 с.; Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.; Амелин В.В. Вызовы мобилизованной этничности: Конфликты в истории советской и постсоветской государственности. – М., 1997. – 318 с.; Дробижева Л.М., Кузнецов И.М. Социальные параметры межэтнической стабильности и напряженности // Мир России. – 2000. – №4. – С. 149-169; Дробижева Л.М. Социальные проблемы межнациональных отношений в постсоветской России. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 2003. – 376 с.; Паин Э.А. Социальная природа экстремизма и терроризма // Общественные науки и современность. – 2002. – № 4. – С. 113-114; Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент [учеб. пособие]. – М.: Академия народного хозяйства при Правительстве РФ, 2005. – 471 с.
2. Авксентьев В.А. Этическая конфликтология: в 2-х ч. Ч. 1. – Ставрополь, 1996. – С. 49-53.
3. Ачкасов В.А. Этнополитическая мобильность: структура ресурсов и процесс развертывания // Вестник Московского университета. Сер. 12. – 1998. – № 4; Губогло М.Н. Идентификация идентичности. Этносоциальные очерки. – М., 2003.
4. Баранов Е.Г. Национопатия – история конфликтов // Общественные науки и современность. – 1996. – № 6; Глухова А.В. Типология политических конфликтов. – Воронеж, 1997; Лебедева М.М. Межэтнические конфликты на рубеже веков // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 5.
5. Боришполец К., Ружинская Т., Степанова Т. Политическое будущее России в свете тенденций этнонационального развития. – М., 1996; Лебедева М.М. Конфликты внутри и вокруг России. – М., 1993; Паин Э. Чечня и другие конфликты в России // Международная жизнь. – 1998. – № 9; Вітман К.М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми. – К.: Логос, 2007. – 336 с.
6. Бородкин Ф.М., Коряк А.М. Внимание, конфликт! – Новосибирск, 1989; Мацнев А. А. Этнополитические конфликты: природа, типология и пути урегулирования// СПЖ. – 1996. – № 4. – С. 46-52.
7. Геллнер Э. Нации и национализм / Пер. с англ. Т.В.Бердиковой, М.К. Тюнькиной. – М.: Прогресс, 1992. – 319с.; Van den Berghe P.L. The ethnic phenomenon. – New York: Praeger, 1987. – 301p.; Connor W. Ethnonationalism // Understanding Political Development / Eds. R. Weiner and S.P. Huntington. – Boston; Toronto, 1987. – P. 196-220; Ryan S. Ethnic Conflict and International Relations: 2nd edn. – Aldershot, Hants, England; Brookfield, Vt., USA: Dartmouth, 1995. – 286 p.; Smith A. The Ethnic Origin of Nations. – Oxford: Blackwell, 1986. – 312 p.; Smith A. The Ethnic Revival in the Modern World. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 240 p.
8. Джонсон Д.М. О программе разрешения межнациональных конфликтов // Кентавр. – 1992. – Март. – С. 89-92.
9. Казанская Г.В. “Особый случай” корсиканской автономии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.infrance.ru/tourisme/art-regions/corse-cas/corse-cas.html>; Зуева К. Корсиканская проблема: генезис и пути решения // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 12. – С. 70.

10. Катаев Д.С. Всплеск этнического национализма в Европе // Власть. – 2010. – № 6. – С. 88-91.
11. Крайнев А. Терроризм – глобальная проблема современности // Зарубежное военное обозрение. – 1997. – № 6. – С. 48-56.
12. Мальшева Д.В. Конфликт в развивающемся мире, России и СНГ. – М., 1997; Перепелкин Л.С. Социальные предпосылки современных межэтнических конфликтов в Российской Федерации. – М., 1997.
13. Михайлов В.А. Принцип “воронки” или механизм разворачивания межэтнического конфликта // Социс. – 1993. – № 5. – С. 57-63.
14. Проблемы национализма в Европе. – М.: ИНИОН, 1996. – № 3; Этнические и региональные конфликты в Евразии: в 2-х тт. – М., 1997; Орлова М.Е. Модернизация и мирный процесс в Северной Ирландии // Полис. – 1998. – № 2; Нарочевская Е.А. Этнонациональные конфликты и их разрешение: политические теории и опыт Запада. – М., 2000; Хобсбаум Э. Дж. Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // Нации и национализм. – М., 2002.
15. Тишков В.А. Очерки теории и практики этничности в России. – М., 1997; Тишков В.А. О природе этнического конфликта // Свободная мысль. – 1993. – № 4; Тишков В.А. Этничность и власть в полиэтничных государствах. – М., 1994.
16. Этнополитические конфликты: новые правила? // Материалы V Конвента Российской ассоциации международных исследований (РАМИ). Том 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://risa.ru/images/stories/!_Lebedeva.indd.pdf
17. Horowitz D. Ethnic Group in Conflict. – Berkeley: University of California Press, 1985. – 697 p.

1. Abdulaty'pov R.G. Etnopoly'ty'chesky'e konfly'kty v SNG: Nadnacy'onaly'nye mekhanizmy razresheni'ya. – М.: Slavyansky'j dy'alog, 1996. – 456 с.; Yevtux V.B. Do problemy' vy'znacheniya ponyattiya “etnichna menshy'na”// Etnichni menshy'ny' Sxidnoyi ta Central'noyi Yevropy': komparatyvny'j analiz stanovy'shha ta perspekty'v rozvy'tku. – К.: Intel, 1994. – S. 14-30; Yevtux V.B. Etnichnist': glosarij. – К.: Vy'd-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 2009. – 170 s.; Ryaboshapko L.I. Pravove stanovy'shhe nacional'ny'x menshy'n v Ukrayini (1917 – 2000) [monografiya]. – L'viv: VCz LNU im. Ivana Franka, 2001. – 484 s.; Nacional'ni menshy'ny' Ukrayiny u XX stolitti: polity'ko-pravovy'j aspek / M.I. Panchuk, V.A. Vojnalovy'ch, O.I. Galenko ta in. – К.: IPIEND NANU, 2000. – 358 s.; By'kov O.M. Konstytucijno-pravovy'j status nacional'ny'x menshy'n v Ukrayini [monografiya]. – К.: In-t derzhavy i prava im. V.M. Korecz'kogo NAN Ukrayiny, 2001. – 254 s.; Maruxov'ska O.O. Pro pry'rodu etnopolity'chny'x konfliktiv: chomu buntuyut' etnichni grupy // Naukovi zapysky: Zbirnyk: – Koaliciya: IPIEND, 2005. – Vy'p. 27. – S. 49-62; Vitman K.M. Etnonacional'na polity'ka postsocialisty'chny'x krayin: modeli, osobly'vosti, problemy': [monografiya]. – К.: Logos, 2007. – 336 s.; Koty'gorenko V.O. Etnichni proty'richchya i konflikty' v suchasnij Ukrayini: politologichny'j koncept. – К.: Svitoglyad, 2004. – 722 s.; Amely'n V.V. Vyзовы moby'ly'zovanoj etny'chnosti: Konfly'kty v y'story'y' sovetskoj y' postsovetskoj gosudarstvennosti'. – М., 1997. – 318 s.; Droby'zheva L.M., Kuznecov Y'.M. Socy'al'nye parametry mezh'etny'cheskoj staby'l'nosti y' napryazhennosti // My'r Rossy'y'. – 2000. – #4. – S. 149-169; Droby'zheva L.M. Socy'al'nye problemy mezhnacy'onaly'ny'x otnosheny'j v postsovetskoj Rossy'y'. – М.: Centr obshhechelovechesky'x cennostej, 2003. – 376 s.; Pay'n Э.А. Socy'al'naya pry'roda ekstremy'zma y' terrory'zma // Obshhestvennye nauky y' sovremennost'. – 2002. – # 4. – S. 113-114; Aklaev A.R. Etnopoly'ty'cheskaya konfly'ktologiya: Analiz y' menedzhment [ucheb. posoby'e]. – М.: Akademya narodnogo khozyajstva pry' Pravy'tel'stve RF, 2005. – 471 s.

2. Avksent'ev V.A. Ety'cheskaya konfly'ktologiya: v 2-x ch. Ch. 1. – Stavropol', 1996. – S. 49-53.

3. Achkasov V.A. Etnopoly'ty'cheskaya moby'l'nost': struktura resursov y' process razvertivaniya // Vestnyk Moskovskogo uny'versy'teta. Ser. 12. – 1998. – # 4; Guboglo M.N. Y'dentyfy'kacya y' denty'chnosti'. Etnosocy'al'nye ocherky'. – М., 2003.

4. Baranov E.G. Nacy'onopatya – y'storyya konfly'ktov // Obshhestvennye nauky y' sovremennost'. – 1996. – # 6; Gluxova A.V. Ty'pologiya poly'ty'chesky'x konfly'ktov. – Voronezh, 1997; Lebedeva M.M. Mezhetny'chesky'e konfly'kty na rubezhe vekov // My'rovaya ekonomy'ka y' mezhdunarodnye otnosheniya. – 2000. – # 5.

5. Bory'shpolecz K., Ruzhy'nskaya T., Stepanova T. Poly'ty'cheskoe budushhee Rossy'y' v svete tendency'j etnonacy'onalnogo razvy'tiya. – М., 1996; Lebedeva M.M. Konfly'kty vnutry' y' vokrug Rossy'y'. – М., 1993; Pay'n Э. Chechnya y' drugy'e konfly'kty v Rossy'y' // Mezhdunarodnaya zhy'zn'. –

1998. – # 9; Vitman K.M. Etnonacional`na polity`ka postsocialisty`chny`x krayin: modeli, osobly`vosti, problemy`. – K.: Logos, 2007. – 336 s.

6. Borodky`n F.M., Koryak A.M. Vny`many`e, konfly`kt! – Novosy`by`rsk, 1989; Macznev A. A. Этнополь`ты`chesky`e konfly`kты: pry`roda, ty`pology`ya y` puty` ureguly`rovany`ya // SPZh. – 1996. – # 4. – S. 46-52.

7. Gellner Э. Nacy`y` y` nacy`onaly`zm / Per. s angl. T.V.Berdy`kovej, M.K. Tyun`ky`noj. – M.: Progress, 1992. – 319c.; Van den Berghe P.L. The ethnic phenomenon. – New York: Praeger, 1987. – 301p.; Connor W. Ethnonationalism // Understanding Political Development / Eds. R. Weiner and S.P. Huntington. – Boston; Toronto, 1987. – P. 196-220; Ryan S. Ethnic Conflict and International Relations: 2nd edn. – Aldershot, Hants, England; Brookfield, Vt., USA: Dartmouth, 1995. – 286 r.; Smith A. The Ethnic Origin of Nations. – Oxford: Blackwell, 1986. – 312 r.; Smith A. The Ethnic Revival in the Modern World. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 240 r.

8. Dzhonson D.M. O programme razresheny`ya mezhnacy`onal`ny`x konfly`ktov // Kentavr. – 1992. – Mart. – S. 89-92.

9. Kazanskaya G.V. “Osobyj sluchaj” korsy`kanskoj avtonomy`y` [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <http://www.infrance.ru/tourisme/art-regions/corse-cas/corse-cas.html>; Zueva K. Korsy`kansкая проблема: genezy`s y` puty` resheny`ya // My`rovaya ekonomy`ka y` mezhdunarodnye otnosheny`ya. – 2007. – # 12. – S. 70.

10. Kataev D.S. Vsplesk этны`cheskogo nacy`onaly`zma v Evrope // Vlast`. – 2010. – # 6. – S. 88-91.

11. Krajnev A. Terrory`zm – global`naya problema sovremennosty` // Zarubezhnoe voennoe obozreny`e. – 1997. – # 6. – С. 48-56.

12. Malysheva D.V. Konfly`kt v razvy`vayushhemsya my`re, Rossy`y` y` SNG. – M., 1997; Perepelky`n L.S. Socy`al`nye predposylky` sovremenny`x mezhэтны`chesky`x konfly`ktov v Rossy`jskoj Federacy`y`. – M., 1997.

13. My`xajlov V.A. Pry`ncy`p “voronky” y`ly` mexany`zm razvertывany`ya mezhэтны`cheskogo konfly`kta // Socy`s. – 1993. – # 5. – S. 57-63.

14. Проблемы nacy`onaly`zma v Evrope. – M.: Y`NY`ON, 1996. – # 3; Этны`chesky`e y` regy`onal`nye konfly`kты v Evrazy`y`: v 2-x tt. – M., 1997; Orlova M.E. Moderny`zacy`ya y` my`myj process v Severnoj Y`rlandy`y` // Poly`s. – 1998. – # 2; Narochevskaya E.A. Этнонacy`onal`nye konfly`kты y` y`x razresheny`e: poly`ty`chesky`e teory`y` y` opыt Zapada. – M., 2000; Hobsbaum Э. Dzh. Pry`ncy`p этны`cheskoj pry`nadlezhnosty` y` nacy`onaly`zm v sovremennoj Evrope // Nacy`y` y` nacy`onaly`zm. – M., 2002.

15. Ty`shkov V.A. Oчерky` teory`y` y` prakты`ky` этны`chnosty` v Rossy`y`. – M., 1997; Ty`shkov V.A. O pry`rode этны`cheskogo konfly`kta // Svobodnaya mysl`. – 1993. – # 4; Ty`shkov V.A. Этны`chnost` y` vlast` v poly`этны`chesky`x gosudarstvax. – M., 1994.

16. Этнополь`ты`chesky`e konfly`kты: новые pravu`la? // Matery`алы V Konventa Rossy`jskoj assocy`acy`y` mezhdunarodny`x y`ssledovany`j (RAMY). Tom 1. [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: http://risa.ru/images/stories/!_Lebedeva.indd.pdf

*Рецензент: Василенко С.Д., д.політ.н., професор Одеської національної морської академії.
18.04.2014*

УДК 323.127(477.87)

Докаш Оксана

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ХАРАКТЕРУ Й МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ
ОРГАНІВ ВЛАДИ Й УПРАВЛІННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ З ДЕРЖАВНИМИ ТА
ПАРТІЙНИМИ СТРУКТУРАМИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ Й ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ
РЕСПУБЛІКИ
(1944-1945 рр.)**

В статті зроблено спробу політико-правового аналізу характеру й механізмів взаємодії органів влади й управління Закарпатської України з державними та партійними структурами Радянської України й Чехословацької Республіки через розкриття входження Закарпатської

України до складу УРСР, формування й функціонування під фактичним контролем Комуністичної партії Закарпатської України I з'їзду Народних комітетів, Народної Ради Закарпатської України, окружних, міських та сільських народних комітетів у спосіб одностороннього розриву відносин із органами Чехословацької Республіки та підпорядкування УРСР й СРСР від жовтня 1944 р. до січня 1946 р.

Ключові слова: Закарпатська Україна, політико-правова взаємодія, органи влади і управління.

Докаш Оксана

ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ХАРАКТЕРА И МЕХАНИЗМОВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ С ГОСУДАРСТВЕННЫМИ И ПАРТИЙНЫМИ СТРУКТУРАМИ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ И ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1944-1945 гг.)

В статье сделана попытка политико-правового анализа характера и механизмов взаимодействия органов власти и управления Закарпатской Украины с государственными и партийными структурами Советской Украины и Чехословацкой Республики через раскрытие вхождения Закарпатской Украины в состав УССР, формирования и функционирования под фактическим контролем Коммунистической партии Закарпатской Украины I съезда Народных комитетов, Народного Совета Закарпатской Украины, окружных, городских и сельских народных комитетов способом одностороннего разрыва отношений с органами Чехословацкой Республики и подчинения УССР и СССР от октября 1944 р. к январю 1946 г.

Ключевые слова: Закарпатская Украина, политико-правовое взаимодействие, органы власти и управления.

Dokash Oksana

POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE NATURE AND MECHANISMS OF INTERACTION OF POWER AND CONTROL TRANSCARPATHIAN UKRAINE WITH STATE AND PARTY STRUCTURES SOVIET UKRAINE AND CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1944-1945 YEARS)

This paper attempts to political and legal analysis of the nature and mechanisms of interaction between government and administration of the Transcarpathian Ukraine with government and political structures of the Soviet Ukraine and the Czechoslovak Republic entry through the revelation of the Transcarpathian Ukraine in the USSR, the formation and functioning under the factual control of the Communist Party of the Transcarpathian Ukraine and with the Congress of People's committees, People's Council of Transcarpathian Ukraine, county, city and village people's committees in a unilateral manner by the breakup of the Czechoslovak Republic and the subordination of the Ukrainian SSR and the USSR from October 1944 to January 1946.

Keywords: Transcarpathian Ukraine, political and legal cooperation, government authorities.

Постановка наукової проблеми та її значення. Завершення визволення України від нацистської окупації актуалізувало питання статусу Закарпатської (Карпатської) України. На початку вересня 1944 р. Червона армія розпочала Карпатсько-Ужгородську операцію: 24 жовтня було зайнято Хуст, Міжгір'я, Перечин, Берегове. Дещо раніше, 14 жовтня 1944 р. в Києві відбулося урочисте засідання, присвячене завершенню визволення Радянської України. Визволивши до кінця жовтня 1944 р. Закарпатську Україну, радянські війська створили необхідні умови для заселення на цих теренах радянської політичної системи.

Аналіз останніх досліджень. Аналізуючи досягнення вітчизняної політичної науки в розробці окресленого кола проблем передовсім можемо вказати на насиченні фактологічним матеріалом колективні монографії [10; 11] та роботи окремих істориків М. Болдичара [1; 2; 3], М. Макари [13], Р. Офіцинського [14], правника Д. Пеци [15] та ін. Поряд з цим важливим є запровадження новітньої методології політологічного аналізу, що зроблено в попередній роботі автора [9].

Метою даної статті є політико-правовий аналіз характеру й механізмів взаємодії органів влади й управління Закарпатської України з державними та партійними структурами Радянської України й Чехословацької Республіки.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань:

1) вказати на особливості військово-політичної ситуації в Закарпатській Україні у вересні-жовтні 1944 р.;

- 2) проаналізувати інституційно-процедурні механізми відновлення структур Чехословацької Республіки на звільненій Червоною армією території Закарпатської України;
- 3) розкрити причини, характер та масштаби утвердження монопольної ролі Комуністичної партії Закарпатської України в процесі національно-політичного й державного самовизначення населення краю;
- 4) охарактеризувати характер, прерогативи та структуру органів влади й управління Закарпатської України в період від жовтня 1944 р. до січня 1946 р.;
- 5) з'ясувати механізми розриву органами влади й управління Закарпатської України відносин із структурами Чехословацької Республіки та цілковитого підпорядкування партійним та державним інститутам УРСР та СРСР загалом.

Виклад основного матеріалу. Як вихідне положення можемо прийняти думку М. Макари про те, що зміни в Закарпатській Україні, які відбулися за час заняття Червоною армією (жовтень 1944 р.) до перетворення її на двадцять п'ять областей УРСР (січень 1946 р.) можна кваліфікувати як народно-демократичні. Вони супроводжувались «розгулом мітингової демократії» під час виборів до органів місцевого самоврядування, вирішенні важливих питань соціального, політичного та господарського життя. Разом з тим мали місце поспішність, порушення міжнародних угод і правових норм, які, однак, не можуть заперечити того, що приєднання Закарпаття до тодішньої України було закономірним, історично обумовленим й політично виправданим [13, с.10].

Скориставшись успішним оволодінням військами 4-го Українського фронту Закарпатської України та відсутністю повноцінної адміністрації, вже 28 жовтня 1944 р. Ф. Немец заявив про заснування Адміністрації визволеної території на чолі з урядовим делегатом. Відтоді з'явилися тимчасові місцеві органи державної влади Чехословаччини – військові комендатури і народні ради (комітети) [14, с.111].

Адміністрації Ф. Немца вдалось створити народні комітети в тій частині Закарпатської України, яка не входила безпосередньо в зону дії 4-го Українського фронту (Рахівському, Тячівському, Хустському, Севлюшському та Волівському округах) розпочати підготовку до проведення 22 листопада в Хусті з'їзду народних комітетів чехословацької орієнтації, де мало бути вирішене лише одне питання – обрання для автономної республіки Підкарпатська Русь тимчасового органу самоуправління під назвою Народна Рада Підкарпатської Русі [4, с.372-373], який, в кінцевому результаті, через недостатню кількість делегатів був позбавлений легітимності.

За умов організаційного оформлення органів влади та управління Чехословацької Республіки свій контроль над усіма сферами життя Закарпатської України прагнули встановити комуністи на чолі з політкомісаром 2-ї армійської бригади 1-го Чехословацького корпусу, секретарем Підкарпатурського крайкому Комуністичної партії Чехословаччини І. Туряницею [4, с. 371-372].

19 листопада 1944 р. в Мукачеве відбулася перша установча конференція Комуністичної партії Закарпатської України (до цього місцеві комуністи входили до складу Компартії Чехословаччини) за участю 294 делегатів та 124 гостей, серед яких селяни склали 50 %, робітники – 35 %, трудова інтелігенція – 15 % [5, арк. 10]. У своїй резолюції закарпатські комуністи виходили з того, що «історична несправедливість віками тяжить над народом Закарпатської України», коли, зокрема в 1938 р. «Закарпатська Україна стала міжнародною розмінною монетою і правителі Чехословаччини віддали нас в мадярське рабство», але віднині «ми не є малим народом, який потребує чужої опіки. Ми є складовою частиною Великого Українського народу» [5, арк. 19-21]. Виходячи з цього, Комуністична партія Закарпатської України «всіма силами підтримуючи і очолюючи рух народних мас, вважає основним завданням розв'язання національного, культурного і соціального питань шляхом об'єднання з Радянською Україною» [5, арк. 38].

Як слушно зауважує знаний закарпатський історик Ю. Болдижар, можна дискутувати навколо питання про правочинність виступів нечисленної партії комуністів та прийняття ними рішень від імені всього населення, але, як продемонстрували подальші події, їх позиція збігалася з позицією більшої частини населення, яке пішло за комуністами, засвідчуючи не їх слабкість, а силу [3, с.75].

Д. Пеца звертає окрему увагу на правові аспекти скликання З'їзду народних комітетів, який претендував на роль «установчих зборів» державного утворення. Він складався з делегатів, відісланих місцевими комітетами. В зв'язку зі складом з'їзду є два проблемні питання: по-перше, перелік місцевих комітетів, які надіслали делегатів до складу з'їзду, і, по друге, спосіб такого «делегування». Доступна для нас емпірична база не дає можливості чітко встановити ні одне, ні

інше. Підкреслимо, що річ навіть не в тому, що «обрання» делегатів з'їзду здійснювалося не на підставі законодавства (чехословацького чи навіть радянського), а в тому, що воно відбувалося взагалі без чітких правил. Додамо до цього, що представницька квота не визначалася ні для населення (один делегат від певної кількості населення), ні для населених пунктів (певна кількість делегатів від певної кількості населених пунктів), ні навіть для округів [15, с.375].

Делегатами з'їзду було обрано 663 особи, які представляли 268 населених пунктів краю, тобто значна частина мешканців, особливо віддалених сіл та присілків не отримала свого представництва [2, с. 100], що, на нашу думку, дає підстави для існування певних сумнівів щодо політико-правової легітимності самого з'їзду, утворених ним органів та прийнятих рішень.

Про характер взаємовідносин між Закарпатською Україною та СРСР на етапі акцентуалізації політичних намірів та конституювання правових механізмів їх реалізації, на нашу думку, більш ніж переконливо свідчать слова вдячності І з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України «Верховному Головнокомандувачу Маршалу Радянського Союзу, нашому батькові Йосифу Віссаріоновичу Сталіну» [8, арк. 1].

З'їзд Народних комітетів Закарпатської України обрав Народну Раду Закарпатської України як «єдину центральну владу, діючу з волі народу», але не визначив всього політико-правового обсягу її компетенції, а лише сформулював основну ціль її створення – «здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» [6, арк. 1].

27 листопада 1944 р. вона сформувала свій уряд у складі Президії Народної Ради та її уповноважених з таких питань: внутрішніх справ і державної безпеки; комунального господарства; фінансів; землеробства; промисловості та торгівлі; юстиції; освіти; комунікації; охорони народного здоров'я; соціальної опіки. Головою Народної Ради обрали І. Туряницю, заступниками голови – П. Сову і П. Лінтуру [12, с.255].

5 грудня 1944 р. в листі на ім'я президента Чехословацької Республіки Е. Бенеша Народна Рада Закарпатської України апелюючи до прав народів на самовизначення та його й позиції багатьох чеських політиків, які в минулому висловлювались, що «Закарпатська Україна є тільки депозитом для Росії», оголосила, що очікує «негайної вказівки Урядовому делегату Чехословацької Республіки, пану Немецу, залишити межі Закарпатської України» [7, арк. 1-2].

З перших днів свого функціонування державне утворення Закарпатська Україна, його владні органи приймали й втілювали рішення в напрямі досягнення цілей СРСР на даній території, в тому числі:

- а) взяття під контроль економічних і людських ресурсів Закарпаття в умовах війни;
- б) створення квазілегітиміційних механізмів оформлення рішень керівництва СРСР щодо даної території;
- в) поступової інкорпорації Закарпаття до державно-правової й економічної системи СРСР [15, с. 376].

Подаючи себе як «єдиного представника закарпатсько-українського народу і виразника його бажань», Народна Рада Закарпатської України в листі на ім'я Голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи та Голови Ради Народних Комісарів УРСР М. Хрущова від 5 грудня 1944 р., в той же час просила допомоги «в справі вислання делегації до УРСР, щоби таким способом нам була можливість висловити нашу сердечну подяку за визволення нашої країни і виконати наказ нашого народу про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» [17, арк. 154].

Реальна ж влада за такої радянської форми правління належала політичній структурі – Комуністичній партії Закарпатської України, котра виступала інструментом здійснення політики СРСР. Так, в резолюції першої конференції Комуністичної партії Закарпатської України «Про чергові завдання Комуністичної партії Закарпатської України» наголошувалось вважати за «найважливіше завдання партійних комітетів – добір, розстановку і виховання кадрів партійного активу, здібного очолити боротьбу Комуністичної партії Закарпатської України за здійснення вікових надій і стремлінь трудящих Закарпатської України» [5, арк. 41].

«Спрямовувати у вірному напрямку» реалізацію права мешканців Закарпатської України на національно-державне самовизначення шляхом входження до складу Української РСР повинні були направлені зі сходу, зокрема до середини грудня 1945 р. аж 324 керівні партійні працівники, зокрема 64 працівники апарату обкому Компартії Закарпатської України та 49 – апаратів округних комітетів партії [16, арк. 71].

Прибулі за розподілом центральних органів Союзу РСР та Української РСР працівники займали керівні посади в різних структурах влади та управління квазінезалежної Закарпатської

України, серед іншого сприяючи різкому зростанню правлячої Комуністичної партії та її «помічника» - Союзу молоді Закарпатської України. Цікавою, на наш погляд, є національна структура монопольних партійних та молодіжних структур Закарпатської України, коли українці серед комуністів склали майже 85,6 %, а інформація про росіян відсутня, що може свідчити про не надто вмиле маніпулювання статистикою, яка мала б заперечувати істотний вплив прибулих з Радянської України та інших республік СРСР керівних працівників в органах влади та управління Закарпатської України, яка з юридичної точки зору, була перетворена на Закарпатську область Української Радянської Соціалістичної Республіки Указом Верховної Ради Союзу РСР тільки 24 січня 1946 р.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі здійсненого політико-правового аналізу доведено, що характер взаємодії органів влади та управління Закарпатської України з державними й партійними структурами УРСР та СРСР був зумовлений реалізацією планів радянського керівництва з розширення сфери свого впливу на завершальному етапі Другої світової війни, зокрема через утворення та всебічний контроль над квазідержавним утворенням – Закарпатською Україною. Основними механізмами політики інкорпорації краю до загальносоюзного політико-правового простору були кадрова політика, утвердження монопольної ролі Комуністичної партії, активне використання радянських репресивно-каральних структур, зокрема для нівелювання можливостей впливу органів Чехословацької Республіки на процес возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною згідно з Маніфестом 3'їзду Народних комітетів Закарпатської України від 26 листопада 1944 р.

Література

1. Болдижар М. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини / М. Болдижар, П. Мосні. – Ужгород: УжНУ, 2001. – 240 с.
2. Болдижар М. Про деякі аспекти возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / М. Болдижар // Возз'єднання Закарпаття з Україною / Матеріали наукової конференції, присвяченої 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, м. Ужгород, 29 червня 2005 р. – Ужгород, 2005. – С. 103-104.
3. Болдижар М. Справжнє народне волевиявлення / М. Болдижар // 1945 рік. Закарпатська Україна / Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, м. Ужгород, 26 травня 1995 р. – Ужгород : Виробничо-видавничий комбінат «Патент», 1995. – С. 50-59; Ужгород: УжНУ, 2001. – С. 73-78.
4. Гольдмаш П. Історія республіки Підкарпатська Русь / П. Гольдмаш, С. Гольдмаш. – Ужгород : ВАТ «Патент», 2008. – 560 с.
5. Державний архів Закарпатської області. – Ф. ПР-4 Центральний комітет Комуністичної партії Закарпатської України. – Оп. 1. – Спр. 1. 19 листопада 1944 р., 53 арк.
6. Державний архів Закарпатської області. – Ф. Р-14 Президія Народної Ради Закарпатської України. – Оп. 1. – Спр. 11. 26 листопада 1944 р., 4 арк.
7. Там само. – Спр. 13. 5 грудня 1944 р, 2 арк.
8. Там само. – Спр. 14. 30 листопада 1944 р. – 15 липня 1945 р., 97 арк.
9. Докаш О. Ю. Національно-політичне самовизначення населення Закарпатської України та перспективи консолідації української нації на завершальному етапі Другої світової війни / О. Ю. Докаш // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Національна консолідація та європейська інтеграція України», м. Івано-Франківськ, 31 жовтня – 1 листопада 2013 р. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 182 – 186.
10. Закарпаття в етнополітичному вимірі / Авт. колект.: М. Панчук (керівник), В.Войналович, О.Галенко та ін. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008.– 682 с.
11. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура. Україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
12. Кульчицький В.С. Історія держави і права України / В.С.Кульчицький, М.І.Настюк, Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.
13. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.) / М.П. Макара. – Ужгород, 1995. – 108 с.
14. Офіцинський Р. Превентивна радянська Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.) / Р. Офіцинський // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 6-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, м. Ужгород, 24 червня 2010 р. – Ужгород, 2010. – С. 107-115.
15. Пеца Д.Д. Закарпатська Україна 1944-1945 років: історико-правова оцінка / Д.Д.Пеца //

Форум права. – 2010. - № 2. – С. 373-376.

16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. Р-2 Управління справами Ради Народних Комісарів Української РСР. – Оп. 7, т. III. – Спр. 1782. 1 липня – 20 грудня 1945 р., 168 арк.

17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. П-1 Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України. – Оп. 23. – Спр. 786. 15.XI-30.XII. 1944 р., 191 арк.

1. Boldyžar M. Deržavno-pravový status Zakarpattia (Pidkarpatskoji Rusi) v skladi Čechoslovaččyny [Tekst] / M. Boldyžar, P. Mosni. – Užhorod : UžNU, 2001. – 240 s.

2. Boldyžar M. Pro dejaki aspekty vozzjednannia Zakarpatskoji Ukrajinu z Radianskoju Ukrajinu / M. Boldyžar // Vozzjednannia Zakarpattia z Ukrajinu / Materialy naukovej konferenciji, prysviačenoji 60-riččiu vozzjednannia Zakarpattia z Ukrajinu, m. Užhorod, 29 červnia 2005 r. – Užhorod, 2005. - S. 103-104.

3. Boldyžar M. Spravžnie narodne volevýavlennia / M. Boldyžar // 1945 rik. Zakarpatska Ukrajinu / Materialy naukovej konferenciji, prysviačenoji 50-riččiu Peremohy nad fašyzmom ta 50-riččiu vozzjednannia Zakarpattia z Ukrajinu, m. Užhorod, 26 travnia 1995 r. – Užhorod : Vyrobnycvo-vydavnyčyj kombinat «Patent», 1995. – S. 50-59; Užhorod : UžNU, 2001. – S. 73-78.

4. Hołdmaš P. Istorija respubliky Pidkarpatska Rus [Tekst] / P. Hołdmaš, S. Hođmaš. – Užhorod : VAT «Patent», 2008. – 560 s.

5. Deržavnyj archiv Zakarpatskoji oblasti (dali – DAZO). – F. PR-4 Centralnyj komitet Komunistyčnoji partiji Zakarpatskoji Ukrajinu. – Op. 1. – Spr. 1. 19 lystopada 1944 r., 53 ark.

6. DAZO. – F. R-14 Prezydija Narodnoji Rady Zakarpatskoji Ukrajinu. – Op. 1. – Spr. 11. 26 lystopada 1944 r., 4 ark.

7. Tam samo. – Spr. 13. 5 hrudnia 1944 r, 2 ark.

8. Tam samo. – Spr. 14. 30 lystopada 1944 r. – 15 lypnia 1945 r., 97 ark.

9. Dokaš O. Ju. Nacionalno-polityčne samovyznačennia naseleńnia Zakarpatskoji Ukrajinu ta perspektyvy konsolidaciji ukrajinškoji naciji na zaveršalnomu etapi Druhoji svitovoji vijny / O. Ju. Dokaš // Materialy Mižnarodnoji nauko-vo-praktyčnoji konferenciji «Nacionalna konsolidacija ta jevropijska intehracija Ukrajinu», m. Ivano-Frankivsk, 31 žovtnia – 1 lystopada 2013 r. – Ivano-Frankivsk, 2013. – S. 182 – 186.

10. Zakarpattia v etnopolityčnomu vymiri / Avt. kolekt. : M. Pančuk (kerivnyk), V. Vojnalovyč, O. Halenko ta in. ; Red. kol. : Ju. Leveneč (holova), M. Pančuk, V. Vojnalovyč ta in. – K. : IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrajinu, 2008. – 682 s.

11. Zakarpattia 1919-2009 rokiv: istorija, polityka, kul'tura [Tekst] / ukrajinomovnyj variant ukrajinško-uhorškoho vydannia / Pid red. M. Veheša, Č. Fedyneč. – Užhorod : Polihrafcentr «Lira», 2010. – 720 s.

12. Kuľčyčký V. S. Istorija deržavy i prava Ukrajinu [Tekst] / V. S. Kuľčyčký, M. I. Nastiuk, B. J. Tyščyk. – Ľviv : Svit, 1996. – 296 s.

13. Makara M. P. Zakarpatska Ukrajinu: šliach do vozzjednannia, dosvid rozvytku (žovteń 1944 – sičeń 1946 rr.) [Tekst] / M.P. Makara. – Užhorod, 1995. – 108 s.

14. Oficynský R. Preventyvna radianizacija Zakarpatskoji Ukrajinu (osiń 1944 r. – vesna 1945 r.) / R. Oficynský // Zakarpatska Ukrajinu: perspektyvy ta realiji rozvytku / Materialy Vseukrajinškoji naukovej konferenciji, prysviačenoji 6-j ričnyci vozzjednannia Zakarpatskoji Ukrajinu z Radianskoju Ukrajinu, m. Užhorod, 24 červnia 2010 r. – Užhorod, 2010. - S. 107-115.

15. Peca D. D. Zakarpatska Ukrajinu 1944-1945 rokiv: istoryko-pravova ocinka / D. D. Peca // Forum prava. – 2010. - № 2. – S. 373-376.

16. Centralnyj deržavnyj archiv vyščych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrajinu. – F. R-2 Upravlinnia spravamy Rady Narodnych Komisariv Ukrajinškoji RSR. – Op. 7, t. III. – Spr. 1782. 1 lypnia – 20 hrudnia 1945 r., 168 ark.

17. Centralnyj deržavnyj archiv hromadščykh objednań Ukrajinu. – F. P-1 Centralnyj Komitet Komunistyčnoji partiji (bišovykiv) Ukrajinu. – Op. 23. – Spr. 786. 15.ChI-30.ChII. 1944 r., 191 ark.

Рецензент Гулай В.В., д.політ.н., професор, в.о. завідувача кафедри міжнародної інформації НУ «Львівська політехніка»

14.05.2014

МІСЦЕ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті досліджено еволюцію українського законодавства, що регулює державну молодіжну політику. За роки незалежності України соціально-демографічна група молоді проявила себе активним, прогресивним учасником суспільно-політичного процесу, яка не позбавлена власних специфічних проблем, що вимагають належної уваги з боку влади. У статті проаналізовано вітчизняну нормативно-правову базу та сфери життєдіяльності молодого населення, що вона регулює. Зроблено спроби виявити здобутки та прогалини формування та реалізації політики держави щодо молоді. Також досліджено зв'язок між підготовкою до електоральних процесів та законотворчою активізацією Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів України. Прослідковано якісну трансформацію молодіжного руху, який зумів з об'єкта державної молодіжної політики перетворитися у повноправного партнера владних інститутів.

Ключові слова: державна молодіжна політика, молодь, молодіжний рух, закон, постанова, указ, розпорядження, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України.

*Палагнюк Владимир***МЕСТО МОЛОДЕЖИ В УКРАИНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ**

В статье исследована эволюция украинского законодательства, регулирующего государственную молодежную политику. За годы независимости Украины социально-демографическая группа молодежи проявила себя активным, прогрессивным участником общественно-политического процесса, не лишенного собственных специфических проблем, требующих должного внимания со стороны властей. В статье проанализировано отечественную нормативно-правовую базу и сферы жизнедеятельности молодого населения, что она регулирует. Сделаны попытки выявить достижения и пробелы формирования и реализации политики государства в отношении молодежи. Также исследована связь между подготовкой к электоральным процессам и законотворческой активизацией Верховной Рады, Президента и Кабинета Министров Украины. Прослежено качественную трансформацию молодежного движения, сумевшего из объекта государственной молодежной политики превратиться в полноправного партнера институтов власти.

Ключевые слова: государственная молодежная политика, молодежь, молодежное движение, закон, постановление, указ, распоряжение, Верховная Рада Украины, Президент Украины, Кабинет Министров Украины.

*Palagniuk Volodymyr***PLACE OF YOUTH IN UKRAINIAN LEGISLATION**

This paper investigates the evolution of Ukrainian legislation that regulates state youth policy. Since independence of Ukraine socio-demographic group of young people has proved to be an active and progressive member of the political process that is not without its own specific problems that require proper attention from the authorities. The paper analyzes the domestic regulatory framework and young people's spheres of life that it governs. The attempts to detect achievements and gaps of forming and implementing state policy about youth are done. Also, it investigates the connection between preparation for the electoral process and the legislative activation of Parliament, the President and the Cabinet of Ministers of Ukraine. The author examines the qualitative transformation of the youth movement that has managed to become from the object of national youth policy into the full government institutions' partner.

Keywords: state youth policy, youth, youth movement, law, ordinance, decree, regulation, Parliament of Ukraine, President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасна епоха розвитку людства змінила погляди дослідників на ті соціальні групи, що донедавна недооцінювались. Серед них і молодь, яка за останні десятиліття довела власну прогресивність, ініціативність та наполегливість у різноманітних сферах життя суспільства. Серед найяскравіших прикладів – суспільно-політичні потрясіння в країнах Близького Сходу, Північної Африки та Європейського континенту, серед яких й Україна. Це актуалізувало питання формування та реалізації державної молодіжної політики.

Вітчизняна молодіжна політика не вирізняється досконалістю нормативно-правової бази та ефективністю діяльності інститутів, що відповідають за неї, хоч і за роки незалежності була проведена чимала робота. Роль молоді в житті країни досі усвідомлюється політичною елітою лише частково, що стає причиною недостатньої уваги до проблем цієї соціально-демографічної групи.

Подібна ситуація не може тривати постійно, адже це спричинюватиме подальшу ескалацію вже й так непростой кризи, що побутує на теренах України. Так, виникає необхідність у всебічному вдосконаленні нормативно-правової бази, регулюючої формування та реалізацію державної молодіжної політики, яка зумовлює необхідність ретельного аналізу та переосмислення її окремих компонентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські науковці неодноразово зверталися до проблеми державної молодіжної політики, її здобутків та прогалин. Вона стала об'єктом досліджень у роботах В. Барабаша, Є. Бородіна, А. Васильєва, М. Головатого, В. Головенька, В. Куліка, Н. Метьолькіної, В. Якушика та ін. Втім, вітчизняний молодіжний рух прогресує, все далі відходить від пережитків радянського спадку, набуває нових характеристик. Змінюється й життя країни загалом. Це дає підстави вважати, що попередні праці вимагають додаткових досліджень, які актуалізують здобутки перших та відкриють нові горизонти для теоретичного та практичного вдосконалення української державної молодіжної політики.

Метою дослідження є аналіз еволюції тієї частини законодавства України, що регулює життєдіяльність молоді, а також визначення перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Зародження української державної молодіжної політики розпочалось напередодні розпаду Радянського Союзу, коли в республіках велася робота з розробки молодіжного законодавства, результатом якої стало прийняття 16 квітня 1991 р. Закону СРСР «Про загальні засади державної молодіжної політики в СРСР», де були залучені, за словами Н. Лук'янової, яка посилається на Є. Бородіна, українські юристи та науковці С. Головатий, М. Головатий, А. Матвієнко та ін. [1].

За цим Законом українськими центральними державними органами з питань молодіжної політики стали: Комісія у справах молоді Верховної Ради УРСР та Міністерство у справах сім'ї та спорту УРСР. Саме на них згодом було покладено функцію розробки принципово нового підходу в роботі з молодими громадянами для незалежної України. Допомогати їм в цьому був покликаний Український науково-дослідницький інститут проблем молоді створений Кабміном УРСР 26 квітня 1991 р. [2].

Так, вже від початку 90-х рр. ХХ ст. розпочалась робота над створенням вітчизняної законодавчої бази, яка б сприяла розвитку кожної молодої людини та молодіжного руху загалом. Країна стала на рейки ринкової економіки, що вимагало термінової інтеграції молоді до роботи в потрібному напрямку. Для цього урядом було створено Фонд соціальної адаптації молоді України, що мав на меті фінансування державних програм соціального захисту і адаптації молоді, програм молодіжних та інших громадських об'єднань, забезпечення реалізації суспільно-корисних ініціатив юнаків і дівчат тощо. Першим же у цій сфері вітчизняним концептуально-правовим документом стала Декларація Верховної Ради «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», яку прийняли 15 грудня 1992 р. А вже через два місяці країна отримала й Закон «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. [2].

Ці акти стали фундаментом для майбутнього розвитку державної молодіжної політики. Першою цеглиною в ній став Український державний центр соціальних служб для молоді та регіональні осередки, утворені Постановою КМУ 13 серпня 1993 р. Серед їхніх завдань була реалізація державної молодіжної політики щодо соціального становлення та розвитку молоді; подання інформаційної та правової допомоги; інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи з молоддю тощо [2].

Проте, нові умови життя в країні все ще залишалися незрозумілими багатьом, хто звик до планового майбутнього за роки Радянського Союзу. Це не йшло на користь перспективам працевлаштування, що особливо було відчутно для молодих людей. Відповіддю на це була Цільова державна програма сприяння зайнятості молоді на 1994-1995 рр., схвалена Постановою Кабміну 31 травня 1994 р. задля створення соціально-економічних, організаційних і правових умов та гарантій для реалізації права працездатних молодих громадян на працю, а також посилення їх соціального захисту від безробіття [2].

Варто зазначити, що у 1994 р. Указом Президента було встановлено День молоді, який відтоді щорічно відзначається в останню неділю червня. Того ж року було засновано стипендії Кабміну та Президента для молодих вчених, з метою підтримки вчених віком до 35 років, які успішно проводять наукові дослідження, здійснюють актуальні науково-технічні розробки і вже досягли визнаних результатів у цій справі.

17 жовтня 1995 р. Кабінет Міністрів України постановою затвердив План розвитку мережі центру соціальних служб для молоді на 1995-1997 рр., за яким створювались відповідні центри по всіх регіонах країни, фінансовані з бюджету [2]. Наслідком втілення даного плану в життя став системний підхід до соціального обслуговування молоді.

Згодом, того ж року, Президент Указом постановив утворити Національну раду з питань молодіжної політики при Президентові України, як координуючий та консультативно-дорадчий орган, покликаний сприяти постійному вдосконаленню державної молодіжної політики, забезпечувати узгодженість дій у вирішенні питань, пов'язаних із життям молоді та участю її в усіх сферах життя суспільства і держави. Подібний орган мав перспективу стати центром формування державної молодіжної політики. Проте рекомендаційний характер рішень не сприяв практичному застосуванню, а головування одіозних політиків серед яких Д. Табачник, Є. Кушнар'єв та В. Медведчук, Голови Адміністрації Президента різних часів, не йшло на користь у сприйнятті ради молоддю та суспільством загалом.

4 грудня 1996 р. Указом Президента «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» було утворено при Міністерстві у справах сім'ї та молоді Державний молодіжний фонд, Фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, а також Український молодіжний центр. Також він доручав згаданому Міністерству разом з МЗС сприяти активному розвитку міжнародного молодіжного співробітництва.

Варто акцентувати на тому, що впродовж 1990-х рр. чи не єдиною інституцією, що системно розробляла концептуальні засади та відповідну нормативно-правову базу української молодіжної політики, був НДІ проблем молоді, про який йшлося вище. 1997 р. він був перейменований на Український інститут соціальних досліджень, і результати його діяльності стали основою формування сучасної державної політики, спрямованої на молодь. За роки незалежності України інститут був і залишається науковою установою, що сьогодні комплексно займається молодіжною проблематикою. Вчені інституту – М. Головатий, В. Головенько, О. Яременко та інші, аналізуючи теоретичні надбання та практичний вітчизняний і зарубіжний досвід, науково обґрунтували й виробили основні принципи, напрями та механізми реалізації сучасної державної молодіжної політики в Україні.

Крім згаданого інституту, проблемами молоді цікавились й окремі автори та політичні діячі різного рівня, які орієнтувались на молодь у своїй діяльності. Їхній внесок не варто недооцінювати, адже часто саме вони були ближчими до істини, ведучи безпосередній діалог з українською молоддю у різних куточках країни. Саме тоді почали порушуватись питання, що турбували молодих людей у сфері зайнятості та громадської діяльності, в культурній та духовній площинах, а також залучення молоді до прийняття різноманітних рішень щодо внутрішньої та зовнішньої політики.

21 січня 1998 р. Кабмін постановив затвердити розроблені профільним Міністерством план розвитку мережі центрів соціальних служб для молоді на 1998-1999 рр. та відповідне Типове положення. Там же передбачався порядок їх фінансування та статистична звітність. Міністерство освіти, у свою чергу, мало й надалі забезпечувати підготовку спеціалістів із соціальної роботи згідно з державним замовленням. Все це було покликано модифікувати мережу, що на практиці дало їм можливість вдосконалитись.

Також у 1998 р. Кабмін утворив Молодіжний уряд задля дієвого залучення молоді до процесу державотворення, підвищення її громадсько-політичної активності та створення належних умов для самореалізації. Щоправда, на всеукраїнському рівні він не зарекомендував себе належним чином та існував по деяких регіонах при місцевих держадміністраціях. І хоча не вдалося досягти бажаних результатів, спроба, на нашу думку, «вартувала паперу».

У міжвиборчий період 1998-1999 рр. Верховна Рада прийняла Закон «Про молодіжні та дитячі громадські організації», який визначив вікові рамки для членів молодіжних та дитячих громадських організацій – 14-35 та 6-18 років відповідно. Закон закріпив за цими об'єднаннями право здійснювати діяльність, спрямовану на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів. Закон передбачав функціонування Українського національного комітету молодіжних організацій як спілки, через яку здійснюється державна фінансова підтримка діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій. Крім того, УНКМО визнавався координатором молодіжного руху та об'єднанням більшості молодіжних та дитячих громадських організацій. Втім, у 2001 р. Конституційний Суд України визнав неконституційними описані положення Закону, що стосувались комітету [2].

Даний законодавчий акт, підсилений Постановою парламенту «Про рекомендації парламентських слухань з питань практичної діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування щодо реалізації законодавства у сфері молодіжної політики» від 6 липня 1999 р., викликав нову хвилю активності з боку Кабміну та Президента. Крім внесення змін до законодавчих актів, впродовж того року влада прийняла ряд постанов, указів та розпоряджень, серед яких:

- Постанова Кабінету Міністрів від 18 червня 1999 р. «Про стан реалізації державної молодіжної політики», яка передбачала активну культурно-виховну роботу й активізацію діяльності, спрямованої на патріотичне виховання молоді, а також забезпечення працевлаштування молоді та всебічну підтримку талановитої й обдарованої молоді тощо;

- Укази Президента від 6 жовтня 1999 р. «Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій», що був покликаний вирішити проблеми житла для молоді та, крім іншого, забезпечити підтримку діяльності молодіжних громадських організацій у вигляді всесторонньої допомоги, та «Про заходи щодо забезпечення працевлаштування молоді», за яким відповідним Міністерствам доручалось забезпечити формування мережі молодіжних центрів праці, забронювати робочі місця для конкретних груп молоді та сприяти залученню молоді до підприємницької діяльності тощо.

Через півроку, а саме 23 березня 2000 р. Верховна Рада внесла чергові зміни до Закону «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», виклавши його у новій редакції, яка якісно вдосконалила один з базових документів державної молодіжної політики [2].

За три місяці, 13 червня 2000 р., Кабмін Постановою «Про Премію Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України» перейменував засновану за рік до того премію, що присуджувалась молодим людям, особливі досягнення яких сприяють розвитку суспільно-економічного життя України, її розбудові та утвердженню міжнародного авторитету.

Напередодні парламентських виборів 2002 р. було прийнято низку актів, які мали забезпечити:

- всебічне врахування потреб і запитів молоді при формуванні і здійсненні внутрішньої політики держави, посилення ролі освіти та підтримку ініціатив студентських та інших молодіжних громадських організацій (Указ Президента «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» від 29 березня 2001 р.);

- організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, які б модифікували правову основу одного з важливих напрямків державної молодіжної політики, а саме соціальної роботи з молодим населенням (Закон «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р.);

- завершення формування мережі установ для соціального обслуговування молоді (Постанова Кабінету Міністрів «Про розвиток центрів соціальних служб для молоді» від 3 жовтня 2001 р.) [2].

13 жовтня 2001 р. Прем'єр-міністр підписав Розпорядження «Про утворення експертно-аналітичної робочої групи з питань удосконалення структури управління у сфері молодіжної та сімейної політики, фізичної культури, спорту і туризму». До групи увійшли нардепи, громадські діячі та дослідники, які займалися проблемами державної молодіжної політики. Вони мали подати пропозиції щодо удосконалення структури управління у передбачених сферах.

За наступні три місяці було прийнято одразу декілька пам'ятних актів:

- Постанова Кабміну «Про затвердження Програми сприяння соціальному становленню та адаптації кримськотатарської молоді на 2002-2005 роки» від 25 січня 2002 р. задля сприяння інтеграції кримськотатарської молоді в українське суспільство, її соціального становлення та розвитку;

- Розпорядження Кабміну від 14 лютого 2002 р. про залучення представників молодіжних громадських організацій до роботи на громадських засадах в центральних органах виконавчої влади, що мало б зблизити відповідні відомства безпосередньо з молодіжним активом.

- Визначивши, що у молодіжному середовищі зростає соціальна напруга, викликана підвищенням рівня безробіття, Кабмін затвердив 12 квітня 2002 р. Державну програму підтримки молодіжного підприємництва на 2002-2005 рр. з метою створення сприятливих умов для розвитку молодіжного підприємництва, що мало дати відповідний ефект у вигляді збільшення чисельності молодих підприємців, підвищення рівня зайнятості молоді, зменшення соціально-психологічної напруженості серед молодого населення тощо.

Впродовж наступних 12 місяців законодавча ініціатива практично не використовувалась для вирішення тих чи інших проблем молодого покоління. І лише напередодні початку наступного виборчого процесу влада знову підняла питання соціальної групи, підтримка якої не завадила б.

Так, 22 травня 2003 р. Верховна Рада постановила заснувати Премію ВРУ за внесок молоді у розвиток парламентаризму та місцевого самоврядування. Демонстративною метою було залучення молоді до процесів законотворення, подальшого розвитку парламентаризму та місцевого самоврядування. Подібний крок зробив і Кабмін, який 10 вересня 2003 р. затвердив Програму підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, від якої очікували збільшення представництва молоді на службі в органах державної влади та органах місцевого самоврядування й омолодження їх кадрового резерву. Очевидно, програма мала на меті здобути лояльність молодих людей, обіцяючи перспективи працевлаштування в згаданих органах. І хоча вона могла б стати дійсно працюючою, згодом її скасували.

Також за рік до президентських перегонів, 18 листопада 2003 р., Закон затвердив Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 рр., яка зачіпала чимало проблемних моментів життя молодого населення країни: від здоров'я та житла – до працевлаштування й еміграції. Особливої уваги варта та частина документу, що передбачала активізацію молодіжного руху, надання йому більшої масовості та авторитетності, створення моделі взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування і громадськості у сфері молодіжної політики, адже була надзвичайно актуальною напередодні Помаранчевої революції, активну участь в якій брав рух молоді.

27 серпня 2004 р. Постановою Кабміну затвердили Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та план розвитку їх мережі на 2005-2010 рр. Так, до компетенції центрів додалась соціальна робота із соціально незахищеними категоріями сімей та дітей. Ця постанова систематизувала роботу соціальних служб для молоді, що мало позитивні наслідки для подальшої їхньої діяльності.

Напередодні загострення суспільно-політичної кризи Верховна Рада проголосувала Закон «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» від 4 листопада 2004 р., що мав підсилити боротьбу держави з молодіжним безробіттям та продемонструвати перспективи працевлаштування випускників [2]. Згодом відповідні зміни були внесені й до Закону «Про зайнятість населення», який був чинним на той момент вже 13 років.

Події Помаранчевої революції, які охопили більшість регіонів України з 22 листопада 2004 р. – до 23 січня 2005 р., в черговий раз продемонстрували патріотичність та активність молодого населення, що дало підстави сподіватися на швидкі якісні зміни в державній молодіжній політиці нової влади.

Першим і чи не єдиним документом, який був покликаний шукати та знайти вирішення досі невирішених проблем молодого населення, стало Розпорядження Голови ВРУ «Про Положення про Молодіжну громадську колегію при Голові Верховної Ради України», утворення якої анонсувалось ще наприкінці 2004-го р. Щоправда, дана колегія так і не стала надбанням молодіжного руху, адже, доки вона сформувалась, той самий Спікер парламенту вже через рік своїм розпорядженням визнав відповідні рішення такими, що втратили чинність.

І лише через 8 місяців у Верховній Раді відбулися кілька парламентських слухань щодо проблем молоді. А їхні рекомендації були схвалені тільки вкінці 2005 р. Варто зазначити, що обмежувались вони лише дітьми та сільською молоддю.

12 квітня 2006 р. Кабмін розпорядженням схвалив Концепцію Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 рр., яка мала б вирішити критичну ситуацію з поповненням національної науки молодими кадрами та побороти «старіння» української науки, що негативно позначається на інноваційно-технологічному розвитку держави. Проте остаточно затвердили її тільки 8 серпня 2007 р.

2007 рік став не надто продуктивним з точки зору молодіжного законодавства, адже впродовж нього було прийнято лише дві значимі Постанови Кабміну:

- «Про затвердження Державної цільової програми роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 роки» від 8 серпня, яка б мала удосконалити нормативно-правову базу з питань навчання і виховання обдарованої молоді та розробити дієвий механізм її стимулювання, а також науково-педагогічних працівників, які проводять роботу з нею;

- «Про Премію Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України» від 21 листопада, яка вдосконалила процедуру преміювання, що було започатковане ще 1999 р.

Вже наступного 2008 р. Президент України видав пам'ятний для історії молодіжного руху Указ про проведення у 2009 р. Року молоді в Україні, передбачаючи стрімку роботу усіх відповідних відомств задля вдосконалення державної молодіжної політики.

Першими результатами стали прийняття Законів, Постанов Кабміну та Указів Президента безпосередньо наступного року. Серед них варто наголосити на двох Законах від 15 січня 2009 р.:

- перший вдосконалив Закон «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», додавши нові частини, що сприятимуть вирішенню демографічної кризи в країні за допомогою гнучкості відсоткової ставки по пільговим кредитам для молодих сімей без дітей та з дітьми;

- другий вніс зміни до Закону «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», виклавши його в редакції, яка передбачала розширення задля додаткової роботи з сім'ями.

Менш ніж через два тижні Кабмін затвердив Постановою від 28 січня 2009 р. Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2009-2015 рр., яка у відсоткових показниках передбачала залучення молоді до організованих заходів, рівень свідомого ставлення молоді до власного здоров'я та боротьби із шкідливими звичками, а також проведення щорічного моніторингу становища молоді в Україні.

В кінці 2009 р. Президентом було утворено Національну раду з питань становлення та розвитку молоді як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, проте менш ніж за півроку він розпустив її, а напрацювання звелись до пропозицій додержуватись вимог законодавства та уживати у встановленому порядку усіх заходів молодіжної політики.

Наприкінці 2010 р. у парламенті відбулись слухання, впродовж якого було обговорено проблеми здоров'я молоді. Визначено, що значною мірою на нього впливає екологічна ситуація та наслідки світової економічної кризи. У контексті цих умов гострими стали проблеми бідності, безпритульності, безробіття, постала проблема забезпечення населення здоровим харчуванням. У зв'язку з цим слухання рекомендували внесення змін щодо формування та реалізації державної соціальної, молодіжної політики, розробки і прийняття відповідних рішень, що було схвалено Постановою ВРУ від 3 лютого 2011 р.

22 березня 2012 р. Закон «Про громадські об'єднання» став новою сторінкою в громадській сфері життя країни, що безумовно стосується й молоді, адже він значно спростив процедуру реєстрації громадських організацій та спілок, що дасть можливість формалізувати молодіжний рух для кращої координації та відповідного ведення статистики.

Важливою для розвитку вітчизняного молодіжного руху стала й Постанова Кабміну «Про утворення Молодіжної ради» від 20 червня 2012 р. За нею утворено тимчасовий консультативно-дорадчий орган уряду, до якого увійшли особи віком 18-35 років, запропоновані громадським сектором. Дана рада покликана виконати роль посередника між громадськими організаціями і урядовою вертикаллю, учасника розробки проєктів нормативно-правових актів. Також на неї покладаються завдання вивчення, системного аналізу і прогнозування соціально-економічних та суспільно-політичних процесів у молодіжному середовищі. Щодо останнього варто відмітити, що Молодіжна рада не виконала своїх функцій напередодні подій Євромайдану, що стали причиною власне Майдану 2013-2014 рр.

5 липня 2012 р. було прийнято Закон «Про зайнятість населення», який стосується не лише молодого населення, але гарантує раніше здобуті та нові права молоді на пільгове працевлаштування, в тому числі й на перше робоче місце.

Також у 2012 р. КМУ повернувся до проблеми молодіжного житла. Так, було визначено, що більшість з молодих сімей не мають можливості отримати доступ на ринок житла без бюджетної підтримки. Тоді Кабмін Постановою від 24 жовтня 2012 р. затвердив Державну програму забезпечення молоді житлом на 2013-2017 рр., успішне виконання якої дасть змогу забезпечити житлом 16755 молодих сімей та одиноких молодих громадян. Крім того, вона сприятиме створенню умов для формування активної життєвої позиції молоді, розв'язанню їх житлових проблем, поліпшенню демографічної ситуації в країні.

Не став продуктивним для українських законодавців у сфері державної молодіжної політики 2013 рік. Всього декілька актів заслуговують на те, аби їх назвати. Першим з них є Постанова Кабміну «Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» від 1 серпня 2013 р., якої чекали ще з дня заснування цих центрів у 2001 р.

Найбільш значимим молодіжним законодавчим актом того року став Указ Президента «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» від 27 вересня 2013 р. Підсумувавши напрацювання за роки незалежності, Стратегія передбачала розробку та затвердження актуальних нормативно-правових актів щодо соціального становлення та розвитку молоді. Серед очікуваних результатів цікавими є наступні, що наче передбачали події кінця 2013 р.:

- активізація участі молоді у формуванні та реалізації державної молодіжної політики;
- збільшення кількості громадських об'єднань, що представляють інтереси молоді;
- інтеграція української молоді в європейське молодіжне співтовариство;
- підвищення рівня активності молоді у суспільному житті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, проведені дослідження дає змогу робити висновки щодо напрацювань законодавців та влади в цілому в сфері державної молодіжної політики за роки незалежності України.

Ще до 24 серпня 1991 р. почала формуватися думка, що проблеми молоді вимагають посиленої уваги. Після розпаду Радянського Союзу вітчизняне законодавство без зволікань почало вдосконалюватись крок за кроком задля підтримки його відповідності до нагальних вимог молодіжного середовища, які звісно змінювались в рамках соціально-політичної ситуації в країні та світі.

Варто зазначити й те, що молодь брала активну участь в еволюції молодіжного законодавства України, будучи як в ролі її об'єкта, так і в ролі активного суб'єкта молодіжної політики. До того ж, молоді люди входили до органів, які мали право дорадчого голосу при вищих державних структурах, що дало змогу зсередини впливати на процес формування й реалізації регулювання молодіжної сфери в державі.

Таким чином, сформована достатньо цілісна та потужна нормативно-правова база, яка передбачає регламентацію всіх основних напрямків реалізації державної молодіжної політики. Щоправда, проблеми з її дотриманням та виконанням часто нівелюють прописані норми, що свідчить про регламентаційно-правовий підхід до процесу організації вітчизняної молодіжної політики, який безсумнівно не може бути достатнім чи припустимим у демократичній країні. Це вимагає майбутньої роботи як дослідників, так і державних та громадських діячів, які все ж повинні довести дану нелегку справу до рівня, якого заслуговує молоде населення України.

Література

1. Лук'янова Н. Державна молодіжна політика в Україні: світовий і національний досвід формування та реалізації / Н. Лук'янова // Журнал Верховної Ради України «Віче». – 2009. – №22 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1740/>.

2. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

3. Васильєв А. Аналіз державної молодіжної політики в Україні: проблеми та перспективи / А. Васильєв // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління. – X. : Вид-во "ДокНаукДержУпр", 2011. – № 3(7) – С. 59-65.

1. Luk'yanova N. Derzhavna molodizhna polity`ka v Ukrayini: svitovy`j i nacional`ny`j dosvid formuvannya ta realizaciyi / N. Luk'yanova // Zhurnal Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` «Viche». – 2009. – #22 [Elektronny`j resurs]. Rezhym`m dostupu: <http://www.viche.info/journal/1740/>.

2. Oficijny`j veb-portal Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` [Elektronny`j resurs]. Rezhym`m dostupu: <http://www.rada.gov.ua/>.

3. Vasy`l`yev A. Analiz derzhavnoyi molodizhnoyi polity`ky` v Ukrayini: problemy` ta perspekty`vy` / A. Vasy`l`yev // Publichne upravlinnya: teoriya ta prakty`ka: zb. nauk. pracz` Asociaciyi doktoriv nauk z derzhavnogo upravlinnya. – X. : Vy`d-vo "DokNaukDerzhUpr", 2011. – # 3(7) – S. 59-65.

Рецензент: Бурдяк В.І., д.політ.н., професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

18.04.2014

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН МЕШКАНЦІВ ОДЕСИ
В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ 1941-1944 РОКІВ**

У статті розглядаються внесені війною зміни в повсякденне життя людей й існування міського населення під час окупації 1941-1944 років, психологічні та фізичні випробування пересічних українців, що є одним із головних чинників для створення насиченої історичної картини зазначеного періоду.

У роботі на основі архівних джерел, спогадів очевидці (зокрема, документів особистого характеру – мемуарів і щоденників осіб різного віку, соціального статусу й походження, – які висвітлюють історію з позиції окремої людини через її світосприйняття), тогочасної російськомовної періодики проаналізовано соціальні можливості одеситів; розглянуто ще маловивчені вітчизняними дослідниками проблеми працевлаштування як дорослих, так і неповнолітніх городян; заробітної платні, побуту, допомоги бідній частині населення, освітнього питання, дотримання правопорядку тощо.

Ключові слова: повсякденне життя, соціальні умови, окупаційний період, соціальна політика, способи виживання.

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЖИТЕЛЕЙ ОДЕССЫ В
ПЕРИОД ОККУПАЦИИ 1941-1944 ГОДОВ**

В статье рассматриваются внесенные войной изменения в повседневную жизнь людей и существования городского населения во время оккупации 1941-1944 годов, психологические и физические испытания простых украинцев, что является одним из главных факторов для создания насыщенной исторической картины того времени.

В работе на основе архивных источников, воспоминаний очевидцев (в частности, документов личного характера – мемуаров и дневников лиц разного возраста, социального статуса и происхождения, – которые рассматривают историю с позиции отдельного человека через его мировосприятие), русскоязычной периодики того времени проанализировано социальные возможности одесситов; рассмотрено еще малоизученные отечественными исследователями проблемы трудоустройства как взрослых, так и несовершеннолетних горожан; заработной платы, быта, помощи бедной части населения, вопроса образования, поддержания правопорядка и т. д.

Ключевые слова: повседневная жизнь, социальные условия, оккупационный период, социальная политика, способы выживания.

**SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF CITIZENS OF ODESSA DURING THE
OCCUPATION OF 1941-1944**

In the article considers the changes, which are encourage by war in every day lives and existence of local people during occupation 1941-1944, psychological and physical trials of ordinary Ukrainians.

In the article, which is based on archival sources, memories of eyewitnesses, time of the Russian-language period analyzed social opportunities of odessites, which is one of the main factors to create a rich historical picture of the time. In this paper, based on archival sources, eyewitnesses (including documents of a personal nature - the memoirs and diaries of people of different ages, social status and origin - who are risen from the position of the history of the individual through his perception of the world), the Russian-language periodicals of the time analyzed social opportunities Odessites ; yet little-discussed problem of employment of domestic researchers both adults and young citizens; wage is, life, help poor people, education, law enforcement, etc.

Keywords: daily life, social conditions, occupation period, social policy, survival way.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Протягом останнього десятиліття у вітчизняній історичній науці простежується відхід від ідеологічних засторог, жорстких меж державного замовлення, методологічних обмежень наукової діяльності, що сприяло зміщенню центра ваги з вивчення питань політичної, економічної історії на опрацювання проблем соціокультурного середовища, етноконфесійного життя, морально-психологічної сфери тощо. Наголошування саме на соціально-антропологічному вимірі розвитку українського суспільства зумовлений необхідністю повноцінно й усебічно реконструювати історію, потребою коригування

традиційних поглядів на відомі макроісторичні процеси та створення повної історичної картини, що містить і емоційні, і фактологічні чинники.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. На відміну від західної науки, переконливими представниками якої стали Томас Кунс, Макс Вебер, Отто Гінце, Теодор Зельдін, Райхард Зідер, Гвідо Хауманн та ін., вітчизняна наука відстає у дослідженні повсякденності. Певний внесок щодо теоретизації з різних проблем соціальної історії зробила російський історик Л. Рєпіна, підготувавши курс лекцій «Социальная история в историографии XX столетия» [1].

Піонер цього дослідницького сегменту – М. Коваль, який одним із перших в українській історіографії заклав наріжні методологічні основи соціальної історії. У своїх працях «Україна: 1939-1945: маловідомі і непрочитані сторінки історії» [2], «Друга світова війна і Велика Вітчизняна війни в історичній долі воєнного та повоєнного покоління народу України» [3] вчений викладає власні погляди на методологію дослідження подій війни, наполягає на відмові від ідеологічних штампів і стереотипів, оновленні термінологічного апарату, закликає до переосмислення ролі особистості в історії.

В. Стецкевич у праці «Военно-мобілізаційна кампанія в Україні у перший період війни (червень 1941 – липень 1942р.): Історіографія проблеми» [4] акцентовано підкреслює думку: в процесі історіописання воєн головну увагу треба зосереджувати не на описі подвигів героїв битв, військових операцій і бойових походів, а на вивченні долі простої людини в умовах війни, в центр уваги дослідників треба поставити людину (людність, спільноти, соціальні групи тощо). Іншими словами – вивчати війни з історико-антропоцентричних позицій.

О. Лисенко у статті «Тематика Другої світової війни на сторінках «Українського історичного журналу»: історіографічна ретроспектива на суспільно-політичному тлі» [5] визначає низку питань, що постають перед науковцями у розгляді соціальної проблематики:

- якими були обриси соціального проекту гітлерівців для окупованих територій і чи можна взагалі вести мову про нього у скільки-небудь оформленому вигляді;
- чи існувала соціальна еліта на зайнятих загарбниками землях України;
- які соціальні дивіденди отримували різні групи населення;
- в чому полягали відмінності соціальної політики у різних територіально-адміністративних утвореннях і статусу окремих соціальних груп.

М. Михайлуца у працях «Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.)» [6], «Соціально-економічні аспекти буденного життя православного кліру в Трансністрії» [7], «Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945)» [8] торує соціальні трансформації духовно-релігійної спільноти в роки Другої світової війни.

Внесені війною зміни в повсякденне життя мільйонів людей, існування міського та сільського населення під час окупації, психологічні та фізичні випробування пересічних українців стали предметом вивчення таких дослідників як В. Дудник, В. Удовика, О. Удада. Проблему повсякденного побуту киян та зміни в ньому з початком окупації дослідила Т. Заболотна у статті «Повсякденне життя киян в умовах нацистської окупації (вересень – грудень 1941р.)» [9].

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, соціально-економічні можливості міського населення Півдня України, зокрема мешканців Одеси, в період окупації залишаються ще маловивченими.

Для досягнення максимальної достовірності наукових результатів і вмотивованих висновків необхідно залучити широке коло варіативних джерел: архіви та альтернативні шляхи накопичення матеріалу – соціальний моніторинг, усні інтерв'ю, пошукова діяльність. Це дозволяє вести дослідницько-аналітичну роботу на базі документів, що мають різне походження, інформативну цінність, а також відображають різнобічність досліджуваних явищ.

Значною частиною джерельної бази дослідження соціально-економічного стану міського населення Півдня України в період окупації є неопубліковані джерела, що перебувають у фондах Державного архіву Одеської області (Ф. Р. – 5726, 4578, 4127, 4129, 4137, 4155, 4163, 4184, 4177, 4197, 2860, 2854, 3033, 3960, 2357, 2358, 2275, 2276 та ін.).

З-поміж опублікованих документів використано збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943) «Україна в Другій світовій війні у документах» [10], збірник документів і матеріалів «Німецько-фашистський режим на Україні» [11], документи і матеріали «Одесская область в Великой Отечественной войне 1941-194» [12].

До дослідження залучено тогочасну російськомовну періодику румунської окупації, а саме газети «Молва», «Одесская газета», що є досить цінним джерелом інформації про різні аспекти життєдіяльності підокупаційного соціуму.

За тематикою на сторінках цих газет розглядалися майже усі сфери людської діяльності: події в галузях політики, економіки, соціального життя населення, освіти, культури. У проблематиці переважали такі напрямки: в економіці – події на одеських підприємствах, заводах, на виробництві, у порту, питання стосовно забезпечення населення різного роду товарами і послугами. У соціальній сфері розглядалися проблеми допомоги бідній частині населення, працевлаштування, заробітної плати, пенсійного забезпечення, обслуговування радіомережею, тарифікація на різноманітні послуги; друкуються повідомлення стосовно надання великої кількості послуг: уроки з математики і фізики, лікарські послуги, курси гри на музичних інструментах, послуги фотоательє та машинописного бюро, повідомлення на зразок «купівля-продаж» тощо.

Специфічним видом писемних джерел є документи особистого характеру – мемуари й щоденники осіб різного віку, соціального статусу й походження. Вони висвітлюють історію з позиції окремої людини, через її світосприйняття.

Своїми спогадами про своє воєнне дитинство, юність поділились з нащадками Бекерський В. І., який народився в Одесі 14 лютого 1925 року, пережив окупацію міста разом із своєю родиною, після війни закінчив Одеський інженерно-будівельний інститут, багато років викладав в Одеській національній морській академії; Черкасов А. А. – у післявоєнні роки тривалий час працював журналістом; Щербіна Л. А. – вчений секретар Пушкінської комісії Будинку вчених; (Щербіна Л. А. Годы Великой Отечественной войны. Воспоминания об оккупации в Одессе. – Одесса, 2007.; Бекерский В. И. Мир и война. – Одесса, 2006; Черкасов А. А. Оккупация Одессы. Год 1941. Очерки. – Одесса, 2007).

Доцільною джерельною групою є різні види усних документів, зокрема, інтерв'ю.

Особливим видом джерел є документи зображального характеру, насамперед, фотографії, альбом художніх замальовок об'єктів, зруйнованих окупантами в м. Одесі.

Загалом, огляд джерельної бази дозволяє констатувати її достатню репрезентативність для створення комплексного дослідження соціально-економічного стану міського населення Півдня України в період окупації.

Постановка завдання. Метою пропонованої статті є спроба на основі архівних джерел, спогадів очевидців, тогочасної російськомовної періодици проаналізувати соціальні можливості населення Одеси у зазначений період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після реалізації плану, наміченого союзниками по війні проти СРСР у Тігіні (Бендерах) 30 серпня 1941 року Одеса стала центром губернаторства «Трансністрія», до якого увійшли вся Одеська область у тодішніх її адміністративних межах, західні райони Миколаївської та південні райони Вінницької областей й лівобережні придністровські райони МСРР.

Новими «господарями зразу ж було видано декілька постанов, якими окупаційна влада вимагала наведення порядку у місті, організації прибирання міських вулиць, дворів. До цих робіт залучалися усі працездатні мешканці міста. Але окупантів більше цікавили джерела збагачення, тому у декреті №3 наказувалось протягом 3-х днів колишнім директорам та керівникам підприємств надати до технічної секції муніципалітету відомості про підприємства, продукцію, стан будівель та обладнання [13].

Окупанти були зацікавлені у швидкому відновленні виробництва, для вирішення першочергового завдання – використання місцевих ресурсів для ведення переможної війни та апограбування. Зі збільшенням кількості відновлених заводів, фабрик виникла потреба у робочій силі. Муніципалітет відкривав курси з підготовки кадрів потрібних спеціальностей, які станом на 1943 рік закінчило понад 4,5 тис. Осіб за швацькою, бухгалтерською, машинописною підготовкою. За потребою місцевих заводів, фабрик, дрібних підприємств та кустарних майстерень індивідуально навчалось близько 7 тис. осіб [14]. Зауважимо, що місцеве населення залучалося саме на робітничі професії, натомість управлінський персонал запрошувався лише з Румунії та Німеччини.

Для надання послуг, пов'язаних з обслуговуванням (кухарі, вихователі дитячих садків тощо) перевага надавалась, по-перше, представникам молдавської, румунської національностей; по-друге, особам, які володіли румунською чи німецькою мовами.

До роботи на виробництві залучалися різні соціальні верстви: дорослі, діти, навіть інваліди. Переважно вони працювали на картонній фабриці, хіміко-корундовій, фасувальній, валізній тощо.

Намагаючись вплинути на робітників і службовців шляхом широкої пропагандистської акції румунська влада рекламувала свою політику соціальної допомоги населенню. Було оповіщено, що видаватиметься матеріальна допомога всім тим, хто отримував її за радянської влади, у такому ж обсязі. Виключалися лише персональні пенсії за революційні заслуги. У випадку смерті робітника чи службовця обіцялася допомога у розмірі трьохмісячного окладу. Аналогічна грошова допомога для обзаведення господарством передбачалася також для працівників, які одружилися та надали довідку про вінчання у церкві. Фактично ж ці обіцянки окупаційна адміністрація почала реалізовувати лише на початку 1944 року [15].

Періодично окупанти здійснювали пропагандистські заходи щодо заохочення працівників різних галузей. Так, у 1942 році губернатором було нагороджено грошовими преміями чиновників і робітників промисловості «Трансністрії»: робітників по 1 тис. марок з правом обміну на леї, а чиновників по 50 тис. лей [16]. Наступного, 1943 року, усі чиновники, службовці та робітники установ та підприємств лісової дирекції «Трансністрії» одержали святкові винагороди – загалом їм було видано близько 88 тис. марок [17].

Проте до створеної румунами біржі праці багато хто боявся й не хотів звертатись, оскільки звідти всіх відправляли на земляні та інші роботи. Юнаки просто наймалися чорноробітниками. За спогадами В. Бекерського, якому у 1941 році було 15 років, «праця чорноробітника в майстернях якщо і не була каторжною, то дуже наближувалася до цього [18].

Дехто підторгував на базарі. Вдавалися і до хитрощів, наприклад, молоді одесити, які вступали на курси з вивчення румунської, звільнялися від працевинності.

Незважаючи на те, що працювали всі – дорослі і діти – по всій території регіону у більшості родин панував голод. Однією з причин цього було те, що ще до окупації міста та його околиць, починаючи з восьмого серпня, коли Одесу оголосили у стані облоги, з міста розпочалося вивезення морем обладнання заводів, продуктів харчування (з 25 серпня у місті розпочала діяти карткова система постачання населення основними продуктами харчування: хлібом, м'ясом, жирами, крупами тощо). Те, що не встигли евакуювати, радянська влада намагалася знищити, тому вже у листопаді 1941 року багато одеських родин залишалось без продуктів. Батьки відправляли дітей до приміських селищ на пошуки картоплі, що залишилась на полях. Для багатьох підмерзла, м'яка, зморщена, солодка картопля стала найсмачнішою стравою. В. Бекерський згадував, що його родина по декілька дів нічого не їла через брак грошей та їжі [19].

Намагаючись повернути до себе різні верстви підокупаційного суспільства, влада закликала до співробітництва і середній прошарок населення. В Одесі працювала зуболікарська школа, в якій нараховувалось 590 студентів і 37 осіб викладацького складу. Умовою вступу до школи була середня освіта і вік – не молодше 18 років. Студенти користувалися пільгами, які полягали у безкоштовному лікуванні у всіх поліклініках міста.

Взагалі ситуація з освітою складалася в місті таким чином: на початку 1942 року в Одесі відкрився лицей при університеті [20]; у березні 1943 року у будівлі колишньої Маріїнської жіночої гімназії прийняв 400 дітей теоретичний змішаний (вчилися і хлопці, і дівчата) російський лицей, у якому працювала їдальня. В ній 57 учнів, які більш за всіх потребували матеріальної допомоги, снідали безкоштовно [21].

Відкривалися приватні школи, в яких, як правило, вчилися румунські, німецькі, молдавські діти.

Усі кроки окупаційної влади щодо освітнього питання припинились у листопаді 1943 року, коли до піддирекції освіти надійшла службова записка директора дирекції культури про закриття у Трансністрії всіх шкіл. У ній зазначалося, що «... всі навчальні і середні школи в Трансністрії, крім румунських, закриваються до нових розпоряджень. Викладацький склад спрямувати у розпорядження районів і сіл для використання їх на адміністративній і господарській роботі» [22]. Цей факт ще раз підтверджує загарбницький, експлуатаційний характер окупаційної влади, для якої не існувало поділу окупованого населення на дітей і дорослих, селян і міське населення, їх об'єднувало єдине призначення – бути майже безплатною робочою силою.

Простежується чітка тенденція заохочення румуно-, молдово-, німецькомовного населення, що свідчило про соціальну диференціацію. Відкривалися дитячі садки та школи, до яких запрошувалися в більшості діти вищезазначених національностей, абітурієнтам румунам і молдаванам надавалася перевага при вступі до університету в Одесі. За розпорядженням губернатора

«Трансністрії» 237 студентів румунської та молдавської національностей звільнялися від плати за навчання [23], а місцевим чиновникам надавалася 50-відсоткова знижка квартирної платні, платні за світло, воду та дрова [24].

Румунська мова та культура витісняла російську на другорядні позиції, а про українську культуру взагалі не йшлося. У повідомленні муніципалітету. Надрукованому у «Молві» за 13 березня 1943 рік наголошувалося, що різноманітні реклами, театральні афіші повинні мати тексти, надруковані румунською чи російською, розмір літер повинен бути одного розміру. Наказом №1 від 22 грудня 1942 року попереджалося: якщо російськомовний текст буде надрукований більшим шрифтом, ніж румунський – рекламу конфіскують, а типографів і художників буде віддано під суд.

Ставлення окупантів до місцевого населення як до низькосортної маси промовисто характеризують факти, пов'язані з реєстрацією шлюбів. Підґрунтям для Інструкції щодо реєстрації та розірвання шлюбів у губернаторстві стали умови, передбачені ст.108 Сімейного Кодексу УРСР: вікові норми (для жінок – 16 років, для чоловіків – 18), психічний стан, шлюби серед родичів тощо. Окупаційна адміністрація опрелюднила нововведення: румуни не мали права укладати шлюб з особами із місцевого російського населення; дозволялися шлюби державних чиновників з місцевими мешканцями тільки за умови, останні доведуть своє румунське походження [25].

Серйозно поставилася нова влада до питань дотримання правопорядку, особливо до покарання правопорушників. Поширеними правовими проблемами були – габіжництво, котрабанда, порушення правил дорожнього руху, теракти з боку підпільників, недотримання вимог цензури. Покарання було суворе, найчастіше долю правопорушників вирішував воєнопольовий суд. Вироком, як правило, було позбавлення волі до 10 років, розстріл. Для порушників дорожнього руху передбачалися штрафні санкції (від 10 до 20 РККС – для велосипедистів; від 50 до 100 РККС – для водіїв). Якщо правопорушники не підкорялися вимогам поліції, намагалися втекти, поліцейським було дозволено розстрілювати таких на місці.

Румунська влада жорстко контролювала діяльність підприємств харчування. По-перше, захищала своє здоров'я, а, по-друге, мабуть, керувалася принципом – «голодна людина – зла людина», що зовсім не було потрібне новій владі. У наказі №86 підкреслювалося: «Ст.1. Всі власники підприємств, в яких виготовляються різні харчові продукти, зобов'язані вживати тільки свіжі продукти найкращої якості. Категорично забороняється примішувати до продуктів отруйні речовини з метою збільшити кількість продуктів чи надати їм кращу схоронність» [26]. Вимогою до власників ресторанів та їдалень було введення чергових обідів, що склалися з двох блюд та хліба, порції повинні були бути достатньо великими. Існувала цінова політика – блюда мали відпускатись з максимальним прибутком 30 відсотків.

Для родин, які зазнавали голод та поневіряння, існував так званий «кружковий збір» - благодійні заходи, для яких збиралися кошти на підтримку таких родин. Існувала благодійна «воєнна кухня», кухні при церквах та релігійних громадах, де роздавалися обіди для бідних та сиріт.

Прикладом грабіжницької політики стало оподаткування окупованого населення. Спочатку, за постановою №621/943 податок на прибутки складав 60 відсотків, потім, вважаючи, «що цей податок замалий відносно до життєвого рівня», його підняли до 70 відсотків [27].

Висновки. Отже, в умовах війни соціальні можливості, способи виживання, самореалізація місцевого населення були обмеженими законими окупаційної адміністрації, проте, можливості представників окупаційної системи були широкими, захищеними і витікали з визначеного ними ж «права окупанта».

Література

1. Репина Л.П. Социальная история в историографии XX столетия: курс лекций / Л.П. Репина. – М.: РАН, Ин-т всеобщей истории: Саратов. госуд. унив. им. Н.Т.Чернышевского, 2001. – 130 с.
2. Коваль М.В. Україна: 1939-1945: маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В.Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.
3. Коваль М.В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни в історичній долі воєнного та повоєнного покоління народу України// Друга світова війна і Україна: матер. наук. конф., 27-28 квіт. 2006 р. – К.: НАН України, 1996. – С. 4-17.

4. Стецкевич В. Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні у період війни (червень 1941 – липень 1942р.): історіографія проблеми: монографія. – Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2009. – 367 с.
 5. Лисенко О.Є. Тематика Другої світової війни на сторінках «Українського історичного журналу»: історіографічна ретроспектива на суспільно-політичному тлі / О.Є.Лисенко // Український історичний журнал. – 2007. – №6. – С. 119-142.
 6. Михайлуца М.І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.) / М. І. Михайлуца. – Одеса, 2006. – С. 112-114.
 7. Михайлуца М.І. Соціально-економічні аспекти буденного життя православного клірку в Трансністрії / М. І. Михайлуца //Сторінки воєнної історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Ч. 1. – С. 413-425.
 8. Михайлуца М. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / М. Михайлуца. – Одеса: Вид-во «ВМВ», 2008. – 392 с.
 9. Заболотна Т. Повсякденне життя киян в умовах нацистської окупації (вересень-грудень 1941 р.) / Т. Заболотна // Український історичний журнал. – 2007. - №5. – С. 107-116.
 10. Україна в Другій світовій війні у документах. – К.: Держполітвидав УРСР, 1964.
 11. Німецько-фашистський режим на Україні: Зб. Док. І мат. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963.
 12. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941-1945. Сб. Документов и материалов. Одесса.: Маяк. – 1970. – 388 с.
 13. Одесская газета. – 1941. – 2 ноября.
 14. Молва. – 1943. – 26 февраля.
 15. ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 917.
 16. Молва. – 1943. – 10 января.
 17. Молва. – 1943. – 10 января.
 18. Бекерский В.И. Мир и война. Т.2 – Одесса, 2007. – С. 36.
 19. Там само. – С. 67.
 20. Там само. – С. 82.
 21. Молва. – 1943. – 13 марта.
 22. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941-1945. Сб. Документов и материалов. – Одесса: Маяк, 1970. – С. 170.
 23. ДАОО. Ф. Р. – 7355, оп. 1, спр. 1, арк. 87.
 24. ДАОО. Ф. Р. – 5726, оп. 1, спр. 1, арк. 24.
 25. ДАОО. Ф. Р. – 1103, оп. 11, спр. 11, арк. 96.
 26. ДАОО. Ф. Р. – 7011, оп. 1, спр. 4, арк. 136.
 27. ДАОО. Ф. Р. – 2000, оп. 3, спр. 23, арк. 15
-
1. Реру`на L.P. Socy`al`naya y`story`ya v y`story`ografy`y` XX stolety`ya: kurs lekcy`j / L. P. Реру`на. – М.: RAN, Y`n-t vseobshhej y`story`y`: Saratov. gosud. uny`v. Y`m. N.T. Chernyshevskogo, 2001. – 130 s.
 2. Koval` M.V. Ukrayina: 1939-1945: malovidomi i neprochy`tani storinky` istoriyi / M. V. Koval`. – К.: Vy`shha shkola, 1995. – 194 s.
 3. Koval` M.V. Druga svitova i Vely`ka Vitchy`znyana vijny` v istory`chnij doli voyennogo ta povoyennogo pokolin` narodu Ukrayiny`// Druga svitova vijna i Ukrayina: mater. Nauk. Konf., 27-28 kvit. 2006r. – К.: NAN Ukrayiny`, 1996. – S. 4-17.
 4. Steczkevych V. Voyenno-mobilizacijna kampaniya v Ukrayini u period vijny` (cherven` 1941 – ly`pen` 1942r.): istoriografiya problemy`. Monografiya. – Kry`vy`j Rig: Vy`davny`chy`j centr KТУ, 2009. – 367 s.
 5. Ly`senko O.Ye. Tematy`ka Drugoyi svitovoyi vijny` na storinkax «Ukrayins`kogo istory`chnogo zhurnalu»: istoriografichna retrospekty`va na suspil`no-polity`chnomu tli / O. Ye. Ly`senko // Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal. – 2007. - #6. – S. 119-142.
 6. My`xajlucza M.I. Religijna polity`ka rumuns`koyi okupacijnoyi vlady` v Pivdennij Bessarabiyi i Transnistriyi (kinecz` 1930-1944 rr.) / M. I. My`xajlucza. – Одеса, 2006. – S. 112-114.
 7. My`xajlucza M.I. Social`no-ekonomichni aspekty` budennogo zhy`ttya pravoslavnogo klirku v Transnistriyi / M. I. My`xajlucza //Storinky` voyennoyi istoriyi Ukrayiny`. – К., 2006. – Vy`p. 10. – Ch. 1. – S. 413-425.

8. My`xajlucza M. Pravoslavna cerkva na Pivdni Ukrainy` v roky` Drugoyi svitovoyi vijny` (1939-1945) / M. My`xajlucza. – Odesa: Vy`d-vo «VMV», 2008. – 392 s.
9. Zabolotna T. Povsyakdenne zhy`ttya ky`yan v umovax nacy`sts`koyi okupaciyi (veresen`-gruden` 1941 r.) / T. Zabolotna // Ukrainins`ky`j istory`chny`j zhurnal. – 2007. - #5. – S. 107-116.
10. Ukraina v Drugij svitovij vijni u dokumentax. – K.: Derzhpolitvy`dav URSR, 1964.
11. Nimecz`ko-fashy`sts`ky`j rezhy`m na Ukraini: Zb. Dok. I mat. – K.: Derzhpolitvy`dav URSR, 1963.
12. Odesskaya oblast` v Vely`koj Otechestvennoj vojne 1941-1945. Sb. Dokumentov y` matery`alov. Odessa.: Mayak. – 1970. – 388 s.
13. Odesskaya gazeta. – 1941. – 2 noyabrya.
14. Molva. – 1943. – 26 fevralya.
15. CzDAGO Ukrainy`. F. 1. – Op. 23. – Spr. 917.
16. Molva. – 1943. – 10 yanvarya.
17. Molva. – 1943. - 10 yanvarya.
18. Bekersky`j V.Y`. My`r y` vojna. T.2 – Odessa, 2007. – S. 36.
19. Tam samo. – S. 67.
20. Tam samo. – S. 82.
21. Molva. – 1943. – 13 marta.
22. Odesskaya oblast` v Vely`koj Otechestvennoj vojne 1941-1945. Sb. Dokumentov y` matery`alov. – Odessa: Mayak, 1970. – S. 170.
23. DAOO. F. R. – 7355, op. 1, spr. 1, ark. 87.
24. DAOO. F. R. – 5726, op. 1, spr. 1, ark. 24.
25. DAOO. F. R. – 1103, op. 11, spr. 11, ark. 96.
26. DAOO. F. R. – 7011, op. 1, spr. 4, ark. 136.
27. DAOO. F. R. – 2000, op. 3, spr. 23, ark. 155.

Рецензент: Кязимова Г.Х., к. істор.н., доцент Одеського національного морського університету

16.06.2014

УДК 94 (477) «1917/1918»

Стрілець Василь

ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ В ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ ЗА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

У статті розглядаються ідеологічні підходи Української партії соціалістів-федералістів до питання політичного статусу України в період Центральної Ради. Прослідковано відстоювання партією ідеї перетворення Росії на федерацію рівноправних автономних національно-територіальних одиниць. Показано, що істотних зрушень така позиція УПСФ протягом зазначеного періоду не зазнала, хоча непоступливість російського громадянства в українському питанні зумовили незначну еволюцію підходів партії, що проявилось в підтримці ідеї зверхності Українських Установчих Зборів над Всеросійськими Установчими Зборами у визначенні політичного статусу України. Вказано, що проголошену IV Універсалом Центральної Ради незалежність Української Народної Республіки (УНР) соціалісти-федералісти сприйняли лише як засіб нейтралізації політики більшовиків. Зазначено, що істотні зрушення в партійній ідеології щодо відповідного питання відбулися лише після поразки УНР, коли був перекреслений соціалістичний напрям розвитку незалежної України.

Ключові слова: Українська партія соціалістів-федералістів, Центральна Рада, політичний статус України, Всеросійські Установчі Збори, Українські Установчі Збори, самостійники, більшовики.

**ВОПРОС ПОЛИТИЧЕСКОГО СТАТУСА УКРАИНЫ В ИДЕОЛОГИИ
УКРАИНСКОЙ ПАРТИИ СОЦИАЛИСТОВ-ФЕДЕРАЛИСТОВ В ПЕРИОД
ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ (МАРТ 1917 – АПРЕЛЬ 1918 ГГ.)**

В статье рассматриваются идеологические подходы Украинской партии социалистов-федералистов к вопросу политического статуса Украины в период Центральной Рады. Проанализировано отстаивание партией идеи преобразования России в федерацию равноправных автономных национально-территориальных единиц. Показано, что существенных изменений такая позиция УПСФ на протяжении указанного периода не претерпела, хотя бескомпромиссное отношение русской общественности украинскому вопросу вызвало незначительную эволюцию подходов партии, что проявилось в поддержке идеи приоритета Украинского Учредительного Собрания над Всероссийским Учредительным Собранием в определении политического статуса Украины. Подчёркнуто, что провозглашённую IV Универсалом Центральной Рады независимость Украинской Народной Республики (УНР) социалисты-федералисты восприняли только как способ нейтрализации политики большевиков. Указано, что существенный идеологический сдвиг в партии в этом вопросе произошёл только после поражения УНР, когда было перечёркнуто социалистическое направление развития независимой Украины.

Ключевые слова: Украинская партия социалистов-федералистов, Центральная Рада, политический статус Украины, Всероссийское Учредительное Собрание, Украинское Учредительное Собрание, самостийники, большевики.

Strilets Vasyl

**THE ISSUE OF UKRAINE'S POLITICAL STATUS IN THE UKRAINIAN SOCIAL-
FEDERALISTS' PARTY'S IDEOLOGY DURING THE CENTRAL RADA PERIOD (MARCH
1917 – APRIL 1918)**

The article deals with the Ukrainian Social-Federalists' Party's ideological approaches to the issue of Ukraine's political status during the Central Rada period. Party's upholding the idea of transforming Russia into the federation of equal autonomous national territorial entities is revealed. It is shown that such position was not significantly changed over the specified period though Russian community's obstinacy in the Ukrainian issue caused slight evolution of Party's approaches reflected in supporting the idea of the Ukrainian Constituent Assembly's superiority over the All-Russian Constituent Assembly when determining the Ukraine's political status. It is pointed out that the Social-Federalists interpreted independence of the Ukrainian People's Republic declared by the IVth Central Rada's Universal only as a means of neutralizing bolsheviks' policy. It is stated that significant improvement of Party's ideology on this issue only occurred after the Ukrainian People's Republic's defeat, when the socialist direction of independent Ukraine's development was cancelled.

Keywords: the Ukrainian Social-Federalists' Party, the Central Rada, Ukraine's political status, the All-Russian Constituent Assembly, the Ukrainian Constituent Assembly, samostiynyky, bolsheviks.

Постановка проблеми зумовлена потребою ґрунтовного осмислення ідейних підвалин державотворчих процесів в Україні на початку ХХ ст., що призвели до появи сучасної української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що в загальних рисах питання політичного статусу України в діяльності тогочасних провідних українських політичних партій, зокрема Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), знайшло певне відображення в роботах Р. Млиновецького, А. Гриценка, О. Мельника, В. Солдатенка [1].

Невирішені раніше частини загальної проблеми складають зокрема питання еволюції ідейно-політичних поглядів щодо державності України несоціалістичних українських політичних партій зазначеного періоду.

Цілі статті полягають в детальному аналізі підходів до питання політичного статусу України протягом існування Центральної Ради однієї з найвпливовіших українських буржуазно-демократичних партій, яка в зазначений період мала назву «УПСФ».

Основний матеріал дослідження. Утворена в результаті злиття в 1905 р. Української демократичної та Української радикальної партій Українська радикально-демократична партія відновила свою діяльність у 1917 р. і на конференції в червні цього ж року була перейменована в УПСФ та виробила нову програму на основі попередніх теоретичних та політичних принципів [2, с. 2], що зводились до ліберально-демократичних та федералістської ідей. Лідер партії С. Єфремов

ще в травні 1917 р. зазначав, що соціалісти-федералісти все ж таки виставили знову і ствердили програму «не сепаратизму, а федералізму, не розбрату, а поєднання» [3, с. 2].

Друга конференція УПСФ (вересень 1917 р.) в результаті нетривалих дебатів затвердила програму партії, в якій федералізм визначається як всесвітній ідеал суспільно-політичного устрою, що єдиний може остаточно помирить людство, «вивести ворожнечу, чвари й війни». Етапом на шляху до такого федералізму мала бути перебудова на федералістських основах найближчим часом російської держави, яка повинна стати федерацією рівноправних автономних національно-територіальних одиниць, кожна з яких матиме право на місцеве крайове законодавство [4, с. 29 – 30]. Як зазначалося в програмі партії, перетворення Росії на федеративну державу мало відбутися через «Всеросійську Установчу Раду» та місцеві установчі ради, кожна з яких розробить конституцію для свого краю [4, с. 31]. В програмі партії детально було розписано особливості державного устрою майбутньої федерації аж, наприклад, до кількості членів вищого виконавчого органу влади – «Високої Державної ради» [4, с. 32].

Такий деталізований підхід до проблеми політичного устрою майбутньої Росії свідчить про захоплення соціалістів-федералістів російською революцією та віру в те, що російські демократичні сили (на які й розраховувала партія) сприймуть їх програму як керівництво до дії. Дещо пізніше, 1918 р., за Гетьманату П. Скоропадського, друкований орган УПСФ газета «Нова рада» зазначила: «Коли ми виступали проти єдиної Росії, то тільки тому, що були певні, що російська демократія не буде грати в ній ніякої ролі, але виявилось згодом, що вона нам уже показує кулаки» [5]. Та протягом перших місяців Української революції ці «кулаки» здавалися соціалістам-федералістам, як правило, непорозумінням.

Протягом усього періоду існування Центральної Ради соціалісти-федералісти докладали максимум зусиль для утвердження серед народних мас ідей автономії та федерації та сприяли правлячим партіям – Українській партії соціалістів-революціонерів (УПСР) і Українській соціал-демократичній робітничій партії (УСДРП) – у поборюванні політичного руху самостійників. Істотні розбіжності соціалістів-федералістів із, так би мовити, справжніми соціалістами щодо особливостей державного ладу та соціально-економічних питань розвитку України не завадили їм виступити тут єдиними фронтом. Федерація була спільною метою двох напрямів українських політичних сил: ліберально-демократичного та соціалістичного.

Однак для УСДРП та УПСР федералізм впливав з соціалістичної теорії, зокрема, з постулату про другорядність державотворення по відношенню до завдань соціалістичного будівництва, а для УПСФ уявлявся способом унеможливлення крайніх форм розвитку капіталізму та способом політичного (у формі автономії) забезпечення національно-культурного відродження й розвитку українського суспільства.

Негативне ставлення соціалістів-федералістів до самостійників можна пояснити, крім зазначених причин принципового характеру, ще й їх побоюванням негативної реакції Росії в разі реалізації планів останніх щодо відокремлення України, та побоюванням непевних максималістських соціально-політичних намірів самостійників. Відіграло свою роль також небажання УРСФ відштовхнути неукраїнські політичні сили від українського національного відродження гаслом самостійності України.

Все ж соціалісти-федералісти певною мірою усвідомлювали підстави позиції самостійників. Ще в травні 1917 р. «Нова рада» відгукнулася про них такими словами: «Російській політиці вони (самостійники. В. С.) не вірять, не вірять, що в межах російської держави Україна матиме спроможність здійснювати свої історичні права на волю, на власне національно-культурно-політичне життя». «Нова рада» вже тоді визначила невтішний для українських федералістів напрям російської внутрішньої політики на централізм та попередила про можливість кардинальної зміни позиції зокрема УПСФ[6]. Та й сам лідер партії С. Єфремов у цей час писав: «Давній застарілий централізм російських громадських кругів тільки тепер зможе виявитись повною мірою... і нам з ним доведеться рахуватись та ще й рахуватися» [7].

Непоступливість російського громадянства федералістським домаганням українства зумовила деяку еволюцію підходів соціалістів-федералістів до питання політичного статусу України, етапом якої стало осмислення та обговорення ідеї Українських Установчих Зборів. Характерною в цьому плані стала стаття в одному з жовтневих номерів «Нової ради» другої особи в УПСФ А. Ніковського, в якій він, зазначаючи, що інтереси українського народу підкажуть на Українських Установчих Зборах зв'язок із Росією, а не самостійність України, все ж, виходячи з проголошеного й російською демократією права націй на самовизначення, він захищає ідею зверхності Українських Установчих Зборів над Всеросійськими Установчими Зборами у

визначенні державного статусу України [8], тим самим відходячи від програмних положень партії, які передбачали становлення федерації шляхом як регіональних, так і Всеросійських Установчих Зборів, хоча від затвердження партійної програми пройшло дещо більше місяця. Отже, програмні положення не надто зв'язували лідерів соціалістів-федералістів у їх практичній діяльності, зокрема, в ідейному впливові на перебіг Української революції.

Після Жовтневої більшовицької революції соціалісти-федералісти продовжували жити надіями на «спільний федеральний уряд», зазначаючи, що справу укладення миру після світової війни може вирішувати лише він, та, демонструючи певну розгубленість та політичну безпомічність, зауважили про безвихідне становище «усіх частин Росії» без такого уряду [9], який повинна сформувати складена з представників усіх народів колишньої імперії «Федеративна Всеросійська Рада» [10]. Останній термін, що не згадувався в програмі партії, теж засвідчив розгубленість соціалістів-федералістів.

10 грудня 1917 р. у київському клубі «Родина» відбулася перша політична бесіда, влаштована Центральною виборчою комісією партії. І хоча доповідач П. Зайцев говорив про Кирило-Мефодіївське братство та М. Драгоманова як духовних батьків УПСФ, котра «непохитно стоїть на ґрунті федералізму», прихід до влади в Росії абсолютно неприйнятних для соціалістів-федералістів більшовиків істотно вплинув на федералістські устремління перших, що й засвідчила промова Генерального секретаря міжнародних справ, одного з лідерів партії О. Шульгіна. Він висловив думку про можливість федерації не з Великоросією, а з Доном, Сибіром та іншими національними та територіальними утвореннями на території колишньої Російської імперії, де були прикмети «справжньої держави». Вбачаючи кінцеве політичне завдання партії в досягненні федерації О. Шульгін навів конкретні аргументи на її користь: небезпека для України в разі її самостійності попасти під вплив Німеччини та розрахунок на політичну та економічну допомогу Англії і Франції в разі входження України у таку федерацію [11].

4 січня 1918 р. відбулася чергова політична бесіда, влаштована виборчою комісією партії. Доповідь І. Фещенка-Чопівського, в якій йшлося про протидію більшовикам з допомогою гасел «національності та самостійності» з одночасним обов'язковим відстоюванням українською інтелігенцією гасла федерації як «остаточного стану сучасної революції» [12], засвідчила кризу есеївського федералізму, як і взагалі кризу тогочасного українського федералізму. Усвідомивши загрозу здобуткам Української революції, соціалісти-федералісти сприйняли ідею самостійності України лише як засіб нейтралізації більшовицьких впливів, не усвідомлюючи, чи не визнаючи об'єктивного підґрунтя можливості такої нейтралізації. Очевидно, що такий підхід до гасел «національності та самостійності» не міг викликати в народі повагу до них, як і до партії, яка спекулювала на цих гаслах, а лише недовіру та політичну пасивність. Протилежний ефект могли дати пропаганда зазначених гасел як самодостатніх цінностей, але це суперечило б виплеканим ліберально-демократичною політичною течією протягом десятиліть ідеям федералізму. Піднімати національну свідомість народу гаслом самостійності й одночасно кликати його до федерації значило поставитись до народу нещиро, заплутати його, скомпрометувати й ідею самостійності, й ідею федерації. Можливо, суто теоретично такий підхід видавався соціалістам-федералістам прийнятним, та на практиці він народжував зневіру, що й підтвердили майбутній перебіг революції.

Та попри усвідомлення соціалістами-федералістами поширення серед мас ідеї самостійності України та її позитивного значення в протистоянні з більшовиками, «Нова рада» продовжувала виставляти цю ідею як наслідок анархії та як перехідне явище [13], тобто як ідею, яку не можна сприймати позитивно. В той час, коли гасло державної незалежності ставилося частиною політичних сил як самоціль і здобувало прихильність народу, такий підхід міг дати лише негативні наслідки.

Слід однак відмітити досить осібну серед лідерів УПСФ позицію С. Шелухіна, який ще на початку грудня 1917 р. писав про неправомочність Російських Установчих Зборів вирішувати долю України та про право України проголосити себе республікою і скликати власні установчі збори [14]. Дещо пізніше, залишаючись, за власними словами, федералістом, С. Шелухін (теж значною мірою під впливом більшовицької революції), створює в Центральній Раді з метою утвердження незалежності України як необхідної умови її входження в майбутню федерацію непов'язаного з партією самостійників-соціалістів Союзу самостійників [15], який відіграв певну роль у підготовці та проголошенні IV Універсалу.

Та загалом соціалісти-федералісти відреагували на наміри проголосити самостійність Української Народної Республіки (УНР) редакційною статтею з промовистою назвою

«Непотрібний туман», в якій черговий раз голосно заявили: «Ми федералісти не тільки з принципових міркувань... Ми федералісти і на практичних підставах. Самостійність – не як переступний етап ... ми вважаємо для України неможливою» [16]. Стаття знову виявила суперечливість позиції партії. Визнавши фактичну, з часів III Універсалу Центральної Ради, самостійність України, соціалісти-федералісти висловилися проти доцільності юридичного її оформлення, мотивуючи свій підхід відсутністю в Україні реальної сили для закріплення незалежності. Однією з причин неприйняття УПСФ ідеї самостійності України стає її зв'язок з лівим політичним курсом, здійснюваним українськими соціалістами. Стаття визначила намагання проголосити самостійність УНР як більшовизм «державний і соціальний» і трактувала це намагання як «більшовизм національний» [16]. Отже, на той час соціалісти-федералісти характеризують державну незалежність як символ більшовизму, тоді як соціалісти незадовго до цього уподібнювали самостійність до контрреволюції та реакції, хоча її змушені були прийняти IV Універсал. Безперечно, все це дезорганізувало народні маси. Характерно, що «Нова рада» містила в цей час чимало матеріалів з отожденням самостійників та соціалістів, навіть тоді, коли цієї тотожності зовсім не було. Наприклад, А. Ніковський в лютому 1918 р. дав таку характеристику Д. Донцову: «...Донцов – це ніхто інший, як український націоналіст, самостійник і, здається, трішки марксист» [17].

Досить красномовною була реакція соціалістів-федералістів на IV Універсал Центральної Ради. Редакційна стаття «Нової ради» за 13 січня 1918 р. оцінила його як такий, що перервав «нитку федеративного розвитку», як поступку самостійникам, котрим «ледве чи лежить на серці саме добро широких народних мас і які це добро підбивають під інтереси націоналізму». Узагальнюючи, газета зазначила, що IV Універсал може «замість того, щоб підняти темп національного життя, понизити його», чому «вже напевне сприятимуть ті уклони в більшовицький бік, яких у йому знайдеться чимало» [18]. Останнє ще раз засвідчує побоювання соціалістів-федералістів зв'язку курсу на державну незалежність України з соціалістичними підходами до організації політичного та соціально-економічного життя. В березні 1918 р. лідер партії С. Єфремов, пов'язуючи становлення державності України з III Універсалом Центральної Ради, охарактеризував IV Універсал як такий, що погіршив політичну ситуацію, бо викликав, на його думку, негативне ставлення до української влади всіх противників самостійності України і впевнено стверджував: «...тепер до федерації йдемо через самостійність – новим шляхом, але до старої мети» [19].

Вже за Гетьманату П. Скоропадського той же С. Єфремов у полеміці з російською пресою пише про кризу федералізму як результат «київських пожеж» січня 1918 р. (тобто, експансії Радянської Росії в Україну). Однак до гетьманського перевороту він жодного разу не висловив такої думки. Лише коли минула безпосередня загроза соціалістичного, з елементами більшовизму, варіанту розвитку самостійної України, лідер УПСФ виступив із заявами про кризу федералізму. «Київські пожежі» як аргумент на користь самостійності України не діяли на соціалістів-федералістів до 29 квітня 1918 р. Лише Гетьманат, який, за переконанням соціалістів-федералістів, міг забезпечити прийнятний для України суспільно-політичний лад, зумовив відмову партії, хоча й з певними застереженнями, від федералізму, що й було здійснено на її з'їзді в травні 1918 р.

Висновки із зазначених проблем полягають в наступному:

- за доби Центральної Ради українські соціалісти-федералісти відстоювали ідею перетворення Росії на федерацію рівноправних автономних національно-територіальних одиниць та сприяли соціалістам в ідейно-пропагандистській боротьбі з українськими самостійниками;
- істотних зрушень така позиція УПСФ протягом зазначеного періоду не зазнала, хоча непоступливість російського громадянства в українському питанні зумовили незначну еволюцію підходів партії до питання політичного статусу України, що проявилось в підтримці ідеї зверхності Українських Установчих Зборів над Всеросійськими Установчими Зборами у визначенні політичного статусу України;
- проголошену IV Універсалом Центральної Ради незалежність УНР соціалісти-федералісти сприйняли лише як засіб нейтралізації більшовицьких впливів;
- істотні зрушення в партійній ідеології щодо зазначеного питання відбулися лише після поразки УНР, коли, як сподівалася УПСФ, був перекреслений соціалістичний напрям розвитку незалежної України.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні всіх аспектів ставлення УПСФ до питання політичного статусу України в контексті трансформації ідеології партії в

зазначену добу, а також в аналізі відповідних підходів партії в наступні періоди Української революції 1917 – 1920 рр.

Література

1. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 – 1918 рр. (Про що «історія мовчить»): У 2-х т. – Друге видання перегл. і значно допов. / Р. Млиновецький. – Торонто: Гомін України. – Т. 1. – 1970. – 460 с.; Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 р. – початок 1919 р.) / А. Гриценко. – Київ, 1993. – 101 с.; Мельник О. Ставлення українських політичних партій до Всеросійських і Українських Установчих зборів (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дис... канд. іст. наук / О. Мельник. – Київ, 1995. – 194 с.; Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – Київ: Либідь, 1999. – 556 с.

2. Друга конференція УПСФ // Нова рада. – Київ, 1917. – 7 лист. – С. 2–3.
3. Єфремов С. В суточках / Сергій Єфремов // Там само. – 3 трав. – С. 2.
4. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи українських політичних партій (Упор. В. С. Журавський). – К.: НІП «Пошук», 1992. – 94 с.
5. Початок // Нова рада, 1917. – Київ, 1918. – 9 лист. – С. 1.
6. Наш Гр. До чого воно йдеться // Там само. – Київ, 1917. – 5 трав. – С. 1.
7. Єфремов С. З-над Невських берегів / Сергій Єфремов // Там само. – 26 трав. – С. 1.
8. Яринович А. [Ніковський А.]. Самовизначення і централісти / Ан. Яринович [А. Ніковський] // Там само. – 12 жовт. – С. 1.
9. Київ, 11 листопада 1917 року // Там само. – 11 лист. – С. 1.
10. Київ, 12 листопада 1917 року // Там само. – 12 лист. – С. 1.
11. Ф. С. Українська партія соц.-фед. // Там само. – 12 груд. – С. 1.
12. Ф. С. Українська партія соц.-фед. // Там само. – 1918. – 9 січ. – С. 1.
13. Див., напр.: Київ, 11 січня 1918 року // Там само. – 14 січ. – С. 1.
14. Шелухін С. В справі проголошення Української республіки / Сергій Шелухін // Там само. – 1917. – 3 груд. – С. 1.
15. Шелухін С. Союз соц.-самост. в Центральній Раді / Сергій Шелухін // Там само. – 20 груд. – С. 2.
16. Непотрібний туман // Там само. – 1918. – 9 січ. – С. 1.
17. Я[ринович] А. [Ніковський А.] Офіційне писання/ Ан. Яринович [А. Ніковський] // Там само. – 24 лют. – С. 2.
18. IV-й Універсал // Там само. – 13 січ. – С. 1.
19. Єфремов С. Шляхом розпаду / Сергій Єфремов // Там само. – 14 берез. – С. 1.

1. Mlynovets'kyu R. Narisy z istoriyi ukrayins'kykh vyzvol'nykh zmahan' 1917 – 1918 rr. (Pro shcho «istoriya movchyt'»): U 2-kh t. – Druhe vydannya perehl. i znachno dopov. / R. Mlynovets'kyu. – Toronto: Homin Ukrayiny. – T. 1. – 1970. – 460 s.; Hrytsenko A. Politychni syly v borot'bi za vladu v Ukrayini (kinets' 1917 r. – pochatok 1919 r.) / A. Hrytsenko. – Kyiv, 1993. – 101 s.; Mel'nyk O. Stavlennya ukrayins'kykh politychnykh partiy do Vserosiys'kykh i Ukrayins'kykh Ustanovchykh zboriv (berezen' 1917 – kviten' 1918 rr.): Dys... kand. ist. nauk / O. Mel'nyk. – Kyiv, 1995. – 194 s.; Soldatenko V. Ukrayins'ka revolyutsiya. Istorychnyy narys / V. F. Soldatenko. – Kyiv: Lybid', 1999. – 556 s.

2. Druha konferentsiya UPSF // Nova rada. – Kyiv, 1917. – 7 lyst. – S. 2–3.
3. Yefremov S. V sutochkakh / Serhiy Yefremov // Tam samo. – 3 trav. – S. 2.
4. Bahatopartiynna ukrayins'ka derzhava na pochatku XX st.: Prohramni dokumenty ukrayins'kykh politychnykh partiy (Upor. V. S. Zhuravs'kyu). – K.: NIP «Poshuk», 1992. – 94 s.
5. Pochatok // Nova rada, 1917. – Kyiv, 1918. – 9 lyst. – S. 1.
6. Nash Hr. Do choho vono ydet'sya // Tam samo. – Kyiv, 1917. – 5 trav. – S. 1.
7. Yefremov S. Z-nad Nevs'kykh berehiv / Serhiy Yefremov // Tam samo. – 26 trav. – S. 1.
8. Yarynovych A. [Nikovs'kyu A.]. Samovyznachennya i tsentralisty / An. Yarynovych [A. Nikovs'kyu] // Tam samo. – 12 zhovt. – S. 1.
9. Kyiv, 11 lystopada 1917 roku // Tam samo. – 11 lyst. – S. 1.
10. Kyiv, 12 lystopada 1917 roku // Tam samo. – 12 lyst. – S. 1.
11. F. S. Ukrayins'ka partiya sots.-fed. // Tam samo. – 12 hrud. – S. 1.
12. F. S. Ukrayins'ka partiya sots.-fed. // Tam samo. – 1918. – 9 sich. – S. 1.
13. Dyv., napr.: Kyiv, 11 sichnya 1918 roku // Tam samo. – 14 sich. – S. 1.

14. Shelukhin S. V spravi proholoshennya Ukrayins'koyi respubliky / Serhiy Shelukhin // Tam samo. – 1917. – 3 hrud. – S. 1.
15. Shelukhin S. Soyuz sots.-samost. v Tsentral'niy Radi / Serhiy Shelukhin // Tam samo. – 20 hrud. – S. 2.
16. Nepotribnyy tuman // Tam samo. – 1918. – 9 sich. – S. 1.
17. Ya[rynovy]ch A. [Nikovs'kyy A.] Ofitsiozne pysannya/ An. Yarynovych [A. Nikovs'kyy] // Tam samo. – 24 lyut. – S. 2.
18. IV-y Universal // Tam samo. – 13 sich. – S. 1.
19. Yefremov S. Shlyakhom rozpadu / Serhiy Yefremov // Tam samo. – 14 berez. – S. 1.

Рецензент Василенко С.Д., д.політ.н., професор Одеської національної морської академії
11.06.2014

НАШІ АВТОРИ

Баранова Вікторія Глебівна – д.е.н., доцент, завідувач. кафедри фінансів Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Бондаренко Олена Михайлівна – к.ф.н., доцент кафедри менеджменту та маркетингу Навчально-наукового інституту економіки та менеджменту Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса

Бутирська Ірина – к.е.н., доцент кафедри менеджменту і туризму Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ, м. Чернівці

Бурдяк Віра Іванівна – д.політ.н., професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

Гончаренко Олена Миколаївна – к.е.н., доцент кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Дзинглюк Оксана Сергіївна – старший викладач Одеського національного морського університету, м. Одеса

Добриніна Лариса В'ячеславівна – викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Докаш Оксана Юріївна – к. політ. н., доцент кафедри філософських та політичних наук. Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Чернівці

Заборська Наталія Костянтинівна – доцент кафедри менеджменту та маркетингу Навчально-наукового інституту економіки та менеджменту Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса

Коваленко Олександр Михайлович – к.е.н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса

Короленко Олена Василівна – аспірантка кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку. Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Криштопа Ірина Ігорівна – доцент кафедри обліку і аудиту підприємницької діяльності Криворізький економічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг

Мироненко Христина Сергіївна – аспірантка кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса

Михайлюк Олена Леонідівна - к.е.н, доцент кафедри економіки і управління туризмом Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Ненно Ірина Михайлівна – к.е.н., доцент кафедри фінансів Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Палагнюк Володимир Олександрович – аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Світлична Ольга Степанівна – к.е.н., доцент кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Станіславик Олена Вячеславівна – к.е.н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса

Сташкевич Наталія Миколаївна – старший викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Сташкевич Олександра Сергіївна – старший викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Стрелець Василь Васильович – д.істор.н., професор кафедри теорії права та конституційного права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Полтава

Тарасова Ольга Валеріївна – старший викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Хамітова Ірина Григорівна – магістр кафедри фінансів Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Хома Ірина Борисівна – д.е.н., доцент кафедри фінансів Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Збірник наукових праць

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідає автор

Підписано до друку за рекомендацією
Вченої ради Одеського національного економічного університету
30 серпня 2013 р. Протокол № 1

Замовлення № _____
Підписано до друку _____
Формат 60 x 84 1/16
Тираж 100 прим.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,0